

ERDÉLYI MÚZEUM

XVI. kötet.

1899.

VI. füzet.

Még egyszer a székelyek eredetéről.

(Második közlemény.)

II.

Sebestyén Gyula az első cikkkét ezzel a kijelentéssel zárja be: „Nem czáfolta meg (t. i. Thúry), hogy a székelyek határőrök voltak és hogy a nevük törökül ugyancsak határórót jelent; sem azt, hogy a . . . . székely határórság a honfoglalás előtt hozzánk esatlakozott s megmagyarosodott . . . kozár-kabar néptöredékkal azonos“. ¹ Ha abbeli mulasztásom, hogy véleménye szerint nem czáfoltam meg ezt a három állítását, olyan nagyon zokon esik neki: szívesen megeselekszem ezt is. Vegyük hát sorba mind a hármat:

Nem czáfoltam meg, hogy az erdélyi székelyek eredetileg tulajdonképpen *határőrök* voltak, vagyis úgy kerültek Erdélynek keleti részére, hogy a hegemoniát gyakorló magyarság (de nem tudni: melyik fejedelem, vagy király és mikor?) oda rendelte őket, mint valóságos határőröket. Mit hoz fel Sebestyén ennek az állításnak támogatására? Kétféle bizonyítékot, u. m. a) az 1573. éven kezdődő nehány oklevelet; b) II. Ulászló királynak 1499. évi levelét és a bécsi Képes Krónikának egy adatát az 1146. évből.

Némely, 1573, 1585, 1595, 1606, 1649, 1672 és 1682. években kelt okmányokból az tűnik ki, hogy Abaúj, Zemplén és Bereg megyékben, illetőleg Füzéren, Regéczen, Zomborban és Munkácsen az *erdők őreit, erdőkerülőket és a vár-őröket szék-el-, székely-nek* nevezték. Ezen adatokból Sebestyén azt a következtetést vonja le, hogy tehát a *székely* népnévnek valódi és eredeti jelentése: „őr, custos“, vagy „határőr“ végbeli“. ²

Az említett okmányoknak ezen adatára vonatkozólag „A székelyek eredetében“ (79—81. l.) már elég meggyőzően bebizonyí-

¹ Ethnographia IX. 425.

² A székelyek neve és eredete, a 84—86. lapokon.

tottam, hogy ama fél-, vagy egész telkes jobbágyokat, kik a nevezett négy helyen erdőöri, erdőkerülői, illetőleg várőri szolgálatot teljesítettek a kapott telkek használata fejében, azon a felső-tiszai vidéken (s tudtunkkal eddigelé csakis ott) azért nevezték el *székelyeknek*, mert Erdélyből kiszármazott székely emberek valának, még pedig a székelyeknek latinul *libertinus*-nak nevezett osztályából, a melyről éppen XVI. és XVII. századbéli oklevelekből hitelesen tudjuk, hogy gyakran szegődtek el ilyenféle jobbágyokul. S éppen a legrégebbi oklevél (t. i. az 1566. évből), mely ezekről a *székelyeknek* nevezett erdőkerülőkről *először* beszél, egyenesen *libertinusok*nak mondja őket (*libertini*, alias *Siculi*, vulgo *Zékelek*); az 1595-i oklevél pedig az egyik, erdőkerülő székelyt *agilis* czímmel illeti, melyről tudjuk, hogy az erdélyi székelyek czíme volt az oklevelekben. Ámde Sebestyén nem akarja elhinni, hogy itt a *libertinus* nevezet azonos volna azzal a *libertinus* nevezettel, melyet az erdélyi székelyek jogi életében használtak. Légyen néki az ő hite szerint! Azonban mint megczáfolhatatlan tényről kell említenem, hogy a mely okmányok az erdélyi székelyeknek egyik osztályát latinul *libertinus*-nak nevezik, ugyanazok a szövegben magyarul *szabad székely* kifejezést használnak ezen osztály megjelölésére, még pedig éppen abban az időtájban, mikor a füzéri, regéczi, zombori és munkácsi *székelyek* szerepelnek; minélfogva az 1566-i oklevél *libertinus* kifejezését még erőszakkal sem lehet másnak tartani, mint az 1602/3-iki összeírásnak, az 1606-i Articulusoknak és az 1614. évi Lustralis könyvnek *libertini* = *szabad székely* nevezetét. Egyébiránt abban az itéletemben, hogy az emlegetett felső-tiszavidéki u. n. *székelyek* csakugyan az erdélyi székelyek közül valók s hogy a rájuk vonatkoztatott 1566. évi *libertinus* nevezet azonos az erdélyi székelyek jogi életében alkalmazott *libertinus* szóval, még inkább megerősít az a körülmény, hogy mind a két pontban *teljesen igazat ad nekem* gr. Kuún Géza is a „Székelyek eredetéről“ írott meleg hangú ismertetésében (Századok 1898, 826). Röviden szólva: az 1566. évi oklevélnek *libertinus* szavában tényleg ez az értelem van kifejezve: *erdélyi székely*.

Sebestyén „Az avar-székely kapcsolat emlékei“ cz. cikkében elismeri, hogy a honfoglaló magyarok csakugyan találtak *avar* lakoságot a mai Dunántúlon; s mivel ezeket az országot nyugoti végéin *határőrökül* alkalmazták, azok éppen eme rendeltetésökért kapták a

székely nevet; mert hát ők is csak olyan *örök* voltak ezentúl, mint a füzéri, regécezi, zombori és munkácsi erdőkerülők, illetve várörök s csak olyan *határörök*, mint az erdélyi székelyek. Így fejti ő meg az Árpádházbeli királyok korában emlegetett *nyugoti székelyek* eredetét. E szerint a *székely* szó már a legrégebb időben a *Dunántúl* is használtatott „ör, határör“ jelentésben, nemcsak a felső-tiszai vidéken és Erdély keleti részén. Ámde itt a bökkenő! Ugyanis abból az időből, mikor ezek a nyugoti székelyek emlegetve vannak krónikáinkban és az oklevelekben, ismerünk két oklevelet, melyek olyanféle erdőörökről, erdőkerülőkről beszélnek, mint az 1566. évvel kezdődő s imént tárgyalt oklevelek. T. i. a győri káptalannak 1210. évi oklevele a Bakony-erdő őreiről beszélve négyszer említi az erdőőr „*custodes sylve*“ kifejezést;¹ egy másik, 1258. évben kelt oklevélben pedig hatszor olvashatjuk: „*custodes silve* Bokon,“² de — csodák csodája! — egyetlen egyszer sem mondják a tíz eset közül, hogy „vulgo,“ vagy „alias *székelyek*,“ miként a felső-tiszavidéki okmányok rendesen hozzáteszik. Hogyan lehetséges ez, ha a *székely* szó nem csak 1573-tól fogva s nem esupán a nevezett három megyében volt ismeretes „ör, custos,“ vagy egyenesen „custos silvae“ jelentésben, hanem már az Árpádok korában és nyugoti Magyarországon is? Ha már most ezt a két, dunántúli oklevelet összehasonlítjuk a felső-tiszavidéki, XVI. és XVII. századbéli okmányokkal: úgy hiszem, oklevelesen megállapíthatjuk azt az igazságot, hogy a *székely* névnek „ör, erdőőr, várör“ értelemben való használata tudunkkal csak az 1573. évvel kezdődik és csak Abaúj, Zemplén és Bereg megyék vidékére szorítkozik, még pedig nagyon könnyen érthető okból. Ezen állításom mellett bizonyít továbbá az a körülmény is, hogy — mint mindenki tudja — már az 1573. év előtt való időkből is igen sok oklevél maradt fenn a székelyekre vonatkozólag, de egyetlen egy sem említi, még csak nem is ezélez rá, hogy a *székelyek* határőri eredetűek s hogy a nevük „ört, határört“ jelentene! Sőt az is megfoghatatlan, hogy olyan nagy képzettségű emberek és tekintélyes írók, mint *Verbőczy, Oláh Miklós* és *Verancsics Antal* — kik mindnyájan írnak és beszélnek a székelyekről — még kevéssel 1573 előtt sem tudnak semmit ezeknek határőri származásáról, vagy legalább nevüknek

¹ Wenzel: Árpádkori új Okmánytár I. köt. 100. lap.

² Wenzel II 314.

ilyenféle értelméről. Nem igaz tehát, hogy a *székely* szó valaha egész országszerte ismeretes lett volna „őr, custos“ jelentéssel, mert eredetileg is ezt a fogalmat fejezné ki; de az igaz, hogy valamely szónak aránylag újabb időben, valamely kisebb területen bizonyos okból fölvetett értelmével nem lehet bebizonyítani, hogy annak a szónak már a legrégebb időben országszerte is az volt az értelme, vagyis az eredeti jelentése.

Másik argumentuma Sebestyénnek a székelyek határőr volta mellett II. Ulászló királynak 1499. évi kiváltságlevele és a Képes Krónikának egyik adata. Amabban t. i. akként történik intézkedés, hogy ha a király személyesen vezetne hadat kelet felé, „akkor az összes székelyek fejenkint tartoznak táborozók módjára ő felsége egész serege előtt járni és ő felsége országának határain kívül 15 napig saját költségükön bevárni az ütközetet s aztán *visszajövet a királyi sereg mögött járni*. Ha délnek vezetne a király hadat, ugyanígy a székelység fele volt köteles kimozdulni, míg a nyugoti tájak felé csak tizede . . . *Erdély védelmére bármely pillanatban kötelesek fölkelni*, a mint eddig is szokásban volt, sőt tartoznak *a haza védelmén folytonosan örködni*.“ Emebben pedig azt lehet olvasni, hogy az 1146. évi osztrák hadjárat alkalmával a székelyek „*szokásuk szerint a magyarok dandárai előtt járnak vala*“. Ezekből ő szerinte napnál világosabban kitűnik, hogy a székelyek a mint háborúban előőrsök és hátvédek, úgy békében csakugyan határőrök valának.¹

Ha az egész magyar történelemben ennél a két adatnál több és jobb nincsen a székelyeknek határőrsége mellett (a minthogy csakugyan nincsen), ezekkel kár volt előhozakodni; mert nincs bennük kifejezve az, a mit S. Gy. óhajtana, azt csak ő magyarázza beléjük. Olyan dolognak a megállapítására, hogy az erdélyi székelyeket valóban a magyar királyok rendelték Erdély keleti részére határőrökül, egészen más természetű bizonyítékok volnának szükségesek, melyek t. i. egész világosan és határozottan kijelentik, hogy ez, vagy az a király ekkor és ekkor telepíté ki a székelyeket mint valódi határőröket. Hát még az a rendelkezés is bizonyít valamit, hogy a székelyek kötelesek Erdély védelmére bármely pillanatban fegyveresen fölkelni, s a haza védelmén folytonosan örködni? Hiszen a mióta

¹ Ethnographia IX. 417–418. lapokon

csak létezik bármilyen honvédelem és van katonaság a világon, annak mindig és mindenütt az volt a kötelessége, hogy a haza biztonságán folytonosan őrködjék és annak védelmére bármely pillanatban fegyvert fogjon! Ha Sebestyén felfogása szerint értelmezzük a határőri intézményt, akkor nem létezett és nem létezik fegyverfogható népség, a mely *határőr* nem volna! Így fogva fel a dolgot, a székelyek csakugyan határőrök voltak, — éppen úgy, mint a többi magyarság, meg aztán valamennyi országnak fegyverfogható lakossága. Csakhogy S. Gy. kivételével mindenki másképpen fogja fel és értelmezi a határőri intézményt.

Igaz, hogy a székelyek háborúk alkalmával a királyi sereg, vagyis a magyar derékhad előtt szoktak járni, de ennek egészen más oka volt, mintsem S. gondolja. A Képes Krónikának az 1116. évre vonatkozó elbeszéléséből (68. caput) megtudjuk, hogy a székelyek fegyvernemükre, vagy — a mostani katonai kifejezés szerint — csapatnemükre nézve *sagittariusok* voltak. Továbbá a velencei követ tudósítása Mátyás király korából azt mondja a székely lovasságról, hogy egész keleten a *legkitünőbb sagittariusoknak* vannak elismerve és igen gyors lovaik vannak s a gyalogságuknak fő fegyvere is az *íj és nyíl*¹ Végre még Verancsics Antal is így nyilatkozik a székelyekről:² „Equestri militia plerumque utuntur; *belli apparatus nullo, nulla insigni armatura, nullo ornatu militari* conspicui, verum numero veterique animorum magnitudine freti, acriter pugnans . . . Nisi proelium mature ineatur, *affecti castrorum taedio*, cito ac sensim dilabuntur“. Verancsics természetesen a hadsereg zöméhez, a derékhad fegyverzetéhez viszonyítva mondja ezeket a székelység hadi felszereléséről s ebből látjuk, hogy ez a felszerelésük még a XVI. század közepén is jobbára íjból és nyílból állott. — Ezekből a hiteles történelmi adatokból láthatjuk, hogy e székelyek *könnyű fegyverzetű* lovasság és gyalogság, még pedig *sagittariusok* voltak. Ez a fegyver, vagy helyesebben csapatnemük magyarázza meg tehát, hogy őket nem lehetett a királyi dandárban s a döntésre való derékhadban alkalmazni, hanem a derékhad előtt jártak, útát nyitottak előtte, a falvakat égették s pusztították (mint éppen az 1146-i

¹ L. e tudósítást a Hadtörténelmi Közlemények 1890. évf. a 217. lapon.

² Verancsics összes munkái I. köt. 145. lapon.

hadjáratban is), vagy kémszemplére küldettek (mint 1116-ban), vagy az ellenség sorait bontották meg nyilaik záporával, így kezdve meg a csatát és bevezetve a döntő ütközetet. A mi *benne van* valamely szövegben, akárki kiolvashatja belőle; de a mi *nincsen benne*, azt senki sines feljogosítva erőszakosan *belemagyarázni*. Én részemről sem II. Ulászló leveléből, sem a Képes Krónika soraiból nem bírom kiolvasni, hogy a székelyek eredetileg határőrök lettek volna s a nevük is ezt az értelmet fejezné ki; mert egyik sines meg bennök. De — úgy veszem észre — Sebestyén Gyulának jobb szeme van: a láthatatlant is meglátja.

Ezek és ilyen természetűek t. ellenfelemnek argumentumai, melyeket most kellő világításban mutattam be. Az eddig mondottakon kívül még csak négy erős bizonyítékot említek föl, melyek mellett egészen eltörpül, sőt semmivé lesz az a három adat, melyekkel a székelység határőr voltát szeretné megállapítani.

Itt van mindenekelőtt az a megezáfolthatatlan tény, hogy *az egész magyar történelemben mind e mai napig senki sem talált egyetlen egy árva szót sem a székelyek határőri eredetéről; a krónikák, későbbi történetírók, törvényeink s okleveleink ilyesmiről semmit sem tudnak*, de az ellenkezőjéről igen¹ Itt van másodszer az ú. n. *vera sicutitas*-nak az a jogi következménye, melyet két okmány (I. Lajos királyunk 1346-i levele és a székelyek régi törvényeinek 1555. évi összeírása) hitelesít, hogy t. i. *a székely embernek úgy Magyarországon, mint Erdélyben mindenkor szabad költözködési joga volt.*² Ennek az argumentumnak megdönthetetlen voltáról velem egyetértőleg gr. Kuun Géza is így nyilatkozik föntebb említett ismertetésében: „A határőr rendeltetésével semmi sem áll olyan élnék ellentétben, mint ez a bármikor és bárhova való eltávoztatás. Olyan határőrökkel, a kik, a mikor nekik tetszik, állomásaikat elhagyhatják s oda mehetnek, a hova nekik tetszik, határt megvédeni nem lehet“. (Századok 1898: 824). Itt van hármadszer az a tény, hogy *a székelyek több jogokkal s nagyobb souverain hatáskörrel rendelkeztek, sokkal kiváltságosabb helyzetben voltak, mint a hegemoniát gyakorló magyar nemesség a*

¹ L. részletesebben az előbbi dolgozatomat: Erdélyi Múzeum XV. köt. 69—70.

² L. bővebben u. o. a 76—77. lapokon.

királyság megalapítása óta,¹ a mik pedig egyáltalában nem illették volna meg őket, mint királyi szolgákat, — még pedig annál kevésbbé, mert maga S. Gy. is tudja, hogy a valódi *határőrök* a várnépekhez (*castrenses*) tartoztak, tehát csakugyan királyi szolgálók voltak; s hogy a király a határőrök birtokával szabadon rendelkezett.² Itt van végre a legvilágosabb bizonyíték, a leghatározottabb tagadása a székelyek *határőri* rendeltetésének, t. i. az az oklevelesen igazolható tény, hogy ámbár az erdélyi székelyek földén voltak várnagyok alatt álló *királyi várak* a keleti népek ellen építve, mint Szent-Lélek, Udvard és Várhegy: — mindamellett *a székelyek nem tartoztak eme várak várnépeihez* (*castrenses*), *nem állottak az illető várnagyok alatt és nem köteleztettek ama várak szolgálatára és védelmezésére*, csak az oda telepített királyi várnépek!³ Az ide vonatkozó oklevelek tanúsága szerint az erdélyi székelyek annyira nem voltak határőrök, hogy még az ő határaikat is inkább a királyoknak kellett védelmezniök várakkal és betelepített várnépekkel, őket ellenben még a saját földjükön, a királyok felhívására általok hajdan épített váraknak szolgálatára és védelmezésére sem lehetett kényszeríteni. Vagyis majdnem azt mondhatná az ember, hogy inkább az Árpádházi királyok voltak a Székelyföld őrzői, mintsem a székelyek az ország keleti részének határ-

¹ L. részletesebben előbbi dolgozatomban: Erdélyi Múzeum XV. 74—76. lapokon.

² Ezt a két dolgot maga S. Gy. állítja „A székelyek neve és eredete“ cz. dolgozatában a 66. lapon.

³ IV. Béla királynak 1251. január 5-i levélben olvassuk: „*Castrum nostrum regium Zenth Lelewk in confiniis terre Siculorum positum*“ (Székely Oklevéltár I. 8). Továbbá V. István 1271. évi oklevélben: „*Castellanus Castri nostri finitimi et regalis Zent Lelewk*“ (U. o. 17). Venczel királynak 1301. szept. 25-i oklevele szerint az Oláhfaluba telepített oláh lakosok az udvardi vár (*castrum nostrum Vduord*) szolgálatára és védelmezésére voltak rendelve, ellenben az Oláhfaluba betelepített székelyeket „*tempore exercituationis more aliorum liberorum Siculorum sub vexillo Comitum ipsorum connumerari et exercituare volumus*“ (u. o. 30—31). Végre András erdélyi vajda 1353-ban ezt írja Orbán várnagyhoz: „*Mandamus, ut castrum Waarhegy finitimum ad reprimeudos paganos et Pichenetos per Siculos ab olim ex jussu divorum regum exstructum et castrensibus dicatum . . . adscitis iis, quorum operi et officio incumbit, ipsa fossata ebellare et castrum, dempta possessione alioquin ut Lwhfew libera et in armis exercituante, bene munire, ballisare noverint*“ (u. o. 62—63).

őrei! Miféle határőrök azok, a kik bármikor bárhova költözhetnek s a kiknek nagyobb hatalmuk van, mint magának a királynak, a ki pedig urok volna nekik? Nincs emberi ész, mely erre felelni tudjon.

Lássuk már most a második panaszt. Nem ezáfortam meg, hogy a székelyek neve törökül „határört“ jelent. Szerény véleményem szerint én is tudok valami keveset törökül, — ha nem is olyan sokat, mint Sebestyén Gyula, de kénytelen vagyok elismerni abbéli ügyetlenségemet, hogy én sem a legjobb szótárakban, sem az általam áttanulmányozott, vagy különféleképen fölhasznált régi és újabb török szövegekben az egész török nyelvterületen mind e mai napig nem bírtam olyan *sziköl*, vagy *székkel* hangalakú török szóra bukkanni, mely „határört“ jelentene akár valóságos egészében, akár több részecskéből összeillesztve. De Sebestyén egész határozottsággal állítja, hogy van a török nyelvekben ilyen szó, vagy helyesebben mondva: *lehet csinálni* egy nagyon egyszerű számtani művelet, t. i. összeadás útján, olyanformán, hogy a *székkel*, *székely* nevet előbb két részre vágjuk: egy *szék*, vagy *széke* alapszóra és *öl*, *el*, illetve *li* képzőre s ezeket a részeket aztán megint összetesszük és megvan az egész művelet. Ennek a *szék*, vagy *széke* alapszónak aztán majd „véget, határt“ kell jelentenie, az *öl*, *el* képzőnek pedig a valahova tartozóságot kell kifejeznie, úgy hogy az így megalkotott *szék-el*, illetőleg törökösen *széke-li* első sorban ezt jelenthesse: „végbeli, végvidéki“.

Mindenekelőtt tehát 22 lapot, vagyis majdnem másfél ívet (A székelyek neve és eredete 27—48 lapok) szentel annak a nagy munkának, hogy a török, magyar és finn-urali nyelvek kombinálásából teremtsen egy „vég, határ“ jelentésű *szék* szót. Nem szándékozom tüskön-bokron keresztül követni abban a fárasztó útjában, míg a török *szig* (sekély víz, gázló) szótól a halászó *cezégén* és a madárfogó *cseklén* stb. át a kívánt *szék* szóhoz s a „gázló“ ősfogalmi körétől a „vég, határ“, sőt a „határgyepű, sővénykerítés“ fogalmáig eljut; csak egész röviden konstatom, hogy még ilyen nagy erőlködéssel *sem sikerült bizonyítania, hogy a török nyelvekben van, vagy volt egy „vég, határ“ értelmű szék szó.* Régi igaz mondás, hogy a hol nincs, ott ne keress. Magában a magyar nyelvben is megkísérti kimutatni ezt a *szék* szót, még pedig ilyenformán. Egy 1193. évi oklevélben ezt a kifejezést olvassa: „arbor *cegu*-fa“

s azt mondja, hogy ez a *cegu* szó ezt jelenti: „határ“. II. Endre királynak 1233-iki oklevelében előfordul *Sumsceg* nevű erdő, továbbá *Zek* és *Vlueseg* birtokok s erről a *szeg* végzetről és *Szék* névről is azt állítja, hogy „véget“ jelent. Egy másik, 1257-iki oklevélben *Zekputaka*, *Chechtelek*, terra *Szeck* és terra *Chehy* fordulnak elő, melyekben a *szék*, *csek*, *cseki*, *zek* ő szerinte „határ“ értelműek. Továbbá egy 1270-iki oklevélben olvasható *Scek-fa* nevű földre azt mondja, hogy ennek neve = határ-fa.¹ Sőt a XIV—XV. századbéli helynevekben is megtalálja ezt a „vég, határ“ értelmű *szék*, *szeg* szót. Végre hivatkozik az aradmegyei *székső* tájszóra, mely ezt jelenti: „szélső“.² Azután — mint a ki jól végezte dolgát — egész határozottsággal kimondja, hogy ez a régi „határ“ jelentésű *szék*, *czég* szó ma a *szeg*, *szög* (ezekben: al-szeg, fel-szeg) változatban él.³

Én részéről erre az egész nyelvészeti műveletre kénytelen vagyok azt mondani, hogy egyszerűen *önkényes ráfogásokból* áll. Nincs bebizonyítva, hogy akár a *szék-fa*, akár a *cegu-fa valóban* ezt jelenti „határfa“; s hogy a mai *szeg*, *szög* (= vég) eleinte *szék* alakú volt. A mi pedig a *székső* tájszót illeti, szemmel látható, hogy ez az eredeti *székső* helyett való a *szeg* (= vég) szóból, éppen úgy, mint a *végső-t* így ejtjük ki: *vékső* (de azért a *tő* nem *vék*, hanem *vég*), a *hágsó-t* pedig így: *háksó*, *háksó* (de a *töve* nem *hák*, hanem *hág*) stb. A *székső* kiejtésből tehát alapszóul nem *szék* válik ki, hanem a közép *e*-vel való *szeg* (vagy *szög* = vég). A magyar nyelv története három különböző, de ma egyformán *szék*, vagy *szik* alakú szót ismer,⁴ de ezek közül egyiknek sincsen „vég, határ“ jelentése és ilyent Sebestyénnek sem sikerült igazolnia a magyar nyelv történetéből. Én az én egyszerű eszemmel azt gondolom, hogy mikor ilyen nagy feneket kell keríteni valamely szó *létezésének* megállapításához, ezt már előre is igen gyanús műveletnek kell tekintenünk. Lám, én Sebestyénhez képest milyen együgyűen jártam el a *székely*

¹ A *székelyek* neve és eredete, 39–40 lapokon.

² U. o. a 31. lapon.

³ U. o. a 41. lapon.

⁴ T. i. 1. *szék* = sedes, sedile; tribunal; habitatio stb. 2. *szék*, *szik* = medulla, nucleus. 3. *szék*, *szik* = natrum. Az első értelemben vett magyar *szék* szónak párjai a tör.-tat. nyelvekben: *szeke*, *szekü* (pad, diván, lóca, fekvő pad); kazáni tatár *szeke* vagy *szike* (pad, tatár ágy); kasztamunii török *szeki* (istállóban levő pad, vagy *szék*); csuvas *szak* (pad, lóca, fekvő pad).

név megmagyarázásában. Minden hosszas elmélkedés, fejtegetés, conjectura, hangváltoztatás és egyéb hókusz-pókusz nélkül felütöttem egy bokharai származású embernek eredeti török szótárát s abban szépen elkészítve megtaláltam a *szikil*, vagy *szekil* szót „úr, nemes“ jelentéssel és egyszerűen kiírtam belőle. Ahhoz nem kell tudomány, hogy a *készlet* átvegyük mástól — gondolja Sebestyén. Én pedig részemről éppen a *készlet* szeretem keresni; a készen található adatot többre becslöm bármily tudományos színezetű *csinálmány*nál.

Sebestyén azt állítja, hogy volt egy *szék* szavunk „vég, határ“ jelentéssel éppen *Anonymus* és *Kézai* korában (l. fentebb az 1193—1270. évi oklevelekben), sőt még későbbben is; továbbá hogy a *Zecuseu* (= Duna-Szekeső), *Zekseu* helyneveknek is éppen ez a töve.¹ Ez lehetetlen, mert különben *Anonymus*, a ki természetesen a *kortársak* számára írt, az *akkori élő nyelvetudat ellenére* nem magyarázhatta volna a *Zecuseu* helynevet latinul *sedes*-nek, mikor ezt írja: „in illo loco Eudu . . . aedificavit castrum, quod nominavit vulgariter [azaz: magyarul] *Zecuseu*, eo quod sibi *sedem et stabilitatem* constituit“ (47. fej.). Ha az *Anonymus*korabeli nemzedék a *Székeső* helynevekben a „végső“ értelmet érezte és tudta volna, az akkori író nem beszélhetett volna így. Továbbá ha első krónikásaink a *sziköl*, *székel*, *székely* népnévben akár „vég“, akár „sedes, lakhely“ jelentésű tőszót éreztek volna, semmi esetre sem maradt volna el az etymologizálás, még pedig annál kevésbé, mert úgy tudják, hogy ez változtatott, későbbben fölvelt név! A mint pl. *Anonymus* úgy okoskodik, hogy a magyaroknak *hungari* neve *Hung* várától (tehát = *hungvári*), *Álmosé* az *álm*-tól, *Munkács-é* a *munka*-tól származik stb.: úgy bizonyára a *sziköl*, *székel* névnek sem hagyott volna békét, ha bármily ingatag alapon is merte volna a három, különböző jelentésű *szék*, *szik* szó valamelyikéhez kötni, vagy ha csakugyan ismeretes lett volna az ő korában egy negyedik *szék* szó „vég, határ“ értelemben. De abból a körülményből, hogy egy krónikás sem próbálkozik meg ennek a névnek etymológiájával, egészen bizonyos, hogy nem merték a magyar nyelvben meglevő három *szék*, *szik* szónak egyikével sem összefüggésbe hozni, a mi csak úgy érthető meg, hogy a *székel* népnév már a XII. században érthet-

¹ A *székelyek* neve és eredete 37. lapján.

len és idegen volt a magyar nyelvben mind alapszavára, mind képzőjére nézve, az akkori nemzedék nyelvérzéke az egyiket sem tudta megfejteni a magyar nyelvből. A krónikásoknak ez a mélységes hallgatása is inkább olyan, régi török szóra utal, miyen a keleti török *szikil*, *szekil*, mintsem magából a magyar nyelvből is megfejthető összetételre, vagy képzős szóra.

Miután a *székely* népnévnek állítólagos *szék* (= vég, határ) alapszavával végeztünk s megmutattuk, hogy halva született, áttérhetünk az *öl*, *el*, *ely* képzőre. Sebestyén szerint ezt egy másik népnévünknek, a *lengyel*-nek végződése segít megfejteni. A lengyel népet ugyanis a törökök *lehli*-nek nevezik, mely szó a „valahova tartozóságot“ kifejező *li* képzővel alakult s tulajdonképpen ezt teszi: leh-i, leh-földi nép. Ennek a tör. *lehli* nevezetnek felel meg ízről-ízre a magyar *lengyel* név, ennek példájára pedig a *székely* név is eredeti és törökös *széke-li* alakból származott ugyanazon *li* képzővel, úgy hogy a *székelyi* ezt jelentené: „végbeli“, azaz határór.¹

Ámde e megfejtés elfogadhatóságának többféle akadály áll útjában. Először is az, hogy a török *li*, illetőleg a régi és eredeti *lik*, *lig* képző (mert hiszen itt *legkésőbb a IX. század kezdetéről* való népnévvel van dolgunk!) a magyarban *öl*, *el*-re szokott változni, *több*, *egészen bizonyos példával kellene igazolni* (ez levén a módszere az összehasonlító nyelvészetnek); mert e nélkül csak önkényes ráfogás s mert magának a *lengyel* népnévnek származása is még kielégítő magyarázatra és bizonyításra szorúl. Egyetlen, kétséges példával nem lehet egy, még kétségesebb esetet bizonyítani. Másodszor a *székely* szónak *el* végzete *nem azonos természetű a lengyel* népnév végzetével, a mi világosan kitűnik abból, hogy amaznak — a nyelvtörténet tanúsága szerint — ilyen változatait ismerjük: *sziköl*, *széköl*, *székely*, *székej* és *székő*, — ellenben nem tudunk: *lengyöl*, *lengyely*, *lengyej* és *lengyő*-féle kiejtésről, a milyen alakokat pedig méltán várhatnánk, ha a *lengyel* név végzete *egyeredetű* volna a *székely*-nek *el* végzetével. Harmadszor: a *lengyel* népnév végzete annyira más természetű és más eredetű, mint a *székely* szóé s annyira nem lehet itt a *lengyel* név bizonyító erejére hivatkozni, hogy ez a magyar nyelvben eredetileg *lengyen*-nek hangzott s mint ilyen, minden ízében idegen, t. i. *szláv* elnevezés.

¹ A székelyek neve és eredete 77—78. lapjain és Ethnographia IX. 420 l.

Azt a népet, mely magát ma *polak*, vagy *poljak*-nak nevezi, tudtunkkal csak a magyar nemzet hívta és hívja *lengyel*-nek, a mely szónak a *polak* névhez semmi köze sines, az oroszoknál, csehek-nél, horvátoknál, oláhoknál és törököknél használatos *ljach*, *lech*, *leh*, *lch* és *lehli* nevezettől pedig hangtanilag olyan távol áll, hogy ebből sem a tőszót, sem a képzőt nem lehet kielégítőleg megmagyarázni; mert hát hogyan vált a *ljach*, *lech*, *leh* hangalakból a magyarban *lengy* és mely példák igazolják, hogy a török *li*, *lik*, *lig* képző a mi nyelvünkben csakugyan *el* alakban van meg? Annak tehát, hogy a nálunk használt *lengyel* népvét eddigelé senkinek sem sikerült megfejtenie, az az egyedüli oka, hogy ezt a *lengyel* szóalakot tekintették az eredetinek s ebből indultak ki a magyarázásban. Pedig hát maga a magyar nyelvtörténet is kezünkbe adja a rejtély kulesát.

Igaz ugyan, hogy a *lengyel* szóalak már az Árpádok és Anjouk korában is előfordul így, *el* végzettel a helynevekben, pl. 1019. és 1233. években *Lengyel* helység,¹ 1231-ben *Lengeld* falu (azaz *Lengyel-d*)² és 1335-ben *Lengyel-falva* Abaúj megyében³; de a *lengyel* népvét ma némely vidéken *lengyen*-nek mondják⁴ s van Heves megyében Alsó- és Felső-*Lengyend* (= *Lengyeld*) nevű pusztá. Ez a két nyom feljogosít bennünket arra, hogy ezt a *lengyen* szóalakot a régiségben is kutassuk. Legelőször is ezt a *Lengyend* helynevet már 1297-ben is megtaláljuk ebben az alakjában, tehát *nem újabb* keletű,⁵ Jerney pedig az 1138. és 1214. évekből említi a *Lengyen-t* mint személynevet. Továbbá 1347-ből ismerünk *Lengen*, azaz *Lengyen*, 1353-ből pedig *Lengenpataka* nevű helységeket.⁶ Ha aztán még tovább kutatunk, az Anjoukori oklevelekben nemcsak a *Jacobus dictus Lengen* és *Petrus dictus Lengen* nevekkal találkozunk,¹ hanem *ugyanazon személyekre* vonatkozó és közelkorú, szatmármegyei okleve-

¹ Jerney: *Magy. Nyelvkincsek* 84. l. és Wertner: *a magyar nemzetségek* II. 382 l.

² Jerney u. o. 84. l. — ³ Wertner u. o. I. 29. l.

⁴ Czuczor-Fogarassy Szótára és Ballagi Teljes szótára.

⁵ Igy írva: *Lengent*: Martinus et Beden *de Lengent* (Hazai Ománytár. Bpest 1879. a 157. lapon).

⁶ Emericus filius Johannis et Johannes filius Stephani, nobiles *de Lengen* (Anjoukori Okmánytár V. 92.) Stephanus filius Hercheg *de Lengenpataka* (u. o. VI. 103.).

lekben a *Lengyel* személynevet majd *Lengyel*-nek, majd *Lengyen*-nek olvassuk, mely körülmény egészen kétségtelenné teszi, hogy ez a *lengyen* valóban = *lengyel*.² Ez a nehány, oklevéltári adat, különösen pedig az, hogy ez a személynév jóval előbb (t. i. 1138. és 1214. években) fordul elő *Lengyen*, mintsem *Lengyel* alakban: arra a következtetésre vezet bennünket, hogy amaz éppen olyan régi, sőt régiebb, mint emez; de ugyanez következik abból a körülményből is, hogy a *lengyel* szóalak megfejtésével mindeddig nem tudtunk boldogulni (mert hát a török *lehli*-vel való azonosítás *komolyan* nem jöhet szóba), míg a *lengyen* szóalakot minden ízében megértjük magából a szláváságból.

Mint tudjuk, Konstantinus császár ismételten hangoztatja, hogy az ő korában (950 körül) *a besenyők ugyanazt a területet látkák, melyet előbb a magyarok bírtak*, mielőtt kiűzték őket Atelkuzuból. Erről a földről pedig ezt írja: „A besenyők négy nemzetsége (vagy tartománya) . . . túl fekszik a Danaprisz folyón a keletibb és északibb részek: Úzia, Khazaria, Alánia, Kherszon és a többi tartományok felé. A másik négy nemzetség pedig *innen fekszik a Danaprisz folyón*, a nyugotibb és északibb részek felé, t. i. Gyászi Khopon tartománya szomszéd Bulgariával, Alsó Gyula tartománya szomszéd Turkiával, Kharovoé tartománya szomszéd Rórsziával, *Jabdi Ertim tartománya szomszéd a Roszia országnak adózó tartományokkal: az ultinokkal, a dervleninekkal, a lendzeninekkal és a többi szlávokkal*“. Ha igazat mond a császári író, akkor a magyaroknak *atelkuzui hazája is* ugyanazt a területet foglalta magában, melyet később a besenyőknek négy nemzetsége lakott a *Dneper folyón innen*. Már pedig igazat mond, mert az arab és persa írók

¹ Amaz 1322-ből: Anjoukori Okmánytár II. 37., emez 1339-ből u. o. III. 595. I.

² Igy pl. 1321-i oklevélben: Johannes dictus *Lengel* (Anjoukori Okmánytár I. 635); 1324. május 5-én: magister Johannes dictus *Lengel* (u. o. II. 132); de már 1324 május 9-én: magister Johannes dictus *Lengen* (u. o. 136); 1324. május 24-én: Johannes dictus *Lengen* filius magistri Stephani (u. o. 140); 1329-ben: magister Johannes dictus *Lengen* (u. o. 402); 1332-ben és 1337-ben szintén így (u. o. 617. és III. 399); 1338-ban: Johannes dictus *Lengen* (u. o. III. 513); 1339-ben szintén így (u. o. 567); 1353-ban: Leukus filius Johannis dicti *Lengel* de Symien (u. o. VI. 150); 1353-ban: Ladislaus filius Johannis dicti *Lengen* de Nogsemyen et Leukes frater (u. o. 286); végre 1355-ben: Ladislaus filius dicti *Lengel* de Semien (u. o. 228).

is (Ibn Roszteh, Al-Bekri és Gurdézi) úgy tudják, hogy a magyarok atelkuzui hazájának északi határa az a hegység volt, mely a Dneszter forrása vidékétől, vagy Lemberg vá. osától délkeleti irányban a Dnepernek legkeletibb kanyarulatáig, Jekaterinoszlav városáig húzódik,¹ s e szerint magában foglalta a *Dneszter felső folyásának vidékét* is. Konstantinus cs. föntebbi meghatározásából világosan kitűnik, hogy Gyászi Khopon tartománya a Fekete-tenger észak-nyugoti partján terült el a Duna és Szeret torkolatáig; Alsó Gyula Erdélytől keletre a Szeret és Prut mellékén; Kharovoé ettől kelet felé a Dneper hajlatában, Kievtől déli és dk. irányban; *Jabdi Ertim pedig a Dneszter és Bug felső folyása vidékén.*

Már most ebben az Atelkuzuban lakó magyarokról ezt írja Ibn Roszteh: „*A velük szomszédos szláv fajú népek felett uralkodnak és őket termékekből álló nehéz adókkal terhelik. Ezeket, ha egyszer hatalmukba kerítették, rabszolgáiknak tekintik. A szlávokat megtámadják.*”² Gurdézinál pedig ezt olvassuk róluk: „*A szlávok felett fenhatóságot gyakorolnak, reájok szüntelenül terményadókat rónak ki s őket rabszolgáiknak tartják. A gúzokat, szlávokat és oroszokat meg-megrohanják s azoktól rabszolgákat hoznak . . . Gyakran rontanak a szlávokra.*”³ Ugyanő a szlávokra ezt mondja: „*Váratat építenek, mert a magyarok folyton-folyvást reájok törnek s megtámadják; a magyarok legyőzik őket s a szlávok a várakba menekülnek, a melyeket építettek.*”⁴

Ezek a szláv népek természetesen észak felől voltak a magyaroknak szomszédaik (míg kelet felé, a Dneperen túl eső Lebediában, a besenyők) s a Visztula és Dneper között, meg a Pripet és az ebbe ömlő folyók mellékén latak. Több törzsből állottak különböző nevek alatt, melyek között — Nesztor krónikás nyomán — a régebbi idők óta legáltalánosabb és legszélesebb körű volt a *lech* (ljach, ljech), vagy *poljan, poljen, polén* nevezet, a lengyelek őseinek neve. Konstantinus cs. — mint az imént láttuk — azt írja, hogy a korabeli besenyőknek Jabdi Ertim nevű tartománya s természetesen egyszersemind az azelőtt ott lakott magyaroknak földje is,

¹ L. részletesebben „A magyarok eredete, őshazája és vándorlása” cz. dolgozatomban Századok 1896. évf. 800—802. lapokon.

² Gr. Kuun Géza: Keleti kútfők. (Külön nyomat „A magyar honfoglalás kútfői”-ből) Budapest 1898. a 33 lapon.

³ Ugyanott a 36. lapon. — ⁴ Ugyanott a 43. lapon.

szomszédos a Rosziának adózó szláv népekkel, u. m. az *ultinokkal*, *derklenin*ekkel és *lendzen*ekkel. A *derklenin*-ekben (nálá többes számban : Δερβλενίν-οι) első pillanatra fölismerhetjük az orosz Nesztor krónikásnak *drevljanin*, vagy *drevljenin* (pluralisban *drevljan-e*, *drevljen-e*) nevű népét, melyről tudjuk, hogy a Pripet folyótól délre, Volhyniában lakott és Ovrues és Korosztien nevű városai voltak. Ettől nyugot felé kell keresnünk a másik két szláv törzset; mert keletre és délkeletre, Kiev vidékén a poljanok, polének laktak, s mert csak így lehettek szomszédai a Dneszter felső folyása és a Bug forrása táján eső Jabdi Ertimnek. Itt azonban bennünket csak a *lendzenin* (görögül a többesben Δενζενίν-οι), illetőleg *lendzen* név érdekel, mert ez ízeire azonos a nálunk használatos *lengyel* népnévnek eredeti *lengyen* alakjával.

Tudjuk, hogy a lengyelek *poljak*-nak (polyak, többese : *poljaci*) nevezik magokat, mely név a *polje* (polye) „mező, Feld, champ“ szóból származik s ezt jelenti: „mezei, mezőn, síkon lakó nép.“ De a többi szomszédos szláv törzsek *poljan*, *poljen*, *polén*-nek is (oroszúl a többesben *poljene*) nevezték őket s éppen ebből való az Európában használatossá vált *polon*-us, (francia) *polonais*, (olasz) *polonese* stb. nevezet, a mely szintén azt jelenti, (v. ö. illir *poljan* = *campestris*, mezei), esakhogy másik képzővel, t. i. a népnevekben használatos szláv *janin*, *anin*, vagy *jenin*, *enin* képzővel, melynek *in* végzete csak az egyes számban fordul elő, míg a többesben csak *jan-jen*, *an-en* alaprész van meg s ehhez járul a pluralis képzője, *e*, úgy hogy az ilyen népnevek a többes számban *jan-e*, *an-e*, vagy *jen-e*, *en-e*, végzetűek.¹ Tökéletesen ilyen népnév pl. az említett *drevljen-e* „erdeiek, erdőben lakók“ jelentéssel (*derevo*, *dërvo* = fa; illirben gyűjtőnév *dërvlje* = Holz); ilyen a *szjeverjen-e* „északiak“ (*szjever* = észak); továbbá a *szmoljan*, egy szláv törzs neve a Rhodope hegységben; *jezeréne* „tónál lakók, tó mellékiek“ (*jezero* = tó); *mogiléne* „sírdomb körül lakók“ (*mogila* = domb, sírdomb), végre *moravan* „Morava melléki nép“ és *timočan* „Timok melléki“ stb. Ki ne venné észre, hogy valamint a Konstantinusnál olvasható *derklenin* szó a szláv *drevljenin* népnévnek elég pontos átírása: éppen úgy a szintén

¹ Hogy az ebbeli *in* végzet külön rész, bizonyítja az is, hogy a *jan*, *jen*, *en* alaprész nélkül maga is előfordul a népnevekben, pl. *ruszj-in* = orosz; ó-szlovén *ongr-in*, bulgár *ugr-in* = magyar; *szrb-in* = szerb; *kozak-in* = kozák; *kozar-in* = kozár; *obr-in* = avar; *jasz-in* = alán stb

nála található *lendzenin* népnév is nem más, mint ugyanezen összetett képzővel alakult szlávós elnevezés (*lendz-en-in*)? A tulajdonképpeni képzőt (az orosz *ja* és *n* betűket) nemcsak ő írja át *ev*, azaz *en*-nel, hanem Nikétász Khoniatész is, ki a főntebb említett *szmoljan* törzs nevét Σπολιέν-nek írja.¹ A görögök természetesen *hallás* után írták e neveket, még pedig helyesen; mert hiszen az orosz *ja* betűt csak akkor ejtik *ja*-nak, ha a szó elején áll s rajta van a hangsúly és a szó végén, ha hangsúlytalan is, — minden más esetben pedig *je*, vagy *e*-nek hangzik

Meg van tehát már fejtve a magyar *lengyen* nevezet vége, az *en* képző (=szláv *en*, többesben *en-e*); lássuk már most az alapszót.

Éppen ott, a hol Konstantinus császár szerint a besenyőknek Jabdi Ertim tartományával szomszédos *lendzenin*, illetőleg *lendzen* nép lakott, vagyis a Dneszter felső folyásától észak felé, a Visztulába szakadó Bug forrásvidéke és a Pripet déli mellékfolyói táján, a bajor geographus — ki a IX. század második felében közép és keleti Európáról egy népjegyzéket készített² — *lendici* nevű szláv népet említ.³ Első pillanatra észre lehet venni, hogy ez a *lendici* nevezet teljesen hasonló párja az *uglici* (a bajor geographusnál: *unlizi*=eredeti *unglici*), *ljutici*, vagy *ljutici* és *dolici* stb. nép- és nemzetségnemeknek; s valamint az elsőből világosan kiválik az ó-szlóvén *ongl*, orosz *ugol*, horvát szerb *ugal* (szöglet, Eeke) alapszó (tehát *uglici*, *unglici*=folyó szögletlakók), a másodikból az (illir) *ljut* (szikla, szirt; tehát *ljutici*=sziklán lakók), a harmadikból pedig a *dol* (völgy; *dol-ici*=völgyi lakók)⁴: éppen így a többes számú

¹ Jiresek: A bolgárok története, 113. lapon.

² A müncheni kir. könyvtárban őrzik Cod. Lat. M. 560. sz. alatt. Legjobb kiadása Victor von *Keltsch*-tól való „*Altpreussische Monatsschrift* XXIII. köt. 506—507. lapjain.

³ „*Lendici habent civitates* XCVIII.“

⁴ Tudvalevő, hogy a szláv népeknél a helynevek nagy részben úgy keletkeztek, hogy az egyes helységek megjelölésére az ott megtelepedett nemzetiségek, vagy családok neveit alkalmazták a többes számban (Jiresek: A bolgárok tört. 101.) Igy pl. a *poljane*, vagy *poljene* („mezeiek“) népnév mint *Poljane* több helységnek neve Horvátországban; a *lug* (erdő, liget) főnévből való *lužanin* (erdőlakó) többes száma *Lužane* egy falu neve Pozsega megyében; *Liszane* város Dalmátia északi részén, a *lisz-anin* (erdei lakós) száma (illir *lisz*=erdő). Ilyen nemzetségnév volt a horvátoknál ez a *Dol-ici*, mely ma egy helység neve Varasdmegyében Krapina mellett

lendici népnévnek a töve is egy *lend* főnév. Konstantinus császárnak és a bajor geographusnak földrajzi meghatározásából kétségtelenül kitűnik, hogy ez a két külön képzővel való *lendzenin* és *lendici* név egy ugyanazon szláv népet jelöl s ezek éppen úgy megférnek egymás mellett, mint a *széver-ci* és *szever-ane* külön képzővel alakult nevek, melyekkel egy a Dobrudsában lakott szláv törzset jelöltek.¹

Sőt még egy harmadik helyen is megtaláljuk ezt a népnevet, még pedig egyenesen a *lengyelekre* vonatkoztatva. Ha ugyanis számításba vesszük, hogy az a két orrhangú vocalis, mely olyan kiterjedt használatú volt az őszláv nyelvben (s az u. n. ószlovénben is) és nyoma a magyarba átjött szláv szókban is látható, t. i. az a (=on) és e (=en), ma már a lengyel kivételével egy szláv nyelvben sincs meg; s hogy ennél fogva az eredeti szláv *ent*, *end* hangcsoportnak ma már pl. az oroszban is *jet*, *et* és *jed*, *ed* felel meg:² könnyen átláthatjuk, hogy az a *ljed'szkij*, vagy *ledszkij* nevezet, melyen a régi orosz évkönyvek emlegetik a lengyeleket,³ eme hangtani törvény alapján egy régi és eredeti *lend* vagy *ljend* tőszó származéka az ismeretes *szkij*, *szki* képzővel (mint pl. *poljszkij*=lengyel, *vangerszkij*=magyar, *rimszkij*=római, *magjarszki*=magyar, *turszki*=török stb.) Ez az egész biztosan kiváló *lend* főnév ebben a régies alakjában — tudtommal — ma már egy szláv nyelvben sem található meg, de — úgy hiszem — megvan az orrhangú vocalis elvesztésével *ljed*, *led* hangalakokkal az oroszban és illirben, t. i. eme képzős alakokban: orosz *ljeda* és *ljedina*=„puszta, eserjékkel, fiatal fákkal benőtt mező“⁴); illir *ledina*=„rét, puszta.“⁵ Az alapszó és képző viszonyához v. ö. ezeket: *dol* és *dol ina* (völgy);

¹ Jirecssek: A bolgárok története 111. lap.

² Pl. magyar *szent*, ószlávén *svent*, lengyel *swienty*, orosz *szvjjet*.

„ <i>rend</i> ,	„ <i>rend</i> ,	„ <i>rzond</i> ,	„ <i>rjed</i> ,
„ <i>menta</i> ,	„ <i>menta</i> ,	„ <i>mienta</i> ,	„ <i>mjeta</i> ,
„ <i>gerenda</i> .	„ <i>grenda</i> ,	„ <i>grzenda</i> ,	„ <i>greda</i> ,
„ <i>péntek</i>	„ <i>pentk</i>	„ <i>piontek</i> ,	„ <i>pjatok</i> .

³ Perwolf szláv nyelvész kutatásai után Ethnographia VIII. 18.

⁴ Heym, Reiff, Makaroff, Lenstroem és Schmidt nagy szótáraiban így értelmezve: „lande, un champ couvert de ronces et de jeunes arbres; ein mit jungem Holze bewachsenes Feld.“

⁵ Fröhlich R. A. szótárában (Wien 1853): „Feldwiese, Haide.“

orosz *lušča* és *luščina* (növény héja), *grab* és *grabina* (gyertyánfa); illir *glava* (fej) és *glav-ina* (nagy fej) *kom* és *kom-ina* (növény héja) *lonac* (fazék) és *lonč-ina* (nagy fazék) stb. Így a lengyeleknek ebből a szóból alakult neve ugyanazt az értelmet fejezi ki („pusztai, mezei“), mint a másik kettő, t. i. a *polak* és *poljan*, *polén* nevek.

Ez a minden ízében szláv *lend-jen*, vagy bár *lend'en* (lendjenin=lengyenin) nevezet, melynek *tényleges* használatát igazolja a Konstantinus császárnál található *lendzenin* — az alapja a magyar *lengyen* s későbbi *lengyel* népnévnek, minthogy a *dj* hangsoportot a magyar ajak is *gy*-nek ejti. Míg a császári írnál levő ζ *dz* hangot (*dj*=*gy* helyett) bizonyára az a körülmény magyarázza meg, hogy ő ezt a nevet olyan szlávoktól hallotta, kik a szóképzés alkalmával összekötő *dj* hangsoportot *dz*, vagy *dzj*-nek hangoztatták, tehát ezt a nevet így ejtették: *lendzen* vagy *lendzjen*.¹

Úgy hiszem, hogy ezzel a megfejtéssel kirántottam a *székely* név alól azt a magyar nyelvben található *egyetlen egy* támaszt is, melyre mint bizonyító analogonra, Sebestyén Gy. a *székel* név képzőjének magyarázatát alapította; amennyiben kiderítettem, hogy a nálunk használatos *lengyel* népnév végzete nem azonos sem a *székel*-beli *el* végzettel, sem a török *lehli*-beli *li* képzővel. Mivel pedig az általa újabban fölfedezett, állítólagos oszmán-török *szakul* (határőr, végőr) szóról már fönnebb bebizonyítottam, hogy nem létezik, úgy gondolom, sikerült eléggé megegyeztetnem azt az állítást, hogy a *székelyek* neve törökül „határőrt“ jelentene.

¹ Tudvalevő, hogy az orosz *dj* (azaz *gy*) hang helyén a lengyel kiejtésben *dzj*-t találunk. Pl. orosz *gdje* (hol?)—lengyel *gdzie*; or. *djelity* (elosztani) — l. *dzielić*; or. *djedina* (nagyapától örökölt vagyon) — l. *dziejzina*; or. *djeza* (hordó, bődön) — l. *dzieza* stb. Egyébiránt a magyar *lengyel* (vagyis *gy*-vel való) kiejtés viszonyát a görögös és lengyeles *lendzen* vagy *lendzjen* hangoztatáshoz, legjobban megvilágosítja az a körülmény, hogy viszont a lengyelek a *magyar* nevet így ejtik ki: *madziar*.

A longobardok hazánkban.

(Második közlemény).

III.

A keletrómai birodalomra nézve sohasem lehetett közönyös, a barbár népek hogyan helyezkednek el a Száva és az Alsó-Duna vonalától éjszakra. Oly hagyományos a régi római birodalmi kapcsolat elve, hogy a nagy Mánuel még a XII. században sem képes szakítani vele; pedig akkor már igazán egységes és megszilárdult, az akkori Európa viszonyait tekintve, modernnek mondható állam működött azon a területen. Annál égetőbb szükség volt a VI. században, hogy a kelet-római birodalom éber figyelemmel kísérje a Pannoniában és Dáciaiban végbemenő változásokat. Igaz, hogy ezek szinte szédületes gyorsasággal következtek egymásra s kifáraszhatták a legfeszültebb figyelmet is.

Az adott helyzet az volt, hogy Gepidiában, Erdély s a Tiszántúl területén oly germán állam alakult, mely veszedelmesen nagy hajlandóságot mutatott a mai Magyarország egész földjének megszállására. Nyugati-Magyarországot régi jogainak alapján Kelet-Róma követelte magának, de erőtlen volt annak megszállására, a nélkül, hogy hajlandó lett volna sorsára hagyni. A longobardok már ott kalandoztak Pannonia éjszaki részén: Rugiland az övék volt, a Kis-Alföld déli oldalát a magukénak tekinthették. A Száva—Dráva közének nagyobbik részén gepidák uralkodtak. A közbeeső dunántúli dombosvidék a keleti gótok kitakarodása után jóformán a „senki földje“ volt. A régi római és kelta lakosok germán, kivált keleti gót elemek maradékaival gyarapodva, nagy megadással várták jövőző gazdájukat. Teljes bizonytalanság uralkodott ezen a területen; de a keletrómai birodalom sohasem tévesztette szemelől, hogy *neki* s nem a bizonytalanságnak kell uralkodnia; vagy legalább kijelölnie, hogy az ő nevében ki uralkodjék.

Világos, hogy nem a még alig ösmert erejű longobard néptől tartott; hiszen az nem mutatott komoly szándékot, hogy kiszálljon a Szudeták fellegvárából. A Morvamezőn s a Kis-Magyar-Alföldön való megjelenései csak portyázás-számba mentek, a mi nélkül félnomád népet elképzelni is bajos lehetett. A markomann-hagyományok megújításának a körülmények különben sem igen látszottak kedvezni. Ellenben a *gepidák* nagyon erős történeti öntudattal megáldva vagy megverve léptek föl. Már a Krisztus előtti korban körülbelül ott laknak a *sigipedek*, vagy, a hogy egy kis etymológiával értésünkre adják, a sig-gipidek, a győzelmes gepidák, a hol a géták, vagyis a gótok laknak. Jornandes a gepidákat s a gótokat közös eredetűeknek mondja. Vándorlásaik közben mindig egymás szomszédságában maradtak. Magyarországon éjszakteleti részében telepedtek meg ugyanakkor, mikor a gótok a délnyugati dombos vidéket szállották meg. Nemsokára mindakét nép behódolt a hunoknak s résztvett harenaikban. Attila halála után a magyar hagyományok szerint a hunok Attila egyik fiát, Csabát, az idegen népek a német Krimhildától született másik fiát, Aladárt „akarták vala Attila után királylyá tenni“. Az Aladár nevet azonban csak a magyar mondák ösmerik; külföldi források nem tudnak Attila ilyen nevű fiáról. Ellenben ösmerik Ardarikot, a gepidák királyát, ki a leigázott népek szabadságharczának élére állt. Az ő neve lappanghat a magyaros Aladár névben, a mely különben még Mátyás király idejében is testőrt jelent. Ardarik húga különben is felesége volt Attilának s tőle született Geism (Giesmos, talán Geisa, Géza), ki a hunok veresége után csakugyan nagybátyjához, Ardarikhoz menekült Gepidába. A magyar monda tehát nem téved egészen, midőn a hunok testvéreharczáról beszél. A döntő csata a Nedao vagy Netad folyónál történt;¹ a magyar krónikás² szerint Sicambriánál, vagyis Ó-Budánál két álló hétig tartott s azt „maig“, tehát körülbelül 1282-ig, Krimhild csatájának nevezik.³ Szerinte ez ütközetben „annyi vér ömlött, hogy ha a németek szégyenből nem titkolnák és tisztán meg akarnák vallani, a Duña vizét néhány nap sem ember, sem barom nem ihatta,

¹ Jordanes, De rebus Geticis, 50.

² Kézai Simon mester, IV. fej. 5. §

³ A budapestvidéki Crumerum helynévnek valószínűleg semmi köze sincs a Krimhild névhez; de van a középkorban ösmeretes Krimhild fürdőjének.

minthogy Sicambriától Potentia városáig vérrel volt áradva“. E szerint a Netad vagy Nedao pannóniai folyó, melynek fekvéséről annyit vitatkoztak, nem lehet más, mint a Vörösvári-patak, mely Ó-Buda (még 458-ban is Acincum) éjszakkeleti részén Filitori-árok néven szakad a Dunába.

Ennek a esatának a hun birodalom germánjaira nézve nagyobb következései voltak, mint a lipeseinek vagy a waterlooinak a modern németekre. A hunok nemesak világbirodalmukat, hanem eddigi hazájukat is elvesztették. A *gepidák* most odahagyták a Hernád völgyét, csak kis töredékek maradt meg a Szepességben¹ s Marcianus kelet-római császárnak (450—7.) sem volt kifogása az ellen, hogy a Tisza vidékére s Erdélybe a régi Dacia fővárosába telepedjenek át. Attila egyik fia, Geism, népével együtt Ardarik királyhoz Gepidiába menekült² s így mindenestre van valami alapja a világbirodalomban is annak a magyar mondának, hogy a hunok egy töredéke Erdélyben (a Székelyföldön) telepedett le.

Ha nem tudnók, hogy Erdély latin neve Transsylvania az ősi Erdőelve elnevezésnek felel meg, kísértésbe jönnénk Erdélyt az Ardarik névből származtatni s Erdély heros eponymosának Ardarikot tartani.³ Ők maguk, vagy inkább ismertetőik, *Gepidiának* nevezték az új hazát, hol szokott módon megfizettették magukat, hogy a kelet-római határokon túl ne törjenek s nem egyszer segítették is a császárokat más barbárok ellen.

Merészet és nagyot gondoltak azonban, mikor Theodorikkal a gótok Itáliába vonúltak Pannoniából. El kell ösmernünk, hogy nagyon természetes volt az eszök járása, mikor a megüresedett Pannoniát a szomszédság jogán maguknak követelték; és hogy nagyon logikusan jártak el, mikor először is a Szerémséget akarták biztosítani Singidunum (Belgrád) és Sirmium (Mitrovicz) elfoglalásával; mert hiszen délről várhatták magukra a legerősebb támadást, okuk

¹ Legalább ezt vitatja Obermüller (*Die Zips und die alten Gepiden*).

² Jordanes, 50—1. Theophanes Chronogr. 185. Geism fiának Mundonak regényes története Thierrynél. Attila fiai, 46—51.

³ Wolff (*Zur Etymologie Siebenbürgischer Fluss- und Bachnamen*. Archiv des Ver. f. sieb. Landesk. XVII. 504) azt gyanítja, hogy a régi Ardelion (Ardial, Erdély) elnevezésnek nagyon hasonló jelentése volt, mint az Ammianus Marcellinusnál említett Caucalandnak.

lévén föltenni, hogy ilyes terjeszkedést a görög császárság még szövetségeseinek vagy inkább segítőinek sem enged meg. S a görögök, kik idáig is csak erejük szétforgácsolt volta következtében túrték a gepidákat a Dunától éjszakra, nem akarhatták könnyedén kezökre juttatni a vonal meghosszabítását, a Szávától éjszakra eső részt is. A római birodalomnak még dicsősége és hatalma tetőpontján is Traján eszére és szerenéséjére volt szüksége, hogy megtörje egy Decebal daciai hatalmát; a meggyöngült keletrómai birodalomra nézve mennyivel nagyobb veszedelmet jelenthetett egy legalább is két akkora területű hatalom! Ösmerni tanúlván, mit jelent az egységes hatalom *hun* kiadásban, azt az egységet nem-igen lehetett hajlandó *germán* változatban megösmerni.

A gepidák terjeszkedése kétféle védelemre bírta Justinianust. Az egyik abban állt, hogy Alsó- és Felső-Moesia elpusztúlt erősségeit Novae és Singidunum közt újraépíttette, Traján aldunai hídjának védelmére új erősséget emelt, a melyet feleségéről Theodora tornyának nevezett el s a Duna és Haemus közt néhány nyílt várost is fallal vagy palánkkal körítettett, hogy veszedelem idején a nép tudjon hová menekülni.¹

A másik az volt, hogy a gepidák kiterjeszkedését más germán népek dédelgetésével akarta bajosabbá, vagy épen lehetetlenné tenni. Mialatt az Alsó-Dunát Singidunumig (Belgrádig) a heruloknak kell vala védniök, a Szerémséget semmiesetre sem akarta átengedni önző szövetségeseinek, a gepidáknak s a Drávától éjszakra eső vonal védelmét ellenlábasaikra, a longobardokra kívánta bízni. A régi római elv ez, a „divide et impera“ elve; a három ellenséget egymásra zúdíttani, ha mindahárom az ő szövetségese is. Annál jobb reá nézve, ha összetörik egymást.

Igy történt, hogy Justinianus már 534-ben felmondta az évi segélyösszeget a gepidáknak s ugyanazt a longobard királynak ajánlotta fel, fölhatalmazván őt Pannonia megszállására is. Még nagyobb lett Kelet-Róma veszedelme, midőn a gepidák a következő évben már Sirmiumot is megszállták s a Szerémséget hódoltatni kezdték. A longobardok ezek után teljesítették Justinianus kívánatának egyik részét s az 537. évben már egészen a Száváig kalandoztak. A

¹ Procopius, De aedificiis, IV. 6.

longobard-görög szövetségről még semmit sem tudva, *Vitiges* gót király, ki Ravennában Belizár támadásától tartott, 539-ben követeket küldött Wachoz, nagy pénzigéretekkel ösztönözvén, hogy vele szövetkezzék. Követei csak most tudták meg, hogy a longobardok immár szoros szövetségben élnek a görögökkel. A longobardokban azonban volt annyi óvatosság, hogy nem szállották meg addig állandóan Pannoniát, mely részben a keleti gótok tartománya volt, míg el nem dől, Italia a gótoké marad-e, vagy Justinianushoz kerül vissza.

Mindenesetre sajtáságos politika volt Justinianustól, hogy egymásután több germán államalkotást megdöntvén s most épen a keleti gótok lecsöndestítésével bajlódván, Pannoniában azért pártolja az egyik germán-állam szervezkedését, hogy lehetetlenné tegye vele a másikat. Mindez csak úgy érthető igazán, ha arra gondolunk, hogy eselszövényével csupán időhaladékat akart nyerni s hogy, ha már a Duna vonalánál nem kerülheti el a germán szomszédságot, legalább megbízhatóbb szövetségest válaszson magának: két rosz közül a kisebbiket. A gepidáknak különben sem boesáthatta meg, hogy szövetséges címökkel visszaélve, a szlávokkal, frankokkal titkon egyetértettek, berohanásaikban résztvettek, *Sirmiumot* megszállották s a *Dráva—Száva* között a hódoltatást folytatták. *Pedig Julius Caesartól és Augustus Octavianustól Manuelig* a rómaiak mindig ezt a vidéket tekintették a mai Magyarország kulesának.

A longobardok a legrakonezátlanabb germánok hírében álltak ugyan, de hiszen Justinianus nem hihette, hogy magával Kelet-Rómával közvetlenül érintkezessenek; mert ha maga komoly ellenségnek tartotta a gepidákat, föl kellett tennie, hogy ezek a longobardoknak nem engedik át egykönnyen a vezérszerepet és kedvökért nem mo. danak le Magyarország egyesítéséről. Másrészt a gepidák közt élt *Hildechis*, ki magát a longobárd királyi szék törvényes örökösének tartotta s kinek azért nagyon is érdekében állt, hogy a gepidák meg ne béküljenek a longobardok mostani királyi házával. Különben is meghalt *Wacho*, sőt aránylag rövid idő múlva kiskorú fia, *Walther* is; és *Hildechis* nem nézhette közönyösen, hogy most ennek a gyámja, a *Gausok* házából való *Audoin* tolta föl magát királyúl. A longobardok egy része szintén őt óhajtotta királyúl s a gepidiai menekültnek már háromszáz longobard kísérője akadt. *Turisin* (*Thoriswinth*) gepida király szintén pártját fogta s ugyanakkor,

mikor az ő lelkét hasonló bűn nyomta Ostrogotha háttérbe szorítása miatt, felszólította a longobardokat, hogy ösmerjék el királyuknak Hildechist, kit az uralkodás törvényesen illet.

Erről azonban Audoin hallani sem akart s kikerülhetetlennek látván a háborút, biztosítani törekedett a maga részére Justinianus pártfogását. Így történt, hogy a longobardok kétségkívül a császár újabb felszólítására, most már igénybe vették az 534. évi meghívást. Justinianus átengedte nekik Pannonia erősségeit és egyéb helységeit, azonkívül pénzzel is bőven ellátta őket; miért is odahagyva Csehországot, Audoin vezetése alatt 546-ban „a Duna tulsó partjára“, a dunántúli dombos vidékre költöztek át, „a gepidáktól nem messze“ telepedvén meg.¹

IV.

Pannoniában az új lakosok többnyire csak romokat, a háborúk és kórságok következtében nagyon megritkult lakosságot találtak.² Ez lehet az oka, hogy mindjárt megérkezésök után becsaptak Dalmáciába s Illyricumba, egészen Epidamnusig pusztítottak és sok rabot, zsákmányt ejtettek. A rabok közül néhányan visszaszöktek ugyan, de ezeket visszakövetelték s vissza is kapták új szövetségeseiktől, a kelet-rómaiaktól, ha mindjárt szüleik kebléről kellett is elrángatni a szerenesetlen menekülteket. Esztelen vakmerőségek — ahogy a gepidák nemsokára vádaskodtak Justinianusnál — valóban arra készítette őket, hogy nekirontsanak mindenkinek, a ki feléjük közelít.

¹ Sigebert Gemblacensis chronographiája (Struvius, *Rerum Germ. Scriptores*, 732. l.) 526-ra teszi a Thurismund és Audoin közt vívott csatát és 527-re a longobardoknak Pannoniába való költözését, a Pannoniából való kiköltözés évétől Paulus nyomán (II. 7.) 42 esztendővel számítván visszafelé. Procopius (*De bello Goth.* III. 33.) Zeuss nyomán 474. l.) szintén 527-re, Justinianus uralkodásának elejére teszi a longobardoknak a Dunán való átkelését; de már Stritter (*Memoriae populorum*, I. 397.) épen Procopius nyomán 549-et (helyesebben 548-at) fogadta el a beköltözés évéül. Waitz (*Monum. Germ. Script. Rerum Longob.* 4.) Bethmann javítása nyomán Paulusnak azt az adatát, hogy a longobardok 42 évig laktak Pannoniában, 22-re javítva s így 568-tól 22-t visszafelé számítva, 546-ot fogadja el a longobardok beköltözésének idejéül. Salamon (*Budapest tört. II.* 40.), Borovszky (*Századok*, 1885. 725.) ez évszámot nálunk is elfogadta, Nagy Géza azonban (*Szilágyi, M. Nemz. Tört. I. k., CCCXXVI. l.*) az első betörés (537.) évét fogadja el egyúttal a honfoglalás évéül.

² Procopius, *Hist. Arcana*, 108.

Mikor azonban a gepidákkal való bonyodalom mind fenyegetőbb jelleget öltött, Audoin abbahagyta a rablókalandozásokat és azonnal követeket küldött Justinianushoz. Figyelmeztette, a gepidák mily „ostobán szemtelenek“, a szolgálat ürügye alatt mennyi kárt tettek birodalmának s hogy most egyenesen Pannoniát akarják meghódítani; figyelmeztette, hogy ők, a longobardok már készen állnak a gepidák ellen s tovább a császár se higgyen ámításaiknak. A longobardok és rómaiak csak azért is egyesüljenek a gepidák ellen, mert ezek arianusok, ők pedig katolikusok.

Justinianus másnap a gepidák követeit fogadta. A két nép követei úgy vártak döntésére, mint századok múlva a magyar király és erdélyi fejedelem követei szintén Bizáncban, a szultán előtt. A gepidák eszébe juttatták a császárnak, hogy ők régi szövetségesei, számra és vitézségre nézve különbek s bölesebbek és hatalmasabbak a longobardoknál. Segítséget vagy legalább semlegességet kértek tőle velük való ügyük elintézésében.¹

A császár azonban több napi gondolkozás után a longobardok kérését teljesítette; *Constantianus*, *Buza* (Buzes) és *Aratio* parancsnoksága alatt tízezer lovast és *Filemuth* vezetése alatt 1500 herult küldött támogatásukra.

Az aldunai *herulok* egyszer, „mint mondják“,² csak azért ütöttek agyon királyukat, hogy lássák, mint megy a dolog király nélkül; máskor meg egyszerre kértek királyt Skandináviából is, Bizáncból is; és nagy gyönyörűséggel nézték, miként veri ki egyik a másikat. Most azonban a skandináviai *Todasios* pártján levők épen attól tartottak, hogy Filemuth 1500 herulja s a görög sereg *Suartuát* jön visszahelyezni; ők maguk tehát a gepidákhoz esatlakozva, árulóknak tekintették Filemuthéket, megtámadták őket, a csatában azonban vereséget szenvedtek.

A gepidák még nem lévén készen a kettős küzdelemre, fegyverszünetet ajánlottak, mit a longobardok mindamellettt is elfogadtak, hogy — régi germán lovagias szokás szerint — már az ütközet helyét és idejét is kitzúzték.

¹ Procopius, *Bellum Gothicum*, II. 22. A követek beszédei u.-o. 34. Magyarúl Thierrynél, Attila fiai, 101—106.

² Zeuss (482.) ezért a föltevésért meg is rózza Procopiust.

Justinianus csaknem egyszerre értesült erről, csapatainak a herulokon nyert győzelméről s vezéreinek azon aggodalmáról, hogy a gepidák és herulok, sőt oly hamar megbízhatatlanoknak talált új szövetségesei, a longobardok is egyesülten ronthatnak Illyricumra. Annál jobban megvígasztalódott tehát, midőn megtudta, hogy Audoin a békét Hildechis kiadásához kötötte s hogy ezt a gepidák nem teljesíthetvén, a longobard trónkövetelő a szlávokhoz futott. Most már a fegyverszünet lejártával csakugyan kitört a háború a longobardok és gepidák közt. A mikor azonban a két sereg már szemben állt egymással, „minden különösebb ok nélkül“ megmagyarázhatatlan félelem lepte meg őket s ütközet nélkül kölesönösen megfutottak. A két király és kísérete helyén maradt ugyan, de nem tudta meggátolni az általános bomlást. *Audoin*, abban a hiszemben, hogy csak az ő hadai szaladtak meg, békekérő követeket küldött *Turisin*hez, a kit azonban csak kevesed magával találtak. *Turisin* bevallotta, hogy népe kergetés nélkül futott meg, mire a longobardok bizonykodtak, hogy rajtuk is így esett meg a szégyen. Úgy vélték, mindez azért történt, mert Isten nem akarja a két nép romlását. Akadémikusok nélkül fegyverszünetet kötöttek tehát két esztendőre s kijelentették, hogy a béke iránt is tárgyalnak s a legkisebb részletekig tisztába hoznak mindent.

Mind a két nép hazatért szállására, megegyezni azonban nem tudott s így újabb mérkőzésre készült. *Turisin* a Maeotis-tó északnyugati részén, a Don és Dnjeper torkolatvidéke közt lakó *kuturgur* húnokkal¹ szövetkezett. Mivel ezek már 549-ben, a fegyverszünet lejárta előtt bejöttek, *Turisin*, hogy ne kelljen idő előtt összeesapnia a longobardokkal, Moesia fölverésére ösztönözte őket, sőt fejenként egy aranyért a szláv portyázókat is átszállíttatta a Dunán. Olyan árusítás, a melyet a várnai esata előtt a velenceiek követtek el a magyarokon, midőn a kisázsiai oldalról az európaira hozták át a török hadakat. — A *kuturgurok* azonban olyanformán jártak, mint negyedik század múlva a magyarok Etelközben; a császár t. i. a gótokat és a Maeotis keleti partján lakó *uturgurokat* zúdította rájuk, kik levágták a tanyáikon maradtak nagy részét s így a Görögországban

¹ Procopius (Goth. III. 5.) húnoknak mondja őket; ez ellen gr. Kuun Géza, *Relationes*, I. 85 - 6. A *kuturgur* és *uturgur* húnokat tulajdonképen csak *Kuvrát* egyesítette s ezóta nevezik őket bolgároknak.

portyázó hadat is visszatérésre kényszerítették. A dontövi mészárlásból megmenekült kuturgurokat a császár Thracziában telepítette le s nagy ajándékokkal engesztelte meg az emiatt haragvó uturgur királyt.

A gepidák tehát elvesztették egyetlen szövetségeseiket, kik megesküdtek, hogy soha sem fognak többé fegyvert a császár ellen. Különbben is teljes erővel kitört a testvérharcz a két hún törzs között, a mely másfélévtized múlva egy harmadik népnek, az *avar*nak győzelmével végződött. Akkor a kuturgurok nagy része ismét megindult Pannonia felé; de most már mint az avarok alattvalója, a longobardok szövetségének egyik részese. A népvándorlás idejében valóban rohamosan következtek a legképtelenebb változások; s ahhoz, hogy a magyarországi két germán nép egymással leszámoljon, a Don tövétől a Száva tövéig, valami 1500 kilometer hosszúságban mozgásba kellett jönnie a világnak.

Justinianus, hogy a gepidákat a kuturgurokkal és szlávokkal való szövetségök miatt megbüntesse, bosszúságában azonnal segítséget küldött a longobardoknak, kik viszont Italiába, *Totila* ellen küldtek némi hadakat. Talán nemcsak azért, hogy ezzel is kedvében járjanak a császárnak, hanem azért is, mert *Hildechis*, a longobard trónkövetelő, kit a gepidák végre csakugyan kiutasítottak, a szlávok pedig nem segíthettek, hatezer emberével a gótok szabadsághőséhez, *Totilához* kívánt csatlakozni. Azonban ép úgy nem jutott el a gótokhoz, mint *Justinianus* serege *Auidoinhoz*. A rómaiaknak egy lázadó illyriai város megfékezésére kellett sietniök s így a fegyverszünet lejártával a longobardok s gepidák mérkőzésére kitűzött helyen és időben *Asfeldnél* 551-ben a keletrómai segítségnek csak az a töredéke jelenhetett meg, mely *Audoin* sógorának, *Amalafrid* thüringiai királyfinak vezetése alatt állt.¹ Mindakét fél hősiessen küzdött. Mikor azonban *Audoin* fia, *Alboin* úgy hasított a ketté *Turismodot*, a gepida király fiát, hogy ez holtan bukott le lováról, a gepidák futni kezd-

¹ Ekkor történt az az ütközet, melyről *Paulus* (I. 23.) ír; *Procopius* három ütközetet is említ. Az adatok egyeztetésére nézve l. *Aschbach*, *Gesch. der Heruler und Gepiden*, 80. és *Dahn*, *Die Könige der Germanen*, II. 21. A csata helye (*Asfeld*, *Affeld*, *Affelt*, *Afeld* vagy *Hasfelt*) *Paulusnál*, (I. 24.). Magyarország déli megyéiben erre emlékeztető helység nincs; a *Hatzfeld* (*Zsombolya*) név csak a XVIII. században keletkezett.

tek, miközben a longobardok egyre vágták őket. Csak azután tértek vissza, hogy az elesetteket kirabolják s a zsákmányt összeszedjék.

Audoin azonnal megizente a császárnak, hogy nélküle is győzelmet aratott a gepidákon és szemrehányást tett a segítség elmaradása, vagy inkább fogyatékosága miatt. A császár azonban megnyugtatta s megújította a szövetséget. A gepidák, kiknek földjén történt az ütközet, szintén fegyverszünetet kötöttek velük s ennek megerősítésére a longobard királyfi negyvened magával személyes látogatást tett a gepida királynál.

A krónikás szerint úgy esett a dolog, hogy győztes fiát *Audoin* a nagyok kérelmére sem engedte asztalához ülni, mert a népszokásnak megfelelően még nem kapott fegyverzetet idegen királytól. Ez lett volna oka, hogy *Alboin* saját jószántából vállalkozott a *Turisin*hez való menetelre: hőssiességének előismerését épen a búsongó apától követelvé. A király szívesen fogadta s asztalánál fia gyilkosát ennek a helyére ültette; de mégsem titkolta, hogy fájdalmasan látja azon a helyen. Második fia *Kunemund* azután a legszaporább kanczákhó: hasonlított a longobardokat. „Eredj csak az *asfeldi* mezőre — vágott vissza az egyik longobárd; — ott megláthatod, mekkorát tudnak rugni a kanczáid; ott hevernek a bátyád esontjai, mint valami marhaesontok a gyepen.“ A gepidák felzúdultak, kardjaikhoz kaptak s királyuk csak nagynehezen tudta megakadályozni a vérengzést. „Istentelenség volna — szólt, — hogy a vendéget saját házunkban verjük agyon.“ Egy kis idő múlva vígan poharaztak tovább. *Turisin* saját fia fegyvereivel ajándékozta meg *Alboin*t és bántatlanul bocsátotta haza atyjához, ki most már csakugyan asztalához ültette. A mikor ott elbeszélte kalandját, nemesak az ő bátorságát dicsérték, hanem a *Turisin* nemeslelkűségét is.

A jó viszonyt azonban *Hildechis* csakhamar majdnem ismét megzavarta. Ez a szerencsétlen trónkövetelő ugyanis, kiben oly sok rokonvonás van a magyar történelem *Borisával*, az 549. évi fegyverszünet értelmében eltávozott ugyan a gepida király udvarából, de még mindig számíthatott annak barátságára. A szlávoknál hiában sürgetvén segítséget, 6000 emberével eleinte a gótok szabadságáért küzdő *Totilához* kívánt csatlakozni, egy szerencsés csatája után azonban útjából visszafordult. A szlávokkal ismét nem boldogulván, háromszázad magával egyenesen *Justinianus* császárhoz ment, ki azonnal egy testőresapat élére állította, s nem adta ki *Audoinnak*,

a ki ellen akár mikor felhasználhatta. Hildechis azonban, a longobard király eseleitől tartva, a gót *Goar* tanácsára innen is menekült s *Apri* környékén (a thrák Chersonesus-tól éjszakra) letelepedett 300 longobard bajtársához futott. Ezek a császári ménesből rabolt lovakon oly gyorsan vágattak Gepidia felé, hogy a meneküléséről császári parancsesal értesített hadak sehohsem érték utól; a Thracziában imént letelepített kuturgurokat szétszórták, az Illyriában feltartóztatásukra küldött seregen pedig keresztül vágták magukat.

A gepidák ismét befogadták, *Turisin* azonban komolyan aggodott, hogy a béke felbomlik miatta. A szövetséges Justinianus császár és *Audoin* longobard király csakugyan már is kiadatását követelték. A gepidák vénei azonban most is csak azt mondták, hogy inkább veszzenek el feleségeikkel, gyermekeikkel együtt, mint hogy oly rútúl megsértsék a vendégszeretetet.

Turisin esellel akarta magát kivágni kellemetlen helyzetéből. Különben is nyugtalanította, hogy még mindig *Audoin* udvarában él *Ostrhogotha*, a kitől ő vette el a gepidák koronáját, mely atyja, *Elemund* király halála után illette volna. Tudatta tehát *Audoinnal*, hogy csak úgy adhatja ki *Hildechist*, ha ő is kiszolgáltatja *Ostrogothát*. Tudta, hogy nagyjai ellenzése miatt ezt a longobárd király sem teheti, s így őt sem kényszerítheti olyasmire, a mit maga sem teljesíthet. Titokban azonban egyebet is izent *Audoinnak*, minek az lett a következése, hogy kölesönösen meggyilkoltatták a rájuk nézve oly alkalmatlan trónkövetelőket s úgy mutatták, hogy semmit sem tudnak a dolgról.¹

Mindez akkortájt történnhetett, mikor (552.) a szövetség értelmében, de a császár gazdag ajándékainak viszonzásaképen is *Audoin* saját kíséretéből 2500 válogatott vitézt és több mint 3000 apródot küldött Itáliába *Narses* segítségére.² A herulokon, hunokon stb. kívül háromszázad magával egy vitéz gepida, *Asbad* is csatlakozott a sereghez. Ez ifjúnak jutott részül az a szomorú szerencse, hogy a *taginaei* vagy *gubbioi* csatában (552. júliusában) halálra sebezze *Totilát*, a nagy hőst. *Narses*nek különben ekkor még sehogyssem tetszett a barbárok segítése. Különösen bosszantották a longobárdok, kik fegyelmet nem ösmertek, féktelenül dúltak, égettek s még a templomba menekült asszonyokat sem kímélték. Gazdagon

¹ Paulus nem említi. Procopius, IV. 27.

² U.—o. 26., 32.

megajándékozta tehát és hazabocsátotta őket; de melléjük rendelte *Valerianus* és *Damianus* hadait, hogy a határig kísérik s rablásaikban gátolják őket.¹ A következő esztendőben Totila utóda, Tejas is elesvén, megbukott a keleti gótok itáliai birodalma, melyet Theodorik, Magyarországból kivonulva, hatvanöt esztendővel azelőtt alapított.

Justinianus a világ újra alkotójának, Francicusnak, Alamanicusnak, Gepidicusnak, sőt *Longobardicus*nak nevezte magát, „mintha ezeket a népeket is mint leigázta volna.“ E miatt *Theodebert* frank király 554-ben fel is szólította a gepidákat, longobárdokat s a velők szomszédos germán népeket, hogy ne tűrjék ezt a gyalázatot, hanem használván Narsesnek Itáliában való elfogatását, vele és egymással szövetkezve rontsanak Thraciába. A longobárdok és gepidák azonban nem mutatkoztak ilyen érzékenyeknek. Tudták, hogy Justinianus a vandalok, gótok, perzsák legyőzőjének címét csakugyan viselhette. Fővárosát pár év múlva mégis csak a vén Belizár háromszáz embere menthette meg attól, hogy kétezer vakmerő kuturgur elfoglalja. Az akkor feltűnt *avar nép* ugyan hamarosan és örökre megszabadította a Görög-eszászárságot valamennyi hún törzstől; segítségének azonban már is árát szabta. 562-ben Kis-Scythiából, a mai Romániából követelt magának alkalmas szállást a birodalomban. Kis-Scythiát nem volt hajlandó eleserélni az imént Itáliába távozott *herulok* felső-moesiai tanyájáért,² mely a eszászárság s a longobárdok és gepidák birtokai közé volt beékelve s hol a singidunumi várból a kelet-római őrség akármikor figyelemmel kísérhette mozgalmait.

A gepidák ösztönszerűen érezték, hogy az avarok szomszéd-sága végzetes lehet reájuk nézve. Délkeleten, hol a síkságot katonailag megszállták, nem mertek velők egyenesen kikötni; mikor azonban 565-ben visszatértek az elbemelléki kalandból, hol *Siegbert* austrasiai király győzelmet aratott rajtuk, a futókat ők is megtámadták,³ a mit az avarok nem felejtettek el nekik.

Csakhamar alkalmuk nyílt reá, hogy két tűz közé szorítsák a gepidákat.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

¹ Paulus (II. 1.) s vele Valkai históriás éneke Audoinról és Alboinról (7. 1) ez eseményt a Kunimund halála után beszéli el. Ezzel szemben I. Agathias históriáját (1—4.) s magát Procopiust, VI. 26., 33.

² Menander, Exc. Leg. (bonni kiadás) 235.

³ Thierry (159. 1.) föltevése.

A vallásügyi sérelmek történetéből.

(E század első fele országgyűlésein.)

(Második közlemény.)

A főrendeket a karok és rendek újabb üzenete sem volt képes meggyőzni, előbbeni javaslatuktól eltéríteni s újabb, harmadik választukat a következőkben adják meg: két ízben már bővebben kifejtették véleményeiket s indokaikat a törvény lelkéből merítették, váratlan volt tehát a karok és rendek újabb üzenetének tartalma. Az ebben kifejtett újabb indokok a főrendeket meg nem győzték, tehát sajnálattal, de egész őszinteséggel kénytelenek kinyilatkoztatni, hogy előbbeni „válaszuk tartalmához egész terjedésében ragaszkodnak“. Teljes bizalommal kérik a karokat és rendeket is, hogy ezen „felette nyomós“ tárgynak elintézését a főrendek javaslatának elfogadásával tegyék lehetővé.

A főrendek emez utóbbi választukat, az eddigi szokástól eltérőleg, hosszabb várakozás után adták meg a karok és rendek táblájának. Ez az eljárás, továbbá választuk tartalma is egész világosan elárulta, hogy a főrendek nem a kielégítő megoldáshoz vezetni akarják a vallási sérelmek ügyét, hanem újból a jövőre halasztani. A karok és rendek nem késlekednek a következő újabb, negyedik üzenetet küldeni a főrendekhez:

Tudják a karok és rendek, hogy ő felsége oly „intézeteket“ (törvényalkotásokat) ápol atyai jóságával, melyek a közboldogságot, közérdeket mozdítják elő. Azt is tudják, hogy ama vallásügyi kívánások — melyeket a karok és rendek, mint a nemzeti közakarat képviselői egybeforrva, erős meggyőződés által lelkesítve, törvényjavaslat alakjában alkottak meg — csak akkor nyernek sikeres megoldást, ha a haza törvényhozó testülete egybehangzólag, tehát nem megcsönkítva terjeszti a fejedelem elébe. Annál inkább érzékenyen érintette a karokat és rendeket a főrendek azon eljárása, mely szerint újabban felhozott érveiket — az előbbeni szokástól eltérőleg — mellőzve, egyszerűen kijelentik, hogy eddigi véleményökben továbbra is megmaradnak. Kérik tehát a főrendeket, hogy legutóbbi üzenetüket tanácskozás tárgyává tegyék és az előterjesztett

javaslathoz hozzájárulni méltóztassanak. Végre megemlékezve legutóbbi üzenetök tárgyalásának hosszas elhalasztásáról, megjegyezni kívánják, hogy az eféle halasztások nem csak az eddigi szokással nem egyeznek meg, hanem az értekezést is szerfölött hátráltatják.

A főrendek ez újabb üzenetre már nem késnek a válaszzsal, de a karok és rendek kívánságának ez sem lehetett megfelelő, mert a helyett, hogy az üzenetben felhozott és meg nem czáfolt újabb érvek megvitatásába bocsátkoztak volna, egyszerűen előbbi válaszuk, különösen a második válasz tartalmát ismétlik. Elmondják, hogy akkor miben egyeztek meg az alsó táblával és miben nem. Ezeknek alapján oda nyilatkoznak, hogy az eddigi értekezések során is meggyőződhetek a karok és rendek arról, miszerint a főrendek „öntekintetöket“ is feláldozták az óhajtott egység kedvéért. Miután pedig a karok és rendek első üzenetök tartalmához ragaszkodnak, az utóbbi üzenetében felhozott újabb érvek nem bírták a főrendeket ellenkező nézetre: előbb kifejezett véleményöket továbbra is fentartani kénytelenek. Ragaszkodnak tehát második főrendi válaszuk tartalmához, kéri a karokat és rendeket is, hogy abba megnyugodjanak.

Nagyon természetes, hogy a karok és rendek (ha önmagukhoz hívek akartak maradni) nem hagyhatták szó nélkül a főrendeknek ezen válaszát, még akkor sem, ha már megunták volna a hosszadalmas és eredmény nélküli üzenetváltogatást. Nem késnek tehát ötödik üzenetökkal sem.

Ebben aztán kifejezik, hogy a főrendek második válaszában felhozott érvekre harmadik üzenetökbén bőven megfeleltek. Most tehát már azt várták volna, hogy a mélt. főrendek vagy megegyeznek velök, vagy legalább ellenérveiket előadják; de e helyett még legutolsó válaszukban is azzal foglalkoznak, hogy miben egyeztek meg a karokkal és rendekkel s miben nem. Jól tudják a karok és rendek, mindjárt a második főrendi válasz vételekor jól tudták, mik azok a pontok, melyekben a mélt. főrendek megegyeznek, de nagyon jól tudják azt is, miben nem egyeztek meg. Nem egyeztek meg a reversálisok teljes megszüntetésében s bár 1785-ben eltörölték azokat, nem ismerték el a reversálisok törvénytelen voltát és a fennálló sérelem valóságát, azt hozván fel érvül, hogy azok 1790 előtt és után is szakadatlan gyakorlatban voltak. Azt kívánják a mélt. főrendek, hogy a reversálisok a múltra vonatkozólag megmaradjanak. Tehát oly dolgokat akarnak törvényesíteni, melyek eddig törvényellenesek voltak.

Ennélfogva kifejezést adnak a karok és rendek annak, hogy ök sem a fennálló szent törvényekkel, sem a törzsökös szokásokkal és főkép az alkotmány lelkevel nem tudják összeegyeztetni a főrendeknek ama szándékát, hogy akadályt gördítenek a nemzet közökhaja elé, midőn ez azt a fejedelem elé akarja juttatni. A karok és

rendek képviselői, helyzetöknél fogva, küldöiknek akaratát sem önmeggyőződéseiknek, sem valamely felsőbb behatásnak alá nem rendelhetik, hanem kötelességöket teljesítvén, küldöiknek akaratát továbbra is fenntartják. Ők tehát felkarolt ügyöknek igaz voltát a fejedelem, az egész művelt világ, a közvélemény és „a legkésőbb maradó” megbíráására boesátani készek s ő es. kir. főhercezségét alázatosan kéri s a mélt. főrendeket is újból bizalommal felszólítják, hogy a karok és rendek annyiszor átküldött javaslatát magukévá tenni méltóztassanak.

A főrendek 55. ülésökből az előbbi kettőnél már kimerítőbb választ adnak a karok és rendek ötödik üzenetére, a melyben ők a reversalisoknak jövőre vonatkozó fentartását védik s a karok és rendek legutóbbi állításait hosszadalmasabban ezáfolják. Erre vonatkozó válaszuk a következő:

Nem áll az, — mondják a főrendek — hogy 1785-ben a reversalisok általánosan eltöröltettek, mert József császár rendelete (melyre a tek. karok és rendek hivatkoznak) csak azon reversalisokra vonatkozik, melyek nélkül Mária Terézia idejében vegyes házasságokra összeadni nem is lehetett, de semmiképen nem vonatkozik azokra a reversalisokra, melyek minden erőltetés nélkül: teljes szabadsággal szolgáltatott ki. Elég bizonyosságot nyújt erre az időről-időre kibocsátott rendeletek bővebb vizsgálata. Nevezetesen: Mária Terézia fentebb említett 1769-diki tilalmazó rendeletét követte később II. Józsefnek 1782. május 16-án 3350. sz. a. kelt parancsolata, mely által a reversalisok csak annyiban szűntek meg, a mennyiben a vegyes házások reversalisok nélkül is összeeskethetők voltak. Erre vonatkozólag azután 1786. május 7-én 11,353. sz. alatt az határozatott, hogy ha bármely reversalis érvényét illetőleg kérdés támadna, az legfelsőbb helyen bejelentendő. Különös figyelem fordítandó továbbá arra, hogy vajjon nem erővel eszközölték-e ki a reversalist, vagy tüstént a házasság után nem történt-e visszavonás e felek részéről.

Ilyen állapotban találta — folytatják a főrendek — az 1890. országgyűlés a reversalisokat. Midőn pedig amaz ismert XXVI. t. ezikk lérejtött, kérdést tettek a reversalisok felől is. Erre aztán 1791. nov. 14-én 14,075. sz. alatt kelt udvari decretum mellett maga II. Lipót — ki alatt az 1791. XXVI. t. ezikk hozatott és kire az 1790. országos iratok tanúsága szerint az ország önmaga bízta a különböző magyarázatokból támadott vitás kérdések eldöntését — parancsolta, hogy miután a reversalisok el nem töröltettek, azok teljes erejükben fenntartassanak. Az előforduló kérdések elintézésére pedig az 1686. kibocsátott rendelkezés szolgáljon zsinórmértékül. És bár ezen rendelkezést több törvényhatóságnak tudtára adták, még sem panaszkodtak miatta. Csak akkor terjesztették elő felírásaikat előbb Gömörmege, később némely superintendentiák, a midőn 1792. szept.

25-én 21,098. sz. alatt kelt rendelet a katolikus gyermekek nevelését hátráló akadályok elhárítása érdekében napvilágot látott.

Mindezen felhozott körülmények tehát azt mutatják, hogy a tek. karok és rendek által említett eltörlés egyedül a kicserőszakolt, de nem a teljes szabadsággal kiállított reversalisokra vonatkozik, mely utóbbiak II József előtt, — alatt, és — után is mind ekkorúig gyakorlatban voltak, még pedig az ország törvényhatóságainak tudtával és hozzájárulásával. E szerint a kérdéses reversalis-kötések — mivelhogy a szabadakarat e tekintetben semmi törvény által megkötve nem volt — sem a polgári, de még kevésbé a természet törvényeivel össze nem ütköztek; így törvényteleneknek nem is állíthatók. A főrendek tehát — törvény által akadályozva nem lévén — az egyesség kedvéért mindjárt hozzájárulnak ahhoz, hogy a reversalisok kiadása jövőre megszűnjék, de abba semmiképen sem egyezhetnek meg, „hogy a már ennek előtte, magános személyek közt, jó lélekkel, minden erőltetés nélkül, szabadon kötött egyezségek, melyeket a törvény nem csak nem tiltott, sőt azon kifejezéssel „*religionem patris sequi possint*“ szinte megengedett, a szakadatlan szokás pedig pártolt, már most egy, a törvény természetével ellenkező, visszaható végzés által számos nemzetségek és házinépek csendessége felzavarásával egyszerre megsemmisíttessenek; és midőn a katolika vallást követő fél már házasságra lépven a kötött egyességnek voltaképen eleget tett, ugyanazon egyezségbe kikötött és kötelezővé vált feltétel alól a másik fél feloldoztasson.“

A főrendek eme válasza leérkezvén az alsótáblához, a karok és rendek azonnal újabb üzenet szerkesztéséhez látnak. És mint ebben kifejezik, örömmel nyúlnak az értekezés imént megszakított fonalához. További megállapodásaikat a karok és rendek a következőkben jelentik ki:

Nem oszthatják a főrendek által a reversalisok mellett felhozott újabb nézeteket, mikre ez alkalommal sem mulasztják el megadni válaszukat. Először is, a mi a reversalisok jövőre vonatkozó eltörléséhez esatolt záradékot illeti (hogy t. i. a vegyes házasságnál az érdekelt felek csak szülői beleegyezés esetén kelhessenek egybe, míg t. i. 18. évöket el nem érték) megjegyzi, hogy ez az 1790. XXVI. t.-czikk 15. §-sa ellenére lenne megállapítva; tehát annak a törvényeziknek ellenére, melyet a reversalisoknak a múltira vonatkozó eltörlésével gátló akadályúl hoztak fel a mélt. főrendek.

A mi pedig a főrendeknek a kormányrendeletek rendelkezéseire épített következtetéseit illeti, a karok azt tartják, hogy ama kormányrendeletek épen a mellett bizonyítanak, miszerint a reversalisok nem törvény, hanem pusztán a kormány önkénye szerint, a rendeletek által jöttek divatba. A mélt. főrendeknek ezekből levont következtetéseit pedig annál kevésbé állhatnak meg, mivel az 1790. XXVI.

t.-ezikk minden előbbi rendeleletet megszüntetett, az 1790. után kiadott rendeletek pedig az ugyanazon évi XII. t.-ezikk ellenére keletkeztek. A mélt. főrendek meggyőződtek a reversalisok törvénytelen voltáról s azokat jövőre vonatkozólag ők magok is megszüntették. Hát vajjon ugyanazon okok, melyek a főrendeket ezen elhatározásra bírják nem épen úgy szólnak-e az ezelőtt keletkezett reversalisok eltörlése mellett is? A törvénytelen cselekvés bárminő hosszú időnek lefolyása után sem válhatik törvényessé. De meg az nem férhet össze az emberiség legszentebb érdekeivel sem, hogy a házas társak — ha szinte szabad akarattal is — alkudozzanak egy még nem létező gyermek felől, mert azoknak a születendő gyermekeknek a természet is, de meg maga a törvény is teljes szabadságot ad ezzel a kifejezéssel: „religionem patris sequi possint“.

A főrendeknek amaz állítását pedig, hogy a reversalisok ellen senki panaszt nem emelt, megezáfolják az általok felhozott kormányrendeletek is, mert ezek épen a törvényhatóságoknak a reversalisok miatt tett felírásaikra keletkeztek. Ugyanazt czáfolják továbbá azon számtalan panaszos sérelmek is, melyeknek orvoslását az evangélicusok 42 esztendő óta sikertelenül sürgették a kormánynál. De a reversalisok érvényét már az 1790. esztendei törvényhozó testület sem ítélte elfogadhatónak, mit ez évi 47. országos ülés jegyzőkönyve bizonyít.

„Ily fontos okokkal vívattatik ki a reversalisoknak törvénytelenesége, még azon esetre is, melyben azok más, polgári szerződések gyanánt a házastársak szabad akaratjából keletkeznek. A hol pedig az olyatén szerződések végrehajtása az illető szülők akaratján kívül kormány által hatalommal parancsoltatik, nem létez ott polgári szabadság s eltíporva szenvednek az emberiségnek legérdekesebb jussai“.

Mindezeknek alapján tehát a karok és rendek el nem fogadják a főrendeknek a reversalisok tárgyában felterjesztett emez első pontra vonatkozó módosítását és a sarkizenetekben előterjesztett javaslatokhoz továbbra is egész kiterjedésében ragaszkodnak.

A főrendek a vallási sérelmek tárgyában tett öt üzenetváltás alatt már kifáradtak. A rendes vitatkozás folyamát tehát hatodik válaszukban ismét megszakítják, sőt teljesen el is vágják, mert már ez üzenetökben egészen röviden, minden újabb megokolás nélkül kijelentik a karok és rendek előtt, hogy többször kifejezett válaszukhoz továbbra is ragaszkodnak s a karok és rendek javaslatát el nem fogadják. Ha tehát a karok és rendek a főrendek javaslatait elfogadni ezután sem akarnák: más mód nincs hátra, mint hogy a két tábla közös megegyezésével már elhatározott pontokat ő felsége elé terjeszszék.

A karok és rendek 60. ülésökből küldik fel a főrendek rövid válaszára a 7. üzenetet a vallási sérelmek ügyében. Előadják emez üzenetökben, hogy ők sokat ígérő reményektől lelkesítve kezdték

meg ez országgyűlést, mert remélték, hogy elérkezett az idő, a midőn a törvény minden sérelme s az országon ejtett sebek orvoslva lesznek. Fájdalommal kell tehát látniok, hogy hat ízben tett izenet-váltások sem vezetett célra a vallási sérelmek megszüntetésénél.

A karok és rendek abba, a mit a mélt. főrendek legutóbbi válaszukban kifejeznek, hogy t. i. a két tábla közös megállapodásával már elhatározott pontok terjesztessenek föl ő felségéhez, bele nem egyeznek s „a 19. századdal, a tárgy szentségével s hazai törvényekkel ellenkező, a nemzetre s ez országgyűlési testre homályt hozó egységbe nem ereszkednek, sem sérelmet sérelemmel tetéző s a jelen és jövő kor kemény ítéletét maga után vonó törvény alkotásba soha részt venni nem fognak“. Ha tehát a sérelmek orvoslásának eredeti alakú felterjesztését még most is visszatartóztatnák a főrendek: a karok és rendek e tárgyra vonatkozó tárgyalást egész terjedelmében felfüggesztik és ragaszkodnak az 1790. XII. t.-ezikk értelméhez. Ezen törvénynek pedig mindenféle önkényes magyarázatát és a törvény értelmével meg nem egyező rendelkezéseket az egész haza színe előtt „kötelező erő nélkül valóknak“ nyilatkoztatják.

A további vitatkozásnak a karok és rendek fentebbi üzenetével vége szakadt; de a főrendek még egy hetedik választ is küldtek le az alsó táblára, hogy a rendek legutolsó üzenetét se hagyják megjegyzés nélkül.

E válasz szerint a főrendek nem félnek az utókor elbírálására bocsátani eljárásukat s a karok és rendek legutóbbi üzenetét tudomásúl véve ama vallási tárgy felett tartott tanácskozásukat ezen formában megszüntnek tekintik, „egyszersmind kijelentik, hogy ők hasonlóan az 1790. XII., de a fennforgó tárgyhöz alkalmaztatólag az azon esztendei XXVI. t.-ezikkely értelméhez is előbbi izenetjeik folytatában szorosan ragaszkodnak.“

Végül kifejezést adnak a főrendek ama reményüknek is, hogy e tárgyat, mint országos sérelmet a karok és rendek annak idején a többi országos sérelmek során fogják felterjeszteni.

A vallásügyi sérelmek felett az 1832 - 36. országgyűlésen folytatott tárgyalások sorát így a karok és rendek nyolczadik és utolsó üzenete be is zárta. Ebben az üzenetben utalva arra, hogy a főrendek tartóztatták fel a vallásügyi sérelmek orvoslására tett javaslatoknak ő felsége elé terjesztését, kijelentik, miszerint ők e tárgyra vonatkozó értekezést nem megszüntették, hanem csak felfüggesztették. Annak meghatározása pedig, hogy „mely időben, mi sorral s mely alakban legyenek azok folytatandók? egyedül a karok és rendek törvényes hatósága köréhez tartozik“.

Az evangelicusoknak vallásbeli törvénytelen állapotát a főrendek magok beismerték, midőn a reversalisok érvényes voltát nem a törvény kötelező ereje, hanem a kormányrendeletek intézkedése által indokolták a mültra vonatkozólag fentartani.

Ezek kijelentése mellett a karok és rendek abba bele nem egyeznek, „hogy akármely több pontból álló sérelem az 1790. XIII. t.-cikkely ellenére megesonkítva terjesztessék fel“. Előbbi üzenetökben foglalt nyilatkozatokhoz állhatatosan ragaszkodnak.¹

Igy lón hosszás vitatkozás után az 1832—36. országgyűlésen az annyira sürgősen óhajtott vallásügyi sérelmek orvoslása a főrendek akadékoskodása folytán nem eldöntve, hanem a bizonytalan jövőre felfüggesztve.

IV.

A reversalisok ügye az 1832—36. országgyűlés után és az 1839—40. országgyűlésen.

Az a szabad szellem, mely az 1832—36. országgyűlést áthatotta, az egész ország érzületének és hangulatának tükre volt. Azok a fenkölt, lelkes beszédek, melyek a szabad szellem képviselőinek ajkairól elhangzottak, az egész országnak akaratát visszhangozták. A kath. papság észrevehette, hogy az idők megváltoztak; láthatta, hogy a karok és rendek táblája mint egy ember állott fel lelkesen a protestánsok elvett emberi jogainak visszaszerzése mellett. Hallhatták, hogy minő hévvel és lelkesedéssel küzdöttek az ország törvényes képviselői a reversalisok eltörlése mellett. De az 1832—36. országgyűlés után oly dolgokat is kellett tapasztalniok, hogy midőn a reversalist adott protestáns szülők gyermekeiket nem akarták a kath. vallásban nevelni s e miatt a papok a hatóságok közbelépését kérték, a hatóságok azt megtagadták; sőt a protestáns apákat is értesítették, hogy gyermekeiket a reversalis daczára is egész bátran nevelhetik az 1791. XXVI. t. cikk által számokra kijelölt vallásban. A püspökök e miatt a helytartó tanáchoz folyamodtak, de a hatóságok törvényes eljárását itt sem változtathatták meg. Így aztán mind több és több lett a reversalis nélkül kötött házasság.

A katolikus püspökök ahoz nem voltak hozzá szokva, hogy a helytartótanács ne legyen segítségökre, midőn szerintök a katolikus egyház régi jogainak megőrzéséről volt szó szemben a többi felekezettekkel. Abban pedig a katolikus egyház jogait látták megsértve, hogy a vegyes házasságok ezentúl reversalis nélkül is megköthetők, vagy épen, hogy a kieszközölt reversalisok érvényben tartásához többé nem kapják meg a hatóságok segítségét. Nem volt tehát mit tenniök, mint hogy saját egyház-hatósági körükben intézkedjenek a protestánsoknak a vegyes házasságoknál gyakorlatba jött túlkapása (?) ellen.

¹ L. az üzenetváltozásokat az 1832—36. Országgyűlés Irásai. I. k. 65. 114—115. 185. 190 225. 236. 238. 240. 243. 248. 256—257. 312. és 314. lapjain.

Nem véve tekintetbe azt, hogy az idők szelleme már akkor egészen megváltozott, — pedig az 1832–36. országgyűlés eseményei nyíltan kifejezést adtak a változott időknek — a klerus magával az ország közvéleményével állott szembe. Lajcsák nagyváradai püspök volt az első, ki, miután a reversálisok érvényének fentartásához a biharmegyei hatóságok segítségét több alkalommal hasztalanul kérte, 1839. márczius havában egy pásztori levélben azt rendeli megyéje papjainak, hogy a vegyes házasságokra ne adják áldásaikat, ha a protestáns apa reversalist nem adna arról, hogy minden születendő gyermekét a katolikus vallásban fogja nevelni. Eme rendelet nagy izgatottságot idézett elő nemcsak Biharmegyében, hanem az egész országban, mert az az 1790–91. XXVI. t. czikk rendelkezésével homlokegyenest ellenkezett; de meg újabb zavarokra is okúl szolgált, mert a vegyes házasságok elébe sok esetben valóságos akadályt gördített. Biharmegye nem is késett a püspök törvénytelen eljárása ellen azonnal óvást emelni s a fejedelemmel folyamodványban kérni a törvény illő megtartását, sőt a többi megyéket is felhívta a bihari törvényhatóság a törvény megtartásának sürgetésére ő felségénél. Mivel pedig a nagyváradai püspök rendelete az egész országban ingerültséget okozott és nem csak a liberálisok, hanem a conservatívek, sőt még a katolikus alsóbb papság nagyrésze is helytelenítette a nagyváradai püspök eljárását: a megyék egymás után küldözték ő felségéhez felírataikat ama törvényellenes eljárás orvoslását sürgetve.

Sőt az irodalomban is felemlítésre méltó ellenzésre talált a nagyváradai rendelet. Ugyanis Csehi László előbb váci theologiai tanár, az egyházi tudományok és törvények nagy híré tudora, ebben az időben lelkész-kanonok egy értekezést írt, melyben a törvényekből vett erős érvekkel bizonyítja a nagyváradai rendelet helytelenségét. Csehi ezen munkáját ugyan nem nyomathatta ki, de kéziratban mégis közölte azt lelkésztársaival.

A nagyváradai püspök rendelete ellen oly sok oldalról jövő erős támadásnak volt legalább annyi hatása, hogy a példa nem ragadt a többi püspökökre, mert az egész országban még csak a rozsnyai püspök, Seitovszky boesátott ki a nagyváradaihoz hasonló rendeletek papjaihoz.

De a kormánynak is érdekében állott a közelgő 1839–40. országgyűlés előtt ama két törvénytelen rendelet által felizgatott kedélyeket kissé lecsillapítani és kiengesztelni. Így aztán egy 1839. év ápr. 30-án kelt rendelettel tudomására hozza a püspököknek: „miképen az ágostai és helvét vallástételűek egyházi viszonyairól alkotott régibb törvényeket s így az 1790–91. XXVI. t. czikket is pontosan megtartani szándékozván“, mindazt mi a törvénytől eltér s a szokás által szentesített szabályokkal össze nem egyeztethető, jóvá nem hagyhatja, sőt „határozottan kívánja ő felsége, hogy ama törvények iránt mindenki oly engedelmességgel viseltessék, minőt

azoknak szentsége követel“. A püspököket ennél fogva a törvények megtartására „azon hozzátétellel inti ő felsége, hogy buzgalmukat legfelsőbb kívánataik teljesítésében ama készség szerint fogja mérlegelni, melylyel e kötelességöknek megfelelenének“.

Igy alakúlnak a viszonyok az 1836. év után, hogy újabb bizonyosságot tegyenek a mellett, miszerint egy egész ország boldogsága és nyugalma kívánja a házassági jog szabályzását s előre látható volt, hogy a reversalisokkal elkövetett visszaélések világos törvény által való megszüntetése a legközelebbi országgyűlésen a munkaprogrammból semmiképen el nem maradhat.

Ily előzmények után nyílt meg az országgyűlés 1839-ben.

*

Azok a dolgok, melyek az 1832–36. országgyűlés óta a vegyes házasságok kérdésével történtek: nevezetesen a nagyváradi és rozsnyai püspököknek fentebb említett rendeletei s az ezek következtében az országban beállott zavarok, elégedetlenségek még élesebbé és elkeseredettebbé tették az 1839–40. országgyűlést, mint azt különben remélték volna. A rendek méginkább meggyőződtek a felől, hogy a vallás ügyét, különösen pedig a vegyes házasságok kérdését az országgyűlés elé hozni elkerülhetetlen. A történt dolgok után könnyen érthető volt az is, hogy a vallásügy most nemcsak az elmúlt országgyűlésen megszakított (s fentebb bővebben tárgyalt) fonalon lesz megvitatás tárgya, hanem az ismert püspöki rendeletek által beállott újabb sérelmeket, t. i. a reversalis megtagadása miatt eltiltott egyházi áldás nélkül kötött vegyes házasságok sérelmét is külön óhajtotta tárgyalni a karok és rendek táblája.

Ügy is lett. Előbb a ker. ülésen vitatták meg e tárgyat 1840. jan. 20–22 napjain, mely vita folyamán a fényes nevek egész sorával találkozunk.¹ A karok és rendek pedig 1840. év febr. 18-iki ülésekből terjesztették fel a főrendekhez első üzeneteket a nagyváradi és volt rozsnyai megyés püspökök ismert rendeletéből származott sérelmek miatt. Előadják ebben, hogy a nagyváradi „deák szertartású“ megyés püspök 1839. márcz. 15-én egy körlevelet intézett a hívők-höz, melyben őket arra oktatja, hogy a róm. katolikus vallás a vegyes házasságokat a lélekre nézve veszedelmeseknek tartja s azért az ilyen házasságoktól eddig is idegenkedett. A vegyes házasságokat tehát nyilván ellenzi, ha csak a protestáns apa reversalist nem ad arról, hogy minden gyermekét a róm. katolikus vallásban fogja nevelni. Ellenkező esetekben róm. kath. lelkésznek vegyes házasságot megáldani nem szabad. Máj. 27-én pedig egyházmegyéje papjaihoz bocsátott ki hasonló tartalmú rendeletet. Ugyanezt panaszolják a karok és rendek a volt rozsnyai, akkor már pécsi püspökről is.

¹ L. Sárospataki Füzetek VI. 1862. évf. 201 l.

Eme rendeletek — folytatja az üzenet — a vallás nevében nemcsak hogy kárhóztatólag szólnak a vegyes házasságokról, hanem azokat egyenesen bűnnek declarálják. A bűnnek bélyegét nyomják a polgári törvény rendeleteire, mert az 1890—91. XXVI. t. czikk nemesak megengedte, hanem pártolta is a vegyesházasságokat. Így a törvény által pártolt, de meg saját magok a kath. papok által is elfogadott vegyes házasságkötést kiáltják ki bűnös eselekedetnek; az olyan házasságkötést, a minőt ötven esztendőn keresztül magok a kath. papok is elősegítettek dispensatiokkal és egyéb egyházi hozzájárulásokkal.

De minő hatásuk lehet azoknak a rendeleteknek magokra a kath. hívókra is? Mert ha azt a két püspöki rendeletet igazokul s minden kétkedés nélkül fogadják el, akkor megátkozzák a törvényt, melynek pártolásán elindultak, megátkozzák azon egyházi férfit, ki házasságukat megáldotta. Ha pedig a rendelet tartalmát és az ötven éves gyakorlatot összeegyeztetni nem tudják bizonyára kételkedni fognak a rendelet igazsága felett, a mi könnyen a hit meglazulására, vagy épen vallástalanságra vezethet. A karok és rendek tisztelik mindenkinek lelki meggyőződését s hiszik, hogy ama körlevelek a vallásos buzgalom szerfölötti hevétől származnak: mégis mivel amaz egyházi rendeletek törvénybe ütköznek, tehát sérelmesek, erkölcsi követelményeikre pedig felette károsak, szükségesnek látják ő felségét felíratban kérni: méltóztassék a törvényeknek a vegyes házasságról szóló rendeletét egész terjedelmében megtartani s a törvénybe ütköző rendeleteket megsemmisíteni.

A karok és rendek üzenetökhöz egy felíratú javaslatot is esatolnak, melynek ő felsége elé terjesztését kéri a főrendektől.¹

A főrendek márcz. 6. és 7-én tárgyalták ez ügyet² és megadva válaszukat az üzenetre, az 12-én már az országos ülés elé kerül. Ezen válaszbán a mélt. főrendek kifejezik mennyire óhajtandó lett volna, hogy a karok és rendek ezt a tárgyat ne hozzák országgyűlés elé. Nem volt ez kívánatos először azért, mert e sérelmek már ő felsége elé vannak terjesztve a megyék által; nem volt másodsor azért sem, mivel az áldás — mint egyházi szertartás — kizárólag az egyház hatáskörébe tartozik s „kizárólag az egyház sajátja“, így annak megtagadása törvény sértésnek nem declarálható. Az 1790—91. XXVI. t. czikk csak azt rendeli, hogy a vegyes házasságok mindig róm. kath. lelkész előtt kötendők meg. E törvényben az áldásról szó nincs (a minthogy nem is lehet), tehát az áldás megtagadása sem lehet az 1790—91. XXVI. t. czikkbe ütköző eselekedet, mert az áldás nélkül — de különben a lelkész és kellő tanúk jelenlétében —

¹ L. ennek megvitatását a karok és rendek orsz. ülési jegyzőkönyve II. 51—64 l.

² L. a tárgyalás lefolyását főrendi Napló 73—115 l.

megkötött házasságok is törvényesek. Kérik tehát a karokat és rendeket, hogy e tárgyat a tanácskozás rendjéről levenni sziveskedjenek és gondoskodjanak inkább oly törvényes rendszabályok szerkesztéséről, „melyek a különböző vallások elvei megóvása mellett, egyrészt a vegyes házasságokat az említett törvény rendelete szerint minden akadályok ellen ezentúl is oltalmazzák; másrészt pedig az egyházi rendet minden lelkiismereti erőltetés ellen biztosítsák“.

Bár ez üzenettel a karok és rendek nem elégedtek meg, de mivel e tárgyban a főrendek válasza után egyezséget nem reméltek, már a máj. 5-iki kerületi ülésben levették azt napirendről.

Sokkal hosszabb volt azonban és talán eredményesebb is a megelőző 1832-36. országgyűlésen felfüggesztett vallásügyi sérelmek — főképen a reversalisok — tárgyában tartott vitatkozások menete.

A reversalis-ügy tehát újból szőnyegre került. Beöthy Ödönnek, Biharmegye fennkölt lelkü követének az elmúlt országgyűlésen tett jövendölése teljesült ez által, a midőn a reversalis-ügynek napirendről történt levételét ezekkel a szavakkal kísérte: „nem halt meg a leányzó, csak aluszik“.

Az 1839. okt. 21-iki kerületi ülésen került legelőször újból szőnyegre a vallási sérelmek ügye. Szinte magok sem tudják a következők, miért boesátkoztak újabb tárgyalásba a múlt országgyűlésen annyira kimerített reversalis-ügy felett. Hiszen még a káptalani követek sem igen ellenzik az elmúlt országgyűlés határozata értelmében terjeszteni fel az üzenetet, bár az egyház nevében most sem mulasztják el dogmatikai nehézségeiket felemlíteni. Bőven megfelelnek aztán nekik Csongrád, Borsod, Abaúj, Zala, Sopron stb. megye követei: Klauzál Gábor, Palóczy, gr. Péchy Manó, Deák Ferencz, Nagy Pál személyében.¹ A teljes viszonyosságot s nem pusztán a sérelmek orvoslását óhajtják e követek. „Minek halasztgatni a tökéletes reciprocitas kimondását — mondja Nagy Pál — úgy is ki fogja ezt vívni a világ előbb-utóbb!“ Hazafias meggyőződéssel nemzeti érdekből követelik a teljes egyenlőséget, a vallás és lelkiismeret szabadságának sérthetetlen szentségét. „Tudják azt a főrendek — hangoztatja Péchy Manó — hogy korántsem a külbefolyás és erőszak, hanem a hazánkban létező egyenetlenség és bizalmatlanság lesznek polgári létünknek, nemzetiségünknek sirásói. Nem lehet tehát feltenni, hogy a mélt. főrendek a vallás szabadságának kivívását, mint a közértelem s a hazának ezen alapuló boldogságát tovább hátráltassák“. A javaslat felett aztán az 1832—36. országgyűlés megállapodásai értelmében határoznak.²

¹ Beöthy Ödön e tanácskozás alkalmával megyéjében lévén elfoglalva, nem lehetett tanúja a „leányzó“ ébredésének.

² Ld. a ker. ülés ide vonatkozó tárgyalásait: Sárospataki Füzetek 1860. IV. évf. 820 l.

Hasonló értelmű az országos ülés határozata is, melynek eredménye 1839. év nov. 9-én kelt üzenete. Ennek bevezetésében hangsúlyozzák, hogy a vallásbeli sérelmek orvoslását oly szükségesnek tartják, „valamint magát a lelkiismeretnek belső szabadságát szentnek és sérthetetlennek.“ Az ember a lelkiismeret legszentebb jogáról nem mondhat le, s méltán várhatja, hogy az számára törvény által is biztosíttassék. Ez volt célja a bécsi és linezi békekötéseknek, melyek alapját képezik az 1790—91. XXVI. t.-eziknek.

Áttérnek azután a karok és rendek a sérelmek elősorolására, illetve a sérelmek orvoslása céljából szerkesztett törvényjavaslatra, melynek első pontja ismét a reversalisok eltörlését tartalmazza. A reversalisok eltörlését most is azzal indokolják, hogy azok a bécsi, linezi békébe és az 1790—91. XXVI. t.-ezikbe ütköznek. Majd megemlékeznek a főrendeknek a múlt, 1832—36. országgyűlésen felhozott indokáról, melyszerint a reversalisok teljes eltörléséhez azért nem járúlhattak hozzá, mert (mint mondták) azokat magán szerződéseknak tekintik s mint ilyeneket nem tarthatják törvénybe ütközőknek. Emez állításnak megdöntésére a karok és rendek üzenetükben feltűntetik a magán szerződések és reversalisok között lévő lényeges különbséget.

A reversalisok — mondják a kk. és rendek — felette különböznek „minden egyéb kötéstől“, mert a magán kötések tárgya csupán polgári hasznot hajtó dolog, vagy külső cselekvés lehet; formájára nézve pedig nem egyéb, mint két szerződő fél szabad egyezsége, a mely egység kölcsönös megegyezéssel bármikor felbontható. A reversalisoknak pedig még tárgyük sincs, mint hogy azok olyan egyének vallásáról intézkednek, kik még nem is léteznek. Továbbá a reversalisok kötelező ereje, vagy megszűnése nem az illető felek megegyezésétől függ, mert azokba egy, a magán szerződésben nem létező, kívül eső befolyás avatkozik. Így tehát — mivel a reversalisok magán szerződések nem lehetnek — azokat, mint olyanokat, védelmezni és érvényben tartani nem is lehetséges. A reversalisok fennmaradása így már csak a vallásos nevelést szabályozó rendeletek által védelmezhető. De ezen rendeletek, a mennyiben az 1790—91. XXVI. t.-ezikket megelőzték, ez által eltöröltettek; a mennyiben pedig azután keletkeztek, az ugyanaz évi XII. t.-ezikk ellenére fenn nem állhatnak. Egyébként a mélt. főrendek a reversalisoknak jövődre vonatkozó eltörlésébe már beleegyeztek s remélik a karok és rendek, hogy az ezelőtt kiadott reversalisok általános megszüntetését sem fogják továbbra ellenezni, sőt abba is beleegyeznek, hogy a vegyes házassági személyek 18 éves koruk előtt is köthessenek házasságot szülői beleegyezés nélkül.

Ezen üzenetükhöz a karok és rendek még két más okmányt is csatolnak. Emlékezve ugyanis az 1832—36. országgyűlés hosza-

dalmas tárgyalásaira, melyek a vallásügyi sérelmek annyira óhajtott orvoslását hét üzenetváltás után sem eszközölték: most üzenetök mellé még egy felírási — és egy törvényjavaslatot is esatolnak, melynek ő felsége elé leendő terjesztését kéri a főrendektől.

A „felírási javaslat“-ban már az 1832—36. országgyűlés tárgyalásaiból ismert okokkal védik a maguk igazait s kéri a többi sérelmek orvoslása mellett a reversalisok eltörlését a felséges uralkodótól. A nov. 11-én elfogadott törvényjavaslatban pedig formulázott 15 pontot foglalnak össze, melyek közül a reversalisok eltörlését magában foglaló 1. §. így hangzik:

„A vallásos reversalisok, vagyis a születendő gyermekek mily vallásban neveltetések eránti kötelezések erő nélküliek s azok tekintetéből akár eddig eredett és pedig függőben lévő, akár ennek utána támasztható mindennemű vallásbeli követelések teljesen és tökéletesen megszüntetnek“.

A főrendeknek a karok és rendek emez üzenetére adott válasza 1840. jan. 16-án került tárgyalás alá az alsó táblán. Válaszukban odanyilatkoznak a főrendek, hogy a reversalisok az 1790—91. törvény előtt is gyakorlatban voltak s az említett törvény által el nem töröltettek, minélfogva állandóan gyakorlatban voltak azután is, így azokat „olyanoknak, melyek a semmisség vétkét már magokban foglalják“, továbbra sem tekintik. Mégis az egymáshoz való közlekedés okaért s mivel épen törvény által magokat akadályozva nem érzik, ezentúl is beleegyeznek abba, hogy a jövőben kiadandó reversalisok érvényteleneknek nyilváníttassanak. De már abba, hogy az ezelőtt minden erőltetés nélkül kötött reversalisok is érvénytelenek legyenek, sem ő cs. kir. főherczegsége, sem a mélt. főrendek bele nem egyezhetnek. Nem tehetik, hogy a szabad egyezséggel kötött s a törvény által nem tiltott, a folytonos gyakorlat által pedig megerősített egyezséget a törvény természetével ellenkező visszaható végzés által megsemmisítsék s ez által „számos nemzetségek és háznépek békességét felzavarják“.

Mindazon aggodalmak megszüntetése okából azonban, melyeket a reversalisoknak nemzedékekre is visszaható ereje következtében előállható vizálykodások szűlnék a karok és rendek lelkében: a főrendek annak kijelentésétől nem idegenkednek, hogy az eddig kiadott reversalisok alatt álló gyermekek — ha 18 éves korukat elérték, vagy a leányok férjhez menetelők esetén előbb is — a reversalisok miatt többé vallásos kérdés alá ne vétessenek. Ahoz pedig, hogy „az érett koron alúl lévő gyermekeknel“ vegyes házassághoz szülői beleegyezés kivántassék, a főrendek most már nem ragaszkodnak.

A főrendek tehát már némi — bár nem a dolog lényegét illető — engedékenységet mutatnak. A karok és rendek táblája

azonban ennyivel meg nem elégedhetett. És bár ők több üzenetökben a múlt országgyűlésről és ez országgyűlés első üzenetében a főrendek minden érvét józan, logikus okoskodással megegyeztetik: mégis egyrészt, mivel a főrendek amaz engedményét újabb lépésnek vehették a teljes megegyezés felé, másrészt pedig, hogy az ő utóbbi válaszuk némely kifejezésére is megadják a feleletet, újabb üzenetet szerkesztenek.

1840. február 18-án küldik fel a főrendekhez második üzeneteket „a vallásbeli sulyok és nehézségek tárgyában“. Ebben kiemelik a karok és rendek, hogy midőn ők a reversalisoknak a múltra vonatkozó eltörlését is óhajtják, épen abból a szempontból indúlnak ki, a mit a mélt. főrendek is magok előtt tartanak. És ez a közös béke és a házi esend megőrzése a családban. A karok és rendek épen eme közösen elismert szempontra való tekintettel nem akarják, hogy azon személyeket, kiket a reversalisok értelmében róm. katolikus vallásban neveltek, akaratok és meggyőződések ellenére az evangéliumi vallás követésére kényszerítsék. A karok és rendek csak azt óhajtják, hogy a még függőben lévő, vagy ennek utána támasztható mindazon vallásbeli követelések megszűnjenek, melyeket az adott reversalisok miatt akár a szülők, akár a gyermekek ellen indítottak. Továbbá azt kívánják, hogy a reversalinnál fogva róm. katolikus vallásban nevelt egyéneknél — ha idővel vallásos meggyőződésök változnék — a reversalisok ne szolgáljanak akadályul az áttérésben. Az ily értelemben hozandó törvénynek nem volna visszaható ereje; ha pedig a reversalisok a múltra nézve érvényben maradnának a főrendek által óhajtott törvényes rendelkezés által, épen ez a törvény lenne felruházva visszaható erővel. Mert az 1790—91. XXVI. t.-cikk által eltörölt s azóta tehát ezen törvény ellenére gyakorolt reversalisok visszahatólag törvényesítettének.

A mi végül a mélt. főrendek amaz észrevételét illeti, hogy a reversalisok a hosszas gyakorlat által már törvényesekké váltak, erre a karok és rendek az elmúlt országgyűlésen megfeleltek. Most röviden még csak azt jegyzik meg, hogy a reversalisok ellen — melyek az 1790—91. XXVI. t.-cikk alkotása után az ugyanez évi XII. t.-cikk¹ sérelmével kiadott rendeletek alapján újlag gyakorlatba hozottak — nem csak az evang. superintendenciák, hanem a törvényhatóságok is minden esetben ismételve felszólaltak. Nem fogadhatnák el tehát ez okból sem a főrendeknek azon véleményét, hogy a reversalisok a hosszas gyakorlat által törvényes erőt nyertek; de meg egyáltalában nem ismerhetnek el a karok és rendek olyan elvet, hogy a mi valóság szerint törvénytelen, bármely oknál fogva

¹ Az 1890—91. XIII. cikk arról szól, hogy az ország törvényeit maga az országgyűlés magyarázhatja. A reversalisokat fentartó rendeleteket pedig az 1890—91. XXVI. t.-cikk önkényes magyarázata alapján bocsátották ki.

is törvényes erővel ruháztassék fel. Ez újabban előadott okoknál fogva is ragaszkodnak a karok és rendek az előbbi üzenetökben közölt törvényjavaslathoz, mi szerint a reversalisokat mind a múltira, mind a jövőre nézve eltörölni kívánják.

Márcz. 15-én erre is megérkezik a főrendek válasza, de ez sem viszi előbbre a reversalisok ügyét, mert újból csak annak ad kifejezést, hogy a főrendek a már eddig kiadott reversalisok eltörléséhez hozzá nem járúlhatnak. Nem látják ugyanis beigazolvva a karok és rendek újabb üzenete által sem, hogy a reversalisok múltira vonatkozó eltörlése a családi nyugalom és egyetértés megzavarása nélkül eszközölhető lenne. Ezt annyival kevésbé remélhetik, mint-hogy szerintök a reversalisok alapja nem annyira parancsoló rendeletekben, mint inkább a szabad akaratban és elhatározásban van.

A karok és rendek ez országgyűlés vitatkozásából is beláthatják már, hogy e tárgy a vitatkozások által teljesen ki van mérítve s arról is meggyőződtek, hogy a főrendek sem átküldött czáfoló üzeneteket további részletes megvitatás tárgyává nem teszik, sem pedig a reversalisok teljes eltörlésébe beleegyezéseket nem adják. Hogy tehát ne legyenek kénytelenek újból csak meddő üzenetváltásokkal fejezni be az országgyűlés vallásügyi tárgyalásait, harmadik üzenetökben az egyezkedést más irányban próbálják lehetővé tenni. Újabb indoklással még ez alkalommal is kéri ugyan a reversalisok a múltira vonatkozó eltörlését és a legutóbb e tárgyban szerkesztett törvényjavaslat elfogadását; de most már hozzáteszik azt is, hogy ha a mélt. főrendek most sem egyeznének bele a reversalisok múltira vonatkozó eltörlésébe, egy újabb törvényjavaslat elfogadásához kéri a főrendek beleegyezését, hogy a reversalisok sok ezer család nyugalomát felzavaró kérdésének valahára vége szakíttassék.

Felterjesztett törvényjavaslatuk a következő:

„1. §. A vallásos reversalisok, azaz a születendő gyermekek mely vallásban neveltetésük eránti kötelezések erónélkülieknek nyilatkoztatnak.“

„2. §. Házastársak között ez előtt készült reversalisokra nézve innen jövőre vonható minden erősség vagy következtetés nélkül az rendeltetik, hogy azok minden egyéb befolyás kizárásával magok a házastársak kölcsönös megegyezésével erónélküliekké válván, különben ha családrtság, erőszak vagy külső befolyás nem járult hozzájuk, az olyatén reversalisok mellett eddig valósággal a róm. catholica vallásban élő személyek, valamint azon vallásban már beavatott gyermekek is a róm. catholica vallásban születetteknek tekintessenek.“

„3. §. Viszont az evangelica vallásban élő személyek, valamint azon vallásban már beavatott gyermekek a reversalisoknál fogva vallásos kérdés alá ne vétessenek.“

Világos e javaslatból, hogy a karok és rendek a főrendek által oly sokat hangoztatott elv szerint óhajtották a reversalisok rég óta

bolygatott ügyét megoldáshoz vezetni, mely szerint a teljes szabadsággal, tehát kényszerítés nélkül létrejött reversalisok minden következményükkel együtt maradjanak érvényben a múltra vonatkozólag, de a kényszerűségből adott reversalisok ugyancsak minden következményükkel együtt szűnjenek meg a múltra vonatkozólag is. Tehát ez újabb törvény javaslat világosan ezt mondja a főrendeknek: jól van, a mennyiben a reversalisok szabadon, erőltetés nélkül jöttek létre a múltban, maradjanak érvényben; de a hol a szabad elhatározás nem állott fenn, a hozandó törvény erejénél fogva szűnjenek meg a reversalisok a múltra vonatkozólag is.

Hogy azonban a főrendek fentebbi érvelését, melylyel a reversalisokat úgy védelmezték, mint önként adott kötelezvényeket — nem az igazi belső meggyőződés sugalta: kitetszik ez utolsó üzenetre adott válaszukból. Eme harmadik válaszban ugyanis a karok és rendek által felterjesztett törvényjavaslat első szakaszát a reversalisok jövőre vonatkozó eltörlése tárgyában elfogadják ezzel a kis betoldással: „ezentúl kötendő“ kötelezések stb.; de a 2. és 3. §.-okat (melyek épen a főrendek felfogását adták formulázott javaslatban) kifogásolták. Mert abba nem egyezhetnek bele a főrendek, hogy a keletkezésök alkalmával változhatatlanul kötelezőknek ismert reversalisok a felek kölcsönös megegyezése esetén törvény szerint is érvénytelenekké váljanak. Ez rendesen a gyengébb fél kárára és mint többször hangoztatták, a házi esend és béke veszélyeztetésére történnék. Kériik ennél fogva a karokat és rendeket, hogy az eddig kiadott reversalisok érvényben tartásához hozzájárulni szíveskedjenek.

A karok és rendek ápr. 24-én újabb, negyedik üzenetökben megegyeznek az „ezentúl kötendő“ szavak beiktatásába, de egyszersmind kijelentik, hogy az eddig kiadott reversalisokra nézve előbbi nézeteik mellett maradnak. A reversalisokat a múltra vonatkozólag sem ismerhetik el törvényesnek, annyival inkább nem, mivel magok a főrendek is belátták, hogy azok törvényben nem gyökereznek. Végül megjegyzi, hogy az első szakaszhoz hozzá kívánják csatolni azt a részt is, mely szerint 18 éves életidőn túl senkit vallásos kérdés alá venni nem lehet. E szerint a reversalisok eltörlését tartalmazó 1. §.-t így bővítik: „A vallásos reversalisok, vagyis a születendő gyermekek mely vallásban neveltetések iránti ezentúl kötendő kötelezések erő nélkülieknek nyilatkoztatnak, kijelentvén egyébaránt, hogy azok, kik 18 éves koruk eléréséig az evangelica vallásban neveltettek, a nőszemélyek pedig férjhez menetelők után, habár ezen időkort még el nem érték is, sem magok, sem maradékaik vallásos kérdés alá nem vétethetnek“.

A karok és rendek a 2. és 3. §.-okat azon megjegyzés mellett, hogy a reversalisokat a múltra nézve sem ismerhetik el törvényesnek, ez úttal kihagyják.

A főrendek ápr. 30-án adott negyedik válaszukban kijelentik, hogy a karok és rendek utóbbi üzenetében foglalt amaz állítást, mintha a mélt. főrendek magok is beismerték volna, hogy a reversalisok törvényben nem gyökereznek, ők el nem fogadhatják. Mert a főrendek a reversalisokat, mint a törvény által adott szabadság mellett keletkezett kötésekét folyvást védték s a múltra nézve továbbra is fentartani kívánják.

Az első szakaszt pedig — mivel annak második részében említett esetek nem csupán a reversalisokból keletkezhetnek — két szakaszra óhajtják osztani. Még pedig úgy, hogy az 1. §. a „nyilatkoztatnak“ szóval legyen befejezve; a 2. §. pedig így kezdődnék: „Kijelentetik, hogy azok, kik 18 éves“ stb. Ebbe a karok és rendek is beleegyezésüket adják 1840. máj. 5. újabb üzenetök szerint. Így a reversalisoknak jövőre vonatkozó eltörlése valahára közös megállapodás által létrejött törvényjavaslatba szerkesztve lett. A múltra vonatkozó reversalisok eltörlését azonban — a 2. és 3. §. teljes elhagyásával — ismét felfüggesztették a karok és rendek. Ők ugyanis, tanulva a múltak történetéből inkább teljesen levették azt a napirendről, mintsem megalkudva fél rendszabályok hozatala által ügyöknek ártsanak. Igaz meggyőződésüket tehát továbbra is fentartva, jobb és szerenesébb időkre halasztják e kérdés megoldását.

Így a reversalisok sokat bolygatott kérdése majdnem egy évtized után és két országgyűlésnek hosszas vitatkozásai, tizenkét izenetváltása eredményeként a következő két szakaszban lőn megállapítva a két tábla által: „A bécsi és linezi békekötések alapján az 1790—91. XXVI. t.-czikk következőkben bővítették s illetőleg módosították“:

„1. §. A vallásos reversalisok, vagyis a születendő gyermekeknek mely vallásban neveltetésük iránt ezentúl kötendő kötelezések erő nélkülieknek nyilatkoztatnak“.

„2. §. Kijelentetik, hogy azok, kik 18 éves koruk eléréséig az evangelica vallásban neveltettek, a nőszemélyek pedig férjhez menetelők után, habár ezen időkort még el nem érték is, sem magok, sem maradékaik vallásos kérdés alá többé nem vétethetnek“.

Az így, közös megállapodással felterjesztett törvényjavaslat 1840. máj. 7-én jutott el a fejedelemhez. Most már egyedül az ő elhatározásától és jóváhagyásától függött, hogy az 1839—40. országgyűlés XXI. t.-czikk két első pontjában foglalt reversalisra vonatkozó törvényjavaslat valósággal is törvénynyé váljék.

A királyi válasz máj. 11-én érkezett le, mely a megfontoláshoz szükséges idő rövidségét adván okúl, elodázta a törvényjavaslat szentesítését — ad Graecas Calendas.

Kazinczy Ferencz három levele Erdélyről.

Mikor Kazinczy 1816. Erdélyben utazott, több napig Nagyszébenben is tartózkodott s ez alkalommal megismerkedett Seivert János Frigyessel, a kivel a levelek hangjából következtetve, bensőbb barátságot is kötött. E szász férfiú négy évvel volt idősebb nyelvünk lánglelkű újtójánál s az említett esztendőben a nagyszébeni *Bruckenthal-Múzeum* őre volt. Midőn K. „Erdélyi Leveleit“ sajtó alá rendezte, némely fölvilágosításra szorúlt, melyért nagytudományú barátjához, Seiverthez folyamodik.

E három levelet, Seivert két levelének fogalmazványával együtt, a szebeni múzeum őrzi. A papir, melyen írótak, az az elpusztíthatatlan erős, szürke, fától mentes papir, melyet elődeink használtak, a levelek alakja oktáv, az írás a tulajdonnevek kivételével gót betűs, nagyon folyékony és nagyon egyenletes szép írás, minden tekintetben e század elei, ma már avúlt német grammatika szolgálatában. Így pl. die schönste Frauen, die verkaufte Papiere Gütekeit, stb.

A mi a leveleknek különös becsét ad, az a közvetetlenség, a mely K. csíszolt, gyakran nagyon pathetikus stilusával szemben legott feltűnik, úgy hogy ennyi magánvonatkozást, mint e három levélben, alig találunk a „szent öreg“ más levelezésében. A ki K. életét meg fogja írni, ezt a három levelet, mely a bájosnak nevezhető két férfiú barátságára oly derült fényt vet, nélkülözhetni nem fogja.

Midőn végül megjegyzem, hogy az eredeti helyesírást betűhöz híven megtartottam, ime adom a leveleket.

I. Levél.

Franz Kazinczy an des Herrn von Seivert

Hochwohlgeboren.

Mich drückt eine alte Schuld, verehrter Mann! — erlauben Sie mir, dass ich Titulaturen, die der deutsche Briefton vorschreibt und die nichts heissen, ja lächerlich sind, vergessen dürfe — ich habe an

den edlen Mann nicht geschrieben, dessen Bekanntschaft zwischen die schönste Frauden meiner Siebenbürger Reise gehört, ihm für seine gegen mich erwiesene Gütigkeiten nicht gedankt und mein Versprechen über die durch Eder¹ entwendete und an das Museum Széchenyiano-Regnicolare verkaufte Papiere Nachrichten einzuholen, nicht erfüllt. Horvát István ein Mann, der mich wie wenige liebt, ist durch mich darum schon in Siebenbürgen ersucht worden; dann schrieb ich ihm noch dreymal, und bestürmte ihn durch gemeinschaftliche Freunde, aber alles war umsonst. Ich habe mich geschämt vor Ihnen ohne diese Nachrichten zu erscheinen. Da ich von Horvát nun nichts mehr hoffe, so lege ich meine Schaam beiseite, und komme ihnen meinen lang sehr lange zurückgehaltenen Dank abzustatten, und meine Verehrung gegen Sie, welche auf dass Erkennen Ihrer grossen Ausbildung und Reinheit und des Adels Ihrer schönen Seele sich gründet, zu erneuen. Glauben Sie mir Ihre Bekantschaft gehört unter die nicht wenigen sehr theuren, die ich in Siebenbürgen gemacht habe, und auch in dieser Zahl unter die vorzüglichsten.

Ich habe die Briefe, welche ich aus und über Siebenbürgen, an meinen Freund, den Grafen Joseph Desöffy geschrieben habe, dieses Monath nun das fünftmal überarbeitet, und endlich breite ich sie der schrecklichen Censur unter, um sie erst ungrisch, dann aber auch deutsch drucken zu lassen. Allerdings ist es sehr gewagt, wenn man ein² Land, welches man wie im Blitz durchflog, beschreiben will. Aber Gubernialrath Kenderesi, Bibliothekar Szabó, Cseresznyés in Karlsburg, Prof. Binder die Cserey-s und besonders Döbrentei halfen mir aus der Noth; ich theilte diesen meine Briefe, die werth des Durchsehens waren, durch die Post mit und da jetzt das Werk beendet, ist mache ich noch eine Reise nach Kraszna, Zsibó und Tihó, wo ich es ganz vorlesen will. Siebenbürgen ist selbst für den Ungarn eine terra incognita und so muss Ihnen das wenige was ich sage, sehr willkommen seyn. Desöffy der Alcibiade meines Vaterlandes gross in den Gaben der goldenen Afrodite und gross als Redner bey unseren Landtagen und Komitats-Versammlungen selbst für die Freundschaft unbestechbar, und trotz dem, dass ihn jede Schöne gewinnen kann, ein unerschütterlicher Stoiker — o edler Mann! fühlen sie mir nach warum ich diesen zaubrischen Mann so sehr liebe! — Dieser Graf D. ist mit der Arbeit sehr zufrieden; ein Mann aber, dessen Geschmake ich mehr wie jedes andern traue, gab sie mir mit der Antwort zurück, dass sie mehr werth ist als alles wass ich bisher drucken liess. Ich gab mir alle Mühe die Mängel meiner Erfahrungen durch die Vorzüge meines Vortrags, durch den Ton der bald düster und ernst, bald humoristisch, bald sentimental ist, zu ersetzen und ihn lehrreich für meine Leser zu machen. Ein

¹ Valószínűleg csak kölesön vett iratokra vonatkozik.

Leser der eine Nase hat (qui nasum habet) wird darin manches finden über das der gewöhnliche Leser hingeleiten wird. Über ihren Comes¹ sage ich etwas, was ihn freuen muss. Ich war durch seinen Anblick frappiert; er hatte etwas was mich an meinen geliebten Schwiegervater den Grafen Ludwig Török erinnerte, der M. v. St.² in Miskolcz war und den unsere Welt hier für den edelsten Mann angesehen hat. Als Hofrath Pászthory 1792 nach Ofen kam um beym Reichstage die Geschäfte von Seiten des Hofes zu führen und Zichy den nemlichen Tag wegen ihm eine Assemblée gab erschien auch mein edler Schwiegervater. Pászthory, der Edle vergass sich und küsste ihn *dort* zusammen. Den andern Tag war er, Hofr. Vay (unstreitig der grösste Mann in meinem Vaterlande) und Se. Exc. Petrus Balog zu ihm zu Beratschlagungen eingeladen. Ihr Comes erinnerte mich an diesen edlen Mann. — Über ihre Nation sage ich viel böses; Sie werden sehn, dass ich nicht ungerecht bin; aber auch über den thörichten Hochmut der Ungarischen Siebenbürger sage ich viel böses, die den sächsischen Siebenbürger nicht als ihren Compatrioten ansehen wollen und anzusehen gelernt haben. — Meine Grundsätze verläugne ich nie, wenn ich auch darum ein Auto da fé leiden müsste das doch sehr unangenehm ist; ja all mein Bestreben geht in diesen Briefen, wie in meinem ganzen Leben dahin, dass meine Nation an edleren Gefühlen und liberaler Denkungsart gewinne. Wer so was unternimmt wird gehasst, verfolgt, für gefährlich ausgeschrien. Aber es ist Zeit dass wir etwas wagen, denn endlich muss sich der Himmel auch für uns erheitern, und der ungesunde Nebel verscheucht werden. Um Eingang zu finden, und auch aus wahrer ungeheuchelter Dankbarkeit ja aus reiner Gerechtigkeitsliebe — denn Siebenbürgen ist lange nicht so verdorben als es Ungarn ist — sage ich viel, was denen Herrn und Damen die ich kennen gelernt habe, lieb seyn muss.

Aus dem Journal Tudományos Gyűjtemény stehn einige Briefe aus dieser Sammlung und Trattner und der Rédaktor Prof. der Theologie bei der Universität Fejér, schreiben mir, dass das Publikum noch mehr erwartet, ja dem ganzen Werk mit Ungeduld entgegensieht. Ich theile in dieser Zeitschrift die Nachrichten über die Bibliothek zu Vásárhely und Gyula-Fehérvár mit. Nur von ihren Schätzen sprach ich noch nicht, weil ich von diesen Schätzen keine Nachrichten, wie von denen durch Cseresnyés und Szabó ja auch von Se. Exc. dem Kanzler Teleki hatte, und mich meine Schaam zurückhielt Sie um solche zu bitten. Wollten sie mir sagen aus wie viel Bänden Ihr Schatz³ besteht, und was in der Bibliothek für das Merkwürdigste angesehen werden kann, wie viel

¹ Akkor Tartler János.

² Gróf Török volt a kassai tankerület főigazgatója.

³ A Bruckenthal-könyvtárt érti.

Zimmer ihre Bildersammlung einnimt und würden sie mir die Biographie ihres grossen Onkels¹ mittheilen, über den ich meine Erzählung mit der Zeile Klopstocks schliesse: Ihm folgt ein Ruhm der ewig bleibt — so würden sie mich unendlich verbinden, weil ich so meinen Brief über Hermannstadt an die Herausgeber des Tudományos Gyűjtemény absenden könnte und mein Werk dadurch unendlich gewinnen würde. Auch ich bin Edelmann und Grundherr, aber über das Feudalsystem denke ich anders wie man soll. Quo fieri potest maior felicitas massa in quo fieri potest plures portiones subdividenda, das ist ein Grundsatz, den nichts umstossen kann. Und alles was im Lande geboren ist, alles was Bürger ist, muss alle Wege offen haben. Der Sachse ist wie der Ungar, und der Szekler Siebenbürger — das sind die Lehren die meine Briefe aus Siebenbürgen lehren. Einen Laffen der im Ball des Comes mit einer Sächsin nicht tanzen wollte, wiewohl sie sein Aug anzog, striegte ich durch. Das muss ich oder bin ich nicht, was ich scheinen will. Und die viele Grafen und Barone bei Ihnen die wollen ja nicht einmal uns, die doch auch Aristokraten sind, wie sie, für ihres Gleichen ansehen, weil sie dass Gespenst spukt, dass einst auf Siebenbürgens Thron Wichte wie manche Báthory, Kemény u. gessen sind. — Ich glaube sie werden meine Vorrede vor Rumi-s Monum. Hung. T. I. 2. Ausgabe gelesen haben und Sie werden mich verstanden haben.

Da übermorgen der erhöhte Preis der Postbriefe schon eintritt, nehme ich mir die Freiheit, Sie durch einen frankirten Brief zu beleidigen. Entschuldigen sie meine That und erhalten sie mich in Ihren gütigen Andenken was mir unschätzbar ist. Széphalom bey Ujhely im Zempliner Komitat, Gegend von Tokay und Kaschau den 30 Jänner 1818.

Seivert e levélre február 23-án válaszol Kazinczynak, a mennyiben abbéli óhajtását fejezi ki, hogy K. „Erdélyi Leveleit“ mielőbb olvashassa, mert kíváncsi arra — úgy mond — a mit a szász nemzetről mond. Egyúttal adatokat közöl a Bruckenthal-Múzeum tartalmáról és jellemzi az alapítót.

II. Levél.

Széphalom, 8. März. 1818.

Ew. Hochwohlgeboren

Wie sehr ich vom abschäulichen Patriotismus manches Ungarn entfernt bin zeige ihnen folgenden Stelle aus meinem XVIII. Brief der Erdélyi Levelek: — ich sprach eben vom Theater in Hermannstadt, wo ich dicht an dem Geländer einer Loge sass in der zwei junge Sächsinen der Vorstellung zusahen.

¹ Br. Bruckenthal Sámuel kormányzó, a könyvtár alapítója.

A' két szász leány egy történetre emlékeztet mellyet vadsága miatt és hogy egy előttem még nevéől sem ismert bohót megcsapolhassak el kell mondanom. — Egy itt szolgáló mágnás valamely gyönyörű szász leánnyal tánczola a szász-ispán innepén. Egy idegen Mágnás vége lévén a táncznak kérdést teve ennél, mely Comtesse lehet az a kivel ez éppen most tánczolt, mert ő ezt nem ismeri, 's maga is szeretne tánczra menni vele. A felelet az volt, hogy az egy Szebeni polgár kisasszonya 's oly jól nevelt a melly szép. Gondolod-e mit teve a gubó? Nem vitte tánczra 's nagyon rossz neven vette barátjának, hogy magát így degredálta volt. A nagy Fridrich egy legénykét ki Vallást csufola 's botránkoztató tettet teve, arra kárhoztatott, hogy mig azt a minek szentnek kell lenni csúfolni merné, tanulja meg a Kátét (Catechismus) a hely plébánusánál. Ha nekem volna szabad megbüntetnem ezt a Magyar legénykét a ki a szép és jól nevelt Szász leánnyal, a Szász innepen nem tánczolt, mert nem Magyar Comtesse: én zárva tartanám a Mélt. Urfit, valamig Rollint végig nem olvasná, hogy felelni tudjon e kérdésemre: Mit perorala Canulejusz? és melly következkései voltak annak Romára, hogy az egyik testvér leány ajtaját megkopogtatták a másikáét nem? — De bohót minden föld terem 's Kassáról 's Kassa tájékaról hasonlót lehetne mondanom; 's így Erdély nekem megbocsát, hogy egy nevétséges gözü fiját szégyenszékre állítottam. — Derjenige Ungar kennt Patriotismus nur den Namen nach, der den Sachsen in Siebenbürgen nicht für seinen Compatrioten ansieht.

In meinem XXXII. Brief mahlte ich Ladislaus Bethlen von seinen guten und üblen Seiten, ja ich erwähnte auch seine Desorganisation. — Midőn itt a szerencsétlen ember fölött teszek szót, kitör belőlem a megjegyzés, hogy ha gyengeségei nagy részént vérében voltak is talán, de nagy részént onnan erednek, mert ő Bethlen nevet viselt. Számptalan tapasztalásaim bizonyítják, hogy némely uraságoknak e földön gyakorta jelen meg hajdani nagyságok kísértete 's az velek mint egy gonosz lidércz, sokat úzi veszedelmes játékait. Eltelve azon emlékezettel, hogy ők atyai vagy anyai ágon Erdélynek fejedelmeitől erednek úgy hiszik, hogy ők most is Hercegecskéek, hogy ők többek, nem csak mint a csak nemes, de még mint az a nemes is, a kinek a vezetékneve előtt a mágiai erejű négy betű (Gróf—Báró) áll, mert ezek nem porphyrogenitusok eránt mutatnak leereszkedés inkább, mint tartozás. Némelly Tisztviselőknék kislelkúsége, kik érdemeik által jutottak az Erdély fő polczaira, még neveli ezen erőtlenségeket, midőn ők, kik a hivatalbeli öregség szerént ülnek széket a születés és birtok fénye előtt görbedeznek s— a— Ur (dieser ist Aranka) nevetve beszéli, hogy ő ki Urfi sem volt soha, most ime Méltóság. Hier erzähle ich, dass einer meiner Jugendfreunde sich geschämt hat 1794 in Siebenbürgen zu gestehen dass er Stuhlrichter bey uns sey, weil er wusste, dass Comitats-Würden in Siebenbürgen etwas sehr gering geschätztes sind.

Egyenlők mind nem lehetünk, 's midőn a születéstelen és birtoktalan ember, bár érdemmel a születéses és birtokos emberrel mérkőzik össze és peczkedik közöttük az épen olly neveltség mint midőn porphyrogenitussok pöffeszkednek. A fény fény 's a nagybirtok nagybirtok. De az érdem is érdem 's a hon polgára (also was im Lande lebt) hazafitárs; 's a Vármegye Tisztjeit tekintetben nem tartani a Vármegyei hivatalt fénynek nem nevezni nagy és veszedelmes megtévedés.

Jeder Edle in ganz Europa und bey unsern Antipoden schaudert, dass der Engländer den Iren für einen Briten hält, aber ihn für einen Briten gelten nicht lässt; jeder Edle freut sich zu sehn, das der Elsasser für einen Franzosen gilt und sich für einen Franzosen hält. Da ich ihnen dieses sage, so habe ich ihnen, edler theurer Freund gesagt, wie ich den Sachsen in Siebenbürgen betrachte. Er ist seit Jahrhunderten Ungar; diejenigen die ihn nur dann für einen Ungarn ansehn, da die Lasten des Staates, auch durch sie getragen werden müssen, aber ihn von der Theilnehmung an allen und jeden Vortheilen, die dem waren Civis zukommen, ausschliessen, sind also höchst ungerecht, und meine Hand möge ausdürren als ich das Verbrechen wider das Vaterland begehn, das ich diesem abscheulichen Patriotismus meiner wilden Ungarn das Wort rede. Aber gestehn sie verehrter Freund — erlauben sie dass ich sie so nenne: meine Hochachtung für sie flösst mir diesen Mut zu — der Sachse muss sich auch für einen Ungarn ansehn, und den Vortheil des Ganzen wegen, seinen Vortheil nicht aus den Augen verlieren. Ihr Volk (ich ziele hier auf die Ungebildeten die auf dem Lande leben) ist ein menschenscheues Volk. Eine Stunde später als ich Hermannstadt verliess, sah ich einen sächsischen Ackersmann; ich befahl dem Kutscher zu halten und rief diesem zu: ich wollte wissen wie der Ort heisse; er ging als hörte er mich nicht. Ein zweyter, dritter, vierter und fünfter wiederholte mir die nehmliche Szene. Ich sprach sie freundlich an, sie waren unfreundlich und grob. — Der Pastor eines Ortes zog sich vom Fenster zurück als Gyulai und Döbrentei auf ihren Wagen, ich und meine Tochter auf den meinigen vorbey fuhren. Ihre Nation gleicht der von Wilh. Tell dessen Geist mich unter diesen freyen Ungarn deutscher Zunge umschwebte: aber Tells Landleute sind nicht menschenscheu sie fühlen sich unter andern Mensch. — Ich kam in Szelindek an, das Mädchen das ich zur Bedienung meiner Tochter mithatte, hat in Medgyes eine reiche Provision für Mittag angekauft; aber da wir in Szelindek nichts zu essen fanden, so wandelte mich die Lust an, zu die wohlhabendsten Einwohner zu gehen, und dort etwas geniessbares zu suchen — mir war es nicht um dieses zu thun, sondern um eine Gelegenheit mit ihnen zu sprechen. Ich trat in ein Zimmer das eiserne Gitter und Jaloux hatte. Ich habe nichts, antwortete mir der Herr des Hauses, ohne mich anzusehn. Bey dem zweiten, dritten, vierten ging

es mir nicht besser. Tritt der Fremde bey einem freien Ungarn der ungar. Zunge ein, er wird ihn nöthigen in sein Zimmer zu kommen, heisst ihn seinen Kopf zu bedecken, er selbst zieht seine Mütze vor ihn höflich ab, aber er setzt sie im Gefühl seiner Würde auch wieder auf und er wird ihm sein, mit dem Tischtuche bedecktes, Weizenbrod vorlegen, und ist er so wohlhabend wie dieser Szelindeker war, so giebt er ihm auch sein Kulacs in die Hand. Glauben Sie nicht dass mich Hunger gequält hat; nein, ich war mit Semmeln und Käss ja auch Salami wohl versehen und beym Schenk war Wein zu finden, den ich ein Wassertrinker leicht enbehrte. Ich schlug Döbrentei vor zum Pastor zu gehen, und der elende, schmutzige Wirth, der von Wien nach Szelindek kam, sagte mir in seinem Fiacre Dialekt, weil er geglaubt hat wir wünschen dort gelobt zu werden: der ist noch der rechte; der gibt ihnen auch was? Vergleichen sie in dem Punkt dieser Menschenfreundlichkeit und Menschenscheuheit den Ungarn der deutschen Zunge mit dem Ungaren der ungarischen, so gehört der Vorzug gewiss dem letzteren. Ausnahmen sind überall und der ungarische Wildfang thut freylich auch vieles aus Muthwillen (seinem eigentlichen Charakter) theils aus Nationalhass; welches freylich sehr unphilosophisch ja roh ist, aber eine Seite doch hat wegen der ich ihn zu loben mich unterfange. — Ich fand die Sachsen eine in sich geschrumpfte Nation die durch ihr freyes Wohlleben entnervt ist: die Ungarn sind nicht einmahl durch die Knechtschaft des Feudalsystems von der Freyheit ihrer Seele beraubt; wahrlich ein schönes freyes Volk. Was würde aus ihr, wen sie Cultur erhielte die zu ihrem Genius passt.

Zu Schässburg fielen die Pferde des Grafen Wass, der mit uns von Andrásfalva dahin fuhr in der Stadt, auf der Gasse zusammen, so dass er Ochsen herbeischaffen musste, die seinen Wagen aus den Lachen herausziehen mussten. Dort ist der Magistrat des Ortes und der Sedes Siculica. Welche Polizey. Ich sprach mit Herrn Prof. Binder, fragte ihn um seinen Gehalt um die Anzahl der Bibliothek der Schule, und Döbrentey sagte mir die Privat-Bibliothek des H. Prof. B. sey mehr werth als die öffentliche. Welche Vortheile gewährt also diesem Volk, dass es die Lasten des Feudals Systems nicht kennt? Was thun die reichen Prediger für das Wohl des Ganzen? Denn dass der Landmann in Häusern von Stein gebaut und Ziegeln bedeckt, wohnt, ist zwar etwas, was ich jedem Sohne meinen Vaterlandes wünsche, aber darum wird sie der Magyar des Flachlandes, wo er in Häusern aus Moorziegeln gebaut und mit Schilf bedeckt in dem Schatten der Akazie wohnt und Weizenbrod und vom 1. Januar bis 31. Dezember Fleisch ist und Wein trinkt, nicht beneiden. Und solche Magyar's sind bey uns sogar unter denen, die die Lasten des Feudal Systems kennen. Diesem will ich das Wort nicht sprechen und weiss sehr wohl ob der Besitzer eines Gutes viel, oder nicht viel verlöre, wenn dieses System endlich

einmal abgeschafft würde. So viel kann ich aber mit Überzeugung sagen dass es viele Böse, aber auch viele gute Grundherren gibt. Baron Joseph Orczy der Edle, und Joseph Baron Palocsay, der den Wilden affektiert hat, und unter dessen Nase zu gewissen Zeiten ein hässlicher bajusz von einer halben Elle herabhing (zu andern Zeiten und mit einer Laune, die bei ihm wechselte, hat er diesen wilden Schmuck rasiert) gaben ihren Kindern wie im Leben so auch auf dem Todtenbette die Lehre, dass sie ihre Untergebenen menschlich ja väterlich behandeln sollen; und meine Gattin nährte mit ihrer Brust das Kind eines unserer Bauern, weil die Mutter krank lag. -- Glück für das Land, wo kein Feudales System herrscht: aber auch bey diesem System kann es besser gehn, wenn etcetera — — — — als bey den freyen Völkern wie die Jazyges, Cumani und Hajdonicales bey uns bey etcetera — — Cultur! Cultur! nicht gemauerte, nicht mit Ziegel bedeckte Häuser! — Der Walache sey von dem Feudal-System befreyt. Er wird mehr müssig gehn mehr sich berauschen. — Ich ging eine Strecke durch das Land ihres Volkes, edler Mann und fand alles gleich und alles ohne Cultur. Traurig war ich durch den Anblick. Das Land Tells ist anderes, das Land an dem Rhein noch mehr anderes wiewohl dort Corruption wühlt. Warum hat ihr Land nichts als eine Buchdruckerey? und die ist so schlecht! und die ist ohne Beschäftigung! Warum tragen die reich bepfründeten Prediger nicht Geld zusammen, um ihre Schulen und ihre Lehrer auch sehr reich zu dotieren? Warum hat Schässburg nicht eine Bibliothek, die sehr reich und zweckmässig auserlesen sey? Haben die Sachsen Krankenhäuser auf dem Lande und Ärzte, Wundärzte und gelehrte Hebammen? Was thut der so reich bepfründete Pfarrer für Aufklärung und die den Menschen veredelnde Künste? Zipzer Comitatz erzeugt bey uns eine Menge von deutschen Schriftstellern: Ihre Nation weit grösser als dieses Komitat, prangt jetzt mit wenigen Namen. — In Sachsen sieht die Regierung darauf dass die Prediger mit dem Zeitgeiste fortschreiten, geschieht dieses bey ihnen? — Wo man so frey ist könnte und sollte vieles geschehen.

Dieses ist das Ueble was ich in meinen Briefen aus Siebenbürgen sage, und ich rechne auf ihren Edelmuth, dass sie das billigen werden. — Die Siebenbürger klagen über den Mangel der Kultur: ich fand dass sie sich mit uns kühn messen können. Cserey Miklós, ein Josika, ein Zejk Dániel und Miklós, ein Prediger Sipos, ein Professor Szilágyi, Tompa und Hegedüs, ein Biblioth. Szabó, ein Consil. Kenderesy und ein Mann wie Notär Kis József, bey dem ich in den Wässern von Gyógy die ganze Nacht durch schwatzte, und der mir im Finstern auf jede statistische Frage so pünktlich geantwortet hat, als wenn er seine Antworten aus Büchern und Collectanten herausgelesen hätte, würden in jedem Land vorzügliche Männer seyn. Und sie selbst, wie ihr Comes, welche anziehende Männer! Man liebt sie so wie man sie sieht. Und der

wahre ungemischte ungetrübte ungrische Ton in Siebenbürgen! Derb, aber brav! Ihre Hospitalität die man ausser ihren Lucullischen Gastmählern und ihrem ewigen Coffeetisch, antrifft. Ihre Freyheit im Gespräch, die keine Späher wittert mit denen wir umringt sind. — Aber sie sind mehr pedantisch als wir und im Geschmack sind sie (ich meine besonders die Siebenbürger deren Patron mein Calvinus ist) weit, weit hinter uns. Freye Köpfe haben sie mehr, als wir und dieses schreibe ich dem Umstande zu, dass sie auch Socin's Schüler zwischen sich sehn.

Ich danke Ihnen innigst für die Belehrungen, die sie mir so edel mitgetheilt haben. Glauben sie mir meine Hochachtung für Sie, meine Liebe hat dadurch eine grosse Accession erhalten.

Segnen Sie die Manen Ihres grossen Grossonkels in meinen Namen und stehen sie vor dem Bilde des heil. Sebastian in der Gallerie und an einem gewissen Platze in Ihrem Zimmer, so erinnern sie sich mit Wohlwollen meiner.

Kommt die Münze die sie prägen lassen so erfüllen sie, was Sie mir zu versprechen die Güte hatten. Sie macht Ihrem Herzen und ihrem Geschmack Ehre. Nie werde ich an Sie ohne Wallung meines Herzens denken. Jede Nerve in ihm fühlt Ihren grossen Werth.

Ihr gehorsamer Diener

Kazinczy Ferencz.

Teljes egy hónap múlva, ápr. 3-án hosszasan válaszol Seivert egy hosszabb levélben, a melyben nemzetét a kultura nélküli állapot és zárkózottság vádja ellen védi.

III. Levél.

Széphalom den 4. Mai 1818.

Verehrter Freund!

Auf ihr erstes Schreiben, durch welches Sie mich zu beehren die Gefälligkeit hatten, antworte ich ihnen die Stunde die mir dieses Merkmal Ihres unschätzbaren Wohlwollens brachte: jetzt vergingen wohl 14 Tage dass ich schwieg. Schreiben sie ja mein Schweigen keinem anderem Umstande zu, als dass ich solches eben damals empfieng da ich in Geschäften zu den Fürsten Bretzenheim, Besitzer der einst Rákóczy-schen Güter und Schlösser Patak und Regécz, der von Wien auf wenige Tage herabkam, gehen musste; und auch sonst war ich während dieser Zeit so hin und her gerissen, dass mir gewiss keine Zeit blieb, Ihnen meine wahre Verehrung und meinen Dank für ihre Belehrungen darzubringen. Das M. S. meiner Erdélyi Levelék ist noch immer in meinen Händen. Kommen aber die neuen Lettern der Buchdruckerey des Kollegiums zu Patak, wie man sie gewiss erwartet an, so wird auch das Werk gedruckt. Ich habe von Ihren Bemerkungen

einigen Gebrauch gemacht. — Ihre Anhänglichkeit an das Land in welchen sie geboren sind, an das Volk unter welchen sie das Geschick werden und aufwachsen liess, ist mir heilig. Was ist der Mensch ohne diese warme, ohne diese heilige Gefühle! Wäre ich Wallach ich würde mich meiner Nation nicht schämen und mein Herz würde mich durch den Gedanken ich bin der Abkömmling des grossen Eroberers (Trajan), trösten erheben. Wäre ich Sachse, ich würde mir sagen meine Nation schlug einst Varus. Aber wäre ich Wallach oder Sachse, so würde ich mir sagen: ich bin Ungar - - das heisst Siebenbürger — denn der Siebenbürger ist es doch unstreitig. Sie sagen in Ihrem Briefe: ja aber der Pohle muss auch nicht vergessen, dass er nun Russe ist. Das Gleichnis scheint mir nicht treffend. Der Pohle hält seine Reichstage nicht mit den Russen: die Natio Saxonica hält sie mit den Hungaris und Siculis zugleich. Ich stelle mir die Natio Saxonica vielmehr so vor in Rücksicht auf Siebenbürgen als bey uns die Jazyges, Cumanos, Hajdones, Praedialistas. Archi Episcopales und die Liberas Regiasque Civitates; doch ich will das angenommene kleinliche Bild nicht degradierend auf ihre Nation angewendet haben. — Sie gerathen edler Mann, auf den Gedanken, dass ich meine Nachrichten und Ansichten die schief sind von einen Sachsen erhalten habe. Ich versichere sie aufs heiligste, dass mir kein Sachse so etwas gesagt habe. — War ist es um ein Land gehörig zu beschreiben, muss man es nicht durchfliegen: aber auch das ist war, dass selbst der Beobachter mit einem geübten und sehr scharfen Blick ein Land mehrere Jahre bewohnen kann und er kann doch schiefe Ansichten haben; so wie Jemand der ein Land nur durchfliegt treffende Gemälde liefern kann sind gleich seine Folgerungen falsch. Ich war in Gross-Schlagendorf also und nicht in Szelindek, gewiss nicht hungrig, wir hatten ein sehr treffliches Brod, Semmel, Käse, Schunken und Salami in Ueberfluss mit, wäre uns gleich Milch in der Schwüle sehr willkommen gewesen. Hunger hat also das Glas, durch das ich dort, den sauern Mann, der an seinen Fenstern die fast prächtigen Gitter (ob er auch Jaloux hatte weiss ich jetzt nicht mehr, nicht unmöglich, dass mich über diesen Punkt mein Gedächtnis trägt) hatte, nicht gefärbt. Mir fiel die Unfreundlichkeit, das Geizen mit Wörtern, die doch nichts kosten auf hier, wie bey drey bis vier andern; und wahrlich ich ging zu sie, nur unter dem Vorwand von Milch und Comestiblen, ich wollte ihre Architektur, ihre Meublen, ihre Sitten sehen und kennen lernen. — Wäre der Sonnenstich nicht so stark gewesen ich würde nach ein-genommener kalten Küche die mir dem so sehr Abgehärteten nichts neues, gewiss hingegangen seyn und hätte ich in ihm den liebenswürdigen Mann gefunden haben, den sie mir schildern so hätte ich mir, der den Tag gemachte Erfahrungen gesagt — der Sachse, der a maga eseréppel fedett kőházában wildert ist menschenscheu: aber wie bey jeder Nation, so sey auch dieser da so wie Krietsch in Félegyháza

und Binder in Schässburg und Sie und der Verehrungswürdige Mann mit dem edlen Ton und Wesen meines Schwiegervaters, der das Band des heil. Leopolds träge und B. Rosenfeld durch Abglättung die ihren Umgang mit Andern und Büchern hatten, anders. Ein Szelindeker Feldanbauer kann kein Prietsch, kann kein Binder u. seyn; soll es nicht seyn, es ist nicht nöthig dass er dem Anklopfenden Brod und Wein vorsetze: aber wahrlich, der den Anklopfer mit zwey Sylben abspeist und sich wendet, der dem Fremden auf die Frage: wie heisst der Ort da? nichts antwortet und der Prediger (nah an Hermannstadt gegen Reussmark der sich vom Fenster aus Bescheidenheit wegzieht, ist nahe an Barbarei und Pedantismus. Der Sachse um Leipzig, nochmehr der Franzose zwischen Paris und Strassburg oder Calais würde das nicht thun. Als ich ihrer Nation alle Cultur absprach, so zielte ich nicht auf die drey Arten der Cultur die Sie mir nennen. Ich sagte nur in Dörfern, wo alles gleich ist, findet man keine Menschen mit denen man eine Conversation anstimmen könnte. In Oertern wo nicht alles gleich ist, findet man das in Ungarn und in den Siebenbürgischen Comitaten. Man braucht ja nicht immer von Ihrem und meinem Horaz sprechen; solche kommen manchmal in die Congregationen und holen einiges zurück, das Stoff zum Reden gibt. — Döbrentei erzählte mir er habe bey dem Richter in Holdvilág ein Klavier oder gar ein Forte-Piano gefunden. Ich trug dieses in meine Briefe ein. Ungerecht möchte ich nicht sein; aber frey und freymüthig zu seyn ist Pflicht, oder man schreibe nichts. De mortuis aut bene aut nihil sagen sie. Nein verehrter theurer Freund! Bethlen László's freunde werden mir es nicht übel nehmen, wenn ich auch seine Desorganisation und die Schaden erwähnte in die er seine Kinder versetzt hat, und die Porphyrogeniten mögen Gesichter schneiden so viel sie wollen sie mögen sagen, dass meine Glosse aus Neid, weil ich das nicht bin, kommt. Der junge Thor, der mit der Sächsin nicht tanzen wollte, muss gezüchtigt werden. Ihr Schreiben bringt mich auf den Gedanken, dass es dem Sachsen nicht lieb ist, wenn ihre Töchter ungrische Männer nähmen, und jetzt verstehe ich, warum ihr grosser Grossonkel¹ die Heurath des Comes nicht gern sah — wiewohl ich errathen kann, was hier errathen werden soll — währe ich aber ein Siebenbürger, ich würde vielleicht aus Patriotismus eine Sächsin geheuratet haben — so wie ich Calvins Jünger eine Katholikin lieber als eine Calvinerin geheurathet habe. — Ich schreibe ihnen wieder im Bette; mein Rheuma schlug mich nieder. Vergeben sie mir meine Verstösse. Ich beharre mit ungeheuchelter Verehrung

Ihr gehorsamer Diener

Kazinczy Ferencz.

¹ Br. Bruckenthal Sámuel.

Ich sagte ihnen in den ersteren Zeilen dieses Briefes etwas vom Fürsten Brezenheim, weil ich ihn noch vorbringen wollte, und fast ging der Brief ohne seiner mehr zu gedanken aus. Aus Eitelkeit mit jemand gesprochen und gespeist zu haben, der sogar ein Fürst ist, geschah seine Erwähnung sicherlich nicht. Dieser Herr ist der natürliche Sohn von Karl Theodor, Churfürst in Bayern Oesterreich und Frankreich, that ihm Verkaufsvorschläge wegen seinen Gütern, die er am Constanzer See als Souverain besass. Aus Anhänglichkeit an Oesterreich und Hass gegen Frankreich tauschte er mit dem selben die zwei Herrschaften Patak und Regécz ein. Ein populärer Herr ohne Leichtsinne. Die Grossen sind gemeinlich dies wenn sie nicht stolz sind. Bey der Tafel fragte mich sein Plenipotentiare Hofr. Melzer (Septemviralis), was von mir in dem Journal Tudományos Gyűjtemény das nächstemal vorkommen wird, und machte mir Complimente über die Nachricht von der Bibliothek zu Vásárhely. Meine Antwort war, die Beschreibung der Bruckenthalischen Gallerie. Nun erzählte ich vom heil. Hieronymus und Sebastian und Fennier's Johann der Täufer; und der Fürst fragte mich ob ich Düsseldorf gesehen habe. Ich antwortete, dass ich dort nicht war, dass es mir aber bekannt sey, dass die Gallerie zu die ersteren in Deutschland gehört und das es einen: „Johannes in der Wüste“ von Raphael hat. Nach der Tafel brachte der Sekretär ein ziemlich dickes Buch in quarto oblongo hinein, und der Fürst gab es mir zum durchblicken; es war la description de la Gallerie Electorale de Düsseldorf, par Pigage. Basle 1778 und zeigte mir ein Bild von Rembrandt, das ihm das beste zu seyn scheint. Ich bat ihn zu erlauben, dass ich ihm wieder zeigen kann was mir am meisten auffallen wird. Mir gefiel eine Assomption von Guido und ich zeigte ihm einen Sturz der Engel von Rubens; das Bild würde einen schrecklichen Eindruck auf den Zuschauer machen wäre es nicht so klein. Der Fürst war durch meine Bemerkungen frappiert und erinnert sich der beiden Stücke sehr lebhaft. Wie wünschte ich dass jeder unserer Grossen die schöne Cultur hätten die dieser Herr hat. Da bey der Tafel auch einige Offiziere waren die Italien sahen, so war die Unterhaltung sehr lehrreich. — Dieser Herr ist 48 Jahre alt, seine Kinder (zweye sind an Graf Almási und Somogyi verheuratet) und seine Söhne treten aus den Schulen, sprechen ungarisch wie ich. Wegen der Erziehung seiner Söhne ist er noch in Wien. Dann verlässt er die Stadt und zieht nach Patak.

Itt az érdekes levelezés megszakad, pedig van okunk hinni, hogy Seivert a válaszsza most sem maradt adós.

Nagyszeben.

DR. SZÉKELY ISTVÁN.

IRODALMI SZEMLE.

Czeglédi István, polemicus író a XVII. században.

Irta *M. Nagy István*. Kolozsvár, 1899. 111 lap.

(*) Az előttünk fekvő doctori értekezés önálló kutatással és feldolgozással, s a szakirodalom teljes ismeretével készült tanulmány. A fiatal író két esztendeig fáradt és járt utána, hogy Czeglédi Istvánnak, a XVII. századi felekezeti küzdelmek e nemes harcosának, egyháza hűségese örálójának zaklatott életére, rajongó munkásságára és megható halálára az adatokat részint a kassai levéltárból, részint rég elfeledett munkák vonatkozásaiból összegyűjtse, kritikailag tisztázza és felhasználja; ha mégis vállalkozása nem mindenben, vagy épen sokban nem sikerült, — nem törekvésén, nem szorgalmán, talán nem is tehetségén múlt: hanem az első kísérlet nehézségének, a még gyakorlatlan ítélet és ízlés fejletlenségének, az egyetemesebb irodalmi és történeti ismeretek hiányának és megállapodatlan stíljének róható fel.

Az értekezés három részre oszlik. Az első rész 23 lapon Czeglédi életét írói föllépéséig beszéli el. Mindenekelőtt beszámol a hős szüleinek neveivel, melyeket *Szél Farkas* zavaró adata ellenére elegendő bizonyossággal állapít meg;¹ aztán kutatja születése helyét, s a közönségesen elfogadott abaújmegyei *Perény* helyett a szathmármegyei *Mutolsra* vagy *Misztófalura* teszi azon az alapon,² hogy az apa fia születése táján ebben a két községben lelkészkedett: de ez még nem dönti meg a hagyományt; annyival kevésbé, mert nem tudjuk, ha valjon anyjának, Kecsei Katalinnak szülei nem laktak-e Perényben? Hiszen Kazinczy Ferencz is nagyapja házában, Érsemjénben látta meg a napot. S annyi más anya a nehéz órára, a mikor Kossuth Lajos szép szava szerint a nő legközelebb istenhez, mert életet ad, az anyai oltalom alá menekszik. Ha sok hagyomány tévedésen alapszik is, még ebből nem következik, hogy minden hagyomány téves és csak kétségtelen bizonyítékkal lehet megezáfolni. Szerencsésebb az író Czeglédi I. születése

¹ *Károli Gáspár*: Keet könyv minden orzagoknac és kyralioknac es gonoz szerencsiettetneec okairol. Debrecen. 1563.

² *Magyari István*: Az Országokkan való soc kimulasoknac okairol. Sárvár, 1602.

évének megállapításában, mert ennél a kérdésnél *Köleséri Sámuel* állításával szemben hősének elejtett nyilatkozataira támaszkodik, melyeket műveinek aprólékos áttanulmányozásával szed össze, úgy tisztázza, hogy nem 1620, hanem 1618 november 19-én született.³ Hazai és külföldi iskolázását csak röviden, vázlatosan érinti, pedig érdekes és szükséges is lett volna, ha a nagyvárad, debreczeni és sárospataki gymnasiumok módszerét és szellemét, a franckerai és leydeni egyetemek tudományos színét és irányát behatobban megismerni és megismerteti; hogy ezek hatását és tehetségeinek mivoltát elemeikre bonthassa és kimutathassa. Egészen részletező és figyelemreméltó a Czeglédi I. kassai tanítóságának 1647-től egy rövid évig és kassai papságának 1653 elejétől írói fölléptéig 1659-ig való rajza, mely sok szeretettel és ügyes áttekin-téssel mutatja be a színteret, a hol a hős szervez, alkot és épít, majd egyházát és iskoláját rendbe hozza, polemicus működését megkezdi és lélekemelő harczait megvívja.

A tanulmány második része e harczok emlékeiről, Czeglédi I. vitaírásairól szól 72 lapon: de ebből 48—50 lap tartalmi kivonat, mely olykor untat, olykor fáraszt. A fiatal író megkísérti ugyan, hogy csak a főbb eszméket tüntesse föl, de ezek a bibliára és egyházi re-
atyákra való örökös hivatkozás és belőlök kivett temérdek idézés útvesztőjében, a párbeszédes vitázó alak természetes ismétléseinél fogva még a Czeglédi műveiben is nem egyszer elvesznek a szemünk elől; következképp kivonatozásuk is nem egyszer zavaros, kuszált, még az élet-
rajznak különben folyamatos elbeszélését is meg-megrontja és elnyomja. Tökéletesen elég lett volna, ha a párbeszédes kivonatozások helyett a fiatal író egy-egy lapon összefoglalja minden egyes műnek eszméjét és felfogását, mert bennünket az irodalomtörténet szempontjából a feleke-
zeti dogmatica e harmadfélszázéves zabhegyezései immár nem érdekel-
nek; hanem merőben az érdekel: hogy miképen nyilatkozik meg ben-
nük a nemzet lelke és a kor kifejezése, hogy mily módon jelen meg
bennük a magyar stýlnak és nyelvnek ereje és eredetisége, hogy a
fejlődés folyamában miféle szintet és értéket képviselnek. Milyen szo-
morú, komor, de érdekes és jellemző képet rajzolhatott volna a XVII.
századi magyarság erkölcsi gondolkozásáról, életnézeteiről, ha Czeglédi
Istvánnak az „Országok romlásáról“ írott könyvéből megkísérti a szí-
neket összeszedni, s történetileg is mily beceszt és tanulságost, ha
Károlyi Gáspár,⁴ *Magyari István*⁵ hasonczímű munkáinak, a *Zri-
nyi Miklós*⁶ írásainak, (mert tévedés, hogy ő nem szólt volna a pipes-
kedés ellen!) korrajzi adalékaival kiegészíti. S milyen vonzó élénkség-

³ *Széchy Károly*: Gróf Zrinyi Miklós. Budapest, 1896. 60 l.

⁴ *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. Budapest I. k. 1890 1127 l. 1891.

143 l.

⁵ *Kandra Kabós*: Magyar Mytologia. Eger 1897. 206 l.

⁶ *M. Nagy István*: Czeglédi István stb. 25 és 65 l.

gel és a régi nyelv feltárására nézve sok haszonnal jellemezhetné volna a Czeglédi István egyenetlen, olykor lapos, olykor szójátékokban és adomákban ötletes, és elfeledett jó közmondásokban meglepően gazdag stíljét és nyelvét. Közmondásainak összegyűjtése maga érdemes fáradság volna! De M. Nagy István műnderre nem gondolt, hanem a helyett a kivonatok kapesában külön-külön taglal minden egyes művet, általánosságban maradva és ismétlésekbe esve, a mi a rokon-szellemű és nem egyszer azonos tárgyú művek ösmertetésében önkényt következnek. Szeretjük volna, ha az ösmertetések folyamán a ritkább, elavult szókat, mint a *megguggol* — kigúnyol, kinevet és *kecse* — köpeny, katona-köpeny⁷ legalább jegyzetben megfejti, s az alvilági *Dromonokat*, a pokol urait, pár sorral megmagyarázza, mert nincs minden olvasó kezében a Nyelvtörténeti Szótár és Magyar Mythologia.⁸ A mit könnyenmeg tehet vala, mert sokkal több fáradsággal igazítja helyre *Szabó Károlyt*, ki a Czeglédi első művének „Az országok romlásáról írott könyvét” tartja, holott a „*Csatázó Lélek*” volt az; a ki a „*Vén Bival orrára való karikát*”, ezt a személyeskedő nyers förmedvényt a *Sámbár Mátyás* munkájának mondja, holott *Kiss Imre* kassai jezsuita írta.⁹

Az értekezés harmadik része 17 lapon a Czeglédi István életének végével és halálával foglalkozik. Ez a tanulmány legjobb fejezete. A fiatal író őszinte elismerésével, mégis tárgyias hangon beszél el hőse üldöztetését, bebörtönöztetését s kínzását, s a pozsonyi vértörvényszék elé betegen való erőszakos elhurcolását, s az úton kimúlását. Úgy érkezik meg Pozsonyba holtan, hogy a bíróság is megdöbben áldozatának láttára.

A tanulmánynak ime, több fogyatkozása és több érdeme van. Stílja sok helyen könnyen folyó, magyaros, sőt tömött, sok helyen csiszolt, különösen a kivonatokban, egyenetlen, nehézkes; de a munka mindamellett komoly figyelemre méltó és Czeglédinek első terjedelmesebb életrajza.

Kant élete és bölcsészete.

Immanuel Kant und seine Lehre. Von Friedrich Paulsen. Stuttgart, Fr. Fromman's Verlag. 1898 Mark. 4:80.

Mióta a 60-as évek közepén, a midőn a materializmus hullámai a legmagasabbra csaptak s az idealizmus összes javait elnyeléssel fenyegettték, a német philosophusok kiadták a jelszót: „Vissza Kant-hoz!” s újra elkezdtek tanulmányozni a kanti philosophiát, hogy abban biztos alapot és útmutatást keressenek a speculativ philosophia bukása után, a materializmus tudománytalan, de annál merészebb támadásaival szemben, egy új ideális bölcsészethez, — azóta a kanti philosophia valóságos *újjászületésre* derült, a Kant-irodalom szinte beláthatatlan szélességű folyamdá dagadt. Tetőpontját a Kant-renais-

sance 1881-ben, a „Tiszta ész bírálata“ megjelenésének századik évfordulója alkalmából nyerte el. De azóta se esőkkent, még mindig nem látszik, hogy vesztett volna intenzitásából; ezt bizonyítja, hogy 3 év előtt egy önálló folyóirat indult meg e czélra, a Vaihinger tanár szerkesztette *Kant-Studien*, hogy a Kant-irodalomnak központja s közös organuma legyen. Azzal az alapossággal, utánjárással, mely a német tudósokat jellemzi, kutatják fel életének minden kis mozzanatát, műveinek, kisebb-nagyobb iratainak minden részletét, töredékét, illesztik össze a variánsokat, vizsgálgatják a különböző fogalmazások közti különbséget, tanulmányozzák az egyes fogalmak, kifejezések értelmét, fejlődéstörténetét, — több helyütt nem is philosophiai, hanem philologiai munkát űzve.

E Kant-studiomok főbb eredményét — különös tekintettel a kanti philosophiának a mai gondolkodáshoz, a mai tudományos ismeret-hez való viszonyára — foglalta össze egy finoman kidolgozott kötetbe a kanti philosophia egyik legalaposabb ismerője, a német philosophia egyik legérdemesebb művelője s legszebb tollú írója: *Paulsen Frigyes*, a Falckenberg szerkesztésében megjelenő „Klasikker der Philosophie“ cz. vállalat számára. Műve túllépi túljajdonképen a vállalat keretét, terjedelemben s árban is kétannyi, mint a többiek, — de hát Kant is csak egy van a philosophiában!

Paulsen művét méltán tekinthetjük a vállalat eddigi legkitünőbb darabjának; nem a théma fontossága adja meg súlyát, jelentőségét, hanem a feldolgozás művészete, az a széles látókör, mély tudás, finom ítélet, mely felfogását és előadását jellemzi. Egyik hívatott bírálója szerint e mű az utóbbi évtized Kant-irodalmának legkiválóbb terméke; de még tovább is mehetünk s azt mondhatjuk, hogy a német irodalomban nincs munka, mely ily rövid terjedelemben Kant egész rendszerét s annak a jelen korhoz való viszonyát oly tüzetesen, oly alaposan s oly szabatosan tárgyalná! Szerző e művét első sorban mintegy *bevezetésül* írta olyanok számára, kik Kant műveit tanulmányozni akarják, én úgy látom, hogy olyanok is haszonnal forgathatják, kik Kant műveit többé-kevésbé ismerik s számot szeretnének magoknak adni arról, hogy mit találtak Kantban s mint vélekedjenek e hatalmas forradalmár szellemi világáról egészében és részleteiben!

Ama meleg rokonszenv s mély elismerés daczára, melylyel szerző Kant pályafutását kíséri s működésének tartós eredményét felsorolja, — Paulsen épen nem elfogult a kanti philosophia gyöngéi iránt; azzal az őszinteséggel, melylyel egy Kantnak tartozunk, sorolja fel ama pontokat, amelyekben nem érthet vele egyet. Ide tartozik a rendszernek nemesak külső schematismusa, hanem belső formája is, a mennyiség után igazoló, apriori-dogmatikus gondolkodásmód, amely ismeretelméletén és morálbölesészetén uralkodik. Ez előfeltevéseivel együtt a XVIII-ik századhoz tartozik; a XIX. század mindenütt elhagyta és a

történeti-genetikait tette helyére. Tartalmi oldalát tekintve sokkal jobban meg tud a kanti bölesészettel barátkozni; ethikai-metaphysikai idealizmusa, felfogása a megismerő szellemek a valósághoz való viszonyáról, a tudás és akarat jelentőségének meghatározása az életre és világnézletre vonatkozólag, — mindezek maradandó alkotó részeivé váltak a német bölesészetnek. Kant philosophiája a jelenkornak is fontos mondanivalókat tartalmaz, és pedig nem csupán az ismeretelméletben; Paulsen mindenekelőtt azt szeretné, ha gyakorlati idealismusából, az emberi méltóságról, jogról és szabadságról való magas eszméiből is a realizmusnak, a hatalomba és a pénzbe vetett hitnek eme korában élővé válnék valami ismét.

Ezzel az elfogúlatlan itélettel találkozunk Kant morálphilosophiájának tárgyalásánál is. Szerinte Kant philosophiájának a teleologiai szempont eltávolítása nem főérdeme — mint Kant hitte — hanem főhibája (320 l.), mert a morálphilosophia tulajdonképeni feladata nem az egyesek cselekvéseinek *subjectiv-moralis* értékét megállapítani, hanem a cselekvés- és magaviselet-mód *objectiv* értékét meghatározni. A teleologiai morállal szorosan együtt jár az akarat autonómiaja, együtt a hedonismustól és egoismustól való szabadság. Kant tana mint az erkölcsiség bölesészeti elmélete époly kevésbé kielégítő, mint a theologiai morál, minek oka abban a túlsúlyban keresendő, melyet gondolkodásában az ismeretelmélet elfoglal; ő a szélsőségig űzi itt egy téves elv consequentiáját. Kant erkölcsi felfogása az ő *személyiségében* gyökerezik; ő nagyon erős akaratú s kissé rideg lelkű ember volt, aki nem hajlamból, hanem kötelességből tette a jót; mint szegény, vallásos szülők gyermeke erkölcsi érzékével a küzdő, szenvedő, alacsony sorsú emberrel érez a nagyok elbizakodottságával szemben; morálja: az erkölcsi parancs lelkiismeretes és hű betöltése a jutalomra való számitás nélkül, kemény küzdelések és nélkülözések mellett is, ezért állítja morálja élére a *jóakaratot*; az erkölcsi érték az érzülettől, nem a rangtól, állástól függ, — morálja itt érintkezik a keresztény életfelfogással. S éppen ebben rejlik Kant hatásának titka is; nem fogalmi constructiójának formája, hanem az alapul szolgáló felfogás által hatott morál philosophiája. Mert mindez megfelelt a kor haugúlatának, a mint megfelelt a természettől és ösztönöktől az akaráthoz való felebezés, a gyakorlati és felsőségének hangoztatása az ismerttel szemben, — mindezek kétségkívül hozzájárultak bölesészeti diadalának kivívásához. (338 l.)

Kant philosophiájának főérdeme, hogy a hit és tudás közti határvonalat első ízben húzta meg biztos kézzel; megadja a tudásnak, ami azt megilleti, a tünemények egész világát a legszabadabb vizsgálatra, de megadja a hitnek is, ami annak örök joga: az élet és a világ értelmezése a becs szempontjából. Kant végleg megsemmisítette a scholastikus bölesészetet az által, hogy a hitet a tudományból és a tuda-

mányt a vallásból kiutasította, mindkettőnek megadta szabadságát és önállóságát. A mi korához való viszonyát illeti, Kant a felvilágosodás betetőzője és egyúttal legyőzője; ő készítette elő a történeti-genetikai gondolkodásmód útját,

Ezek a Paulsen Kant kritikájának főbb pontjai, Így szárazaknak, elvontaknak tetszenek, de az eleven, szemléletes, világos előadásban meggyőző erővel hatják át az olvasót. Ha valaki előzőleg már sokáig foglalkozott Kanttal, vagy sokat gondolkozott a problémák felett, meglehet, hogy egyben-másban Paulséntől eltérő eredményre jut, de mindenesetre tisztelni fogja nála az őszinte, becsületes meggyőződést, a nemes, emelkedett felfogást, az igazságra való elfogulatlan törekvést. Én magam kifogásúl a mű ellen legfőlebb csak azt hozhatom fel, hogy aránylag sok tért szentel Kant metaphysikája ismertetésének (237—289 l.), bár ebben viszont részben új, töretlen mezőn mozog, s aránylag nagyon rövidre fogja az aesthetikát.

A mű főbb fejezetei: Bevezetés (Kant bölcsezsete világtörténeti szempontból, Kant helyzete korához viszonyítva, 1—20 l.) Első rész: Kant élete és bölcsezsete fejlődése (21—104 l.) Második rész: A bölcsezseti rendszer. I. könyv: elméleti bölcsezsét; a) ismeretelmélet 121—236 l., b) metaphysika 237—289 l.; II. könyv: a gyakorlati bölcsezsét: a) morálbölcsezsét 291—338 l., b) jog és állambölcsezsét 335—350 l., c) vallásbölcsezsét, neveléstan, aesthetika 357—374 l. Végző 375—392 l. Adatok Kant életéhez s iratainak időrendi jegyzéke.

(Sárospatak.)

Rác Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

A m.-vásárhelyi szabó czéh poharak.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet értékes műkincsek birtokába jutott újabban is: megvásárolván a m.-vásárhelyi régi szabó czéh ezüst poharait, összesen 10 darabot.

A m.-vásárhelyi régi szabó czéh (most „szabó czéh ipartársulat“) ez év elején elhatározta, hogy a régi czéh poharakban fekvő és jövedelmet nem hajtó, s többé használatban nem álló értéktárgyait eladja, hogy a vételár kamatait szegény társaik segélyezésére, vagy temetési költségeikre fordíthassa.

Szándékukat a helyi lapokban is hirdetvén, az érdeklődők tudomást szereztek felőle s többen igyekeztek megvásárolni a műbecsű ezüst serlegeket.

Hallván a dolgról, én is tüstént lementen Vásárhelyre, megnéztem a serlegeket az ipartársulat elnökénél, Szilágyi József úr házában s felismervén annak műbecsét és történelmi értékét, kértem becsül-

tessék meg s ajánlják fel megvétel végett az Erdélyi Múzeumnak, mint a mely intézet első sorban tarthat igényt arra, hogy az erdélyi műrégiségek nemzeti közkincs gyanánt, megőrzés végett rája bízassanak.

Az ipartársulat megbecsültetvén aranyművesek által, 500 frtban állapította meg a poharak árát s arra czélozván, hogy minél jobban értékesíthesse azokat, felajánlotta az Erdélyi Múzeumnak, de egyidejűleg a budapesti Nemzeti Múzeumnak is.

A Nemzeti Múzeum régiségtára tüstént leküldötte egyik szakértőjét M.-Vásárhelyre s ennek becslése alapján felajánlott érték 400 frtot. Növelte értékét a N. Múzeum szakértői előtt az a körülmény, hogy egy egész sorozata lévén köztük (a 10-ből 8 serleg) XVI—XVII. századi: ez a m.-vásárhelyi ötvösség fejlődéséről érdekes és tanulságos adalékul kínálkozott.

Én viszont nem csekély jelentőséget tulajdonítottam annak is, hogy a legszebb példányokat *Nagy Szabó Ferencz* czéhmester (élt 1581-től 1658-ig) készítette (a mint neve tanúsítja a poharakon), a ki kora történetéről nagybecsű emlékiratot hagyott ránk, melyet Múzeumunk alapítója gróf Mikó Imre adott ki az „Erdélyi Történelmi Adatok“ I. kötetében s melyben az író a „*czéha*“ dolgairól is szól.¹

A Nemzeti Múzeum ajánlatát a czéhpoharak eladására kiküldött bizottság nem fogadta el: 450 frtot kért. A N. Múzeum ezt is hajlandó lett volna megadni, de előbb a poharakat megtekintés végett felküldeni kérte. A mi hasonló kérésünket már előbb megtagadván, Budapestre sem küldötték fel, a helyett minket (időközben még egyszer lemenvén M.-Vásárhelyre) értesítettek, hogy a N. Múzeumnál előnyösebb ajánlat mellett, nekünk óhajtának inkább adni, hogy „maradna Erdélyben a székely fővárosban szerzett és több századon át a szabó czéhtársulat által őrzött kincs“.

A Múzeum-Egylet megbízásából erre harmadszor mentem le Vásárhelyre és sikerült a czéhpoharakat 405 frtnyi vételár mellett megszerezni. A bizottság máj. 22-iki ülésében csak azt kötötte ki, hogy a serlegeknek a „szabó czéh ipartársulat“ tulajdonából származását jegyzőkönyvünkbe iktassuk s egy elismervényt adjunk arról, hogy ők azt több századon át bírták s a serlegeken lévő neveket ebbe beleírjuk.

Ezeket a föltételeket az Erdélyi Múzeum-Egylet kész örömezt teljesíthetvén, immár a becses ötvösművek múzeumunk tulajdonába jöttek át.

A czéhpoharak időrendben a következők:

1. Egy *XVI. századi ezüst pohár*, valószínűleg 1586-ból, mert ebből az évből ismerjük az ottani szabó czéh első privilegiumát¹ A

¹ Nagy Szabó Ferencz 1599-ről ezt írja (id. m. 53.) „Akkor én Kolosváron lakom vala, szabólegény voltam, vén Palástos Istvánt szolgáltam“.

² I. A. A czéhek történetéről Magyarországon, akadémiai székfoglaló értekezésem 144. l.

pohár felső szegélyén bevéssett virágékítmények vannak, talpán és a talpazat kidomborodó abrónesa körül bevéssett vonaldíszítmények. Legérdekesebb a poháron az, hogy a szabó czéh e legelső, legrégibb pohárán jelvényül egy *kecske* alakja (igen szomorú, keserves alakban!) van bevésve egy virágfűzérrel körített körben, mely felett szalagékítményben ez a név látható: BAKOS M. DEIAK, valószínűleg az első czéhmester neve. A pohár sulya 10 lat (175 gr.) Mesterjegye nincs.

2. Kisebb ezüst pohár a XVII. sz. elejéről, felső szegélyén trébelt virágdíszszel, talpán *őz*, farkas és róka alakkal, felírás és jelvény nélkül. Ötvösjegye: *M S.* Sulya 7 lat.

3. Nagy ezüst pohár, felső szegélyén szép drébelt virágdíszszel; derekán virágkoszorúban e körírat:

VASARHELI * SZABOK * CZEHAPOHARA *

a kör belsejében *nyitott olló* jelvény 1629. évszámmal. Talpán virágdísz s e körírat:

CEHMESTEREK NAGI SZABO FERENC * ES SZENTMARTONNI * SZAB(!) PETER *

Ötvösjegye nincs. A virágdísz és szabójelvény aranyozva vannak. Sulya $20\frac{1}{4}$ lat.

4. Legnagyobb ezüst pohár, felső öblös részén gazdag virágdíszű szegély; alatta virágszegélyű körben a felírat:

VASARHELY SZABOK CZEHA POHARA.

A kör belsejében *nyitott olló* jelvény 1629 évszámmal. Talpán virágszegély s e felírat:

CEHMESTEREK * NAGY * SZABO * FERENCZ * ES * SZENT * MARTONY *
SZABO * PETER *

Ötvösjegye nincs; sulya $20\frac{3}{4}$ lat. Felírata és díszítménye aranyozva.

5. Nagy ezüst pohár; felső szegélyén stylizált tulipánt és női arcokat ábrázoló díszítéssel. Derekán tulipános körben e körírat:

VASARHELI SZABOK CZEHA POHARA.

A kör közepén *nyitott olló* jelvény 1633 évszámmal. Talpán gazdag virágdíszszel s alatta e körírat:

CZEHMESTEREK • NAGI • SZABO FERENC. CZIKI SZABO MIHALI

Ötvösjegye *HE* s alatta *CVDIOP* (? *Claudiopolis*?) betűk nem eléggé világosan, körív alakban; sulya $14\frac{1}{4}$ lat. A virágdísz s felíratok aranyozva.

6. Kisebb fajta ezüst pohár; felső szegélyén bevéssett tulipános virágalakkal; virágfűzérés körben körírata:

VASARHELY * SZABOK * CZEHA * POHARA *

A kör belsejében *nyitott olló* jelvény, rózsa és makk díszítéssel két oldalán *1.6 * * 3.5* évszám. Más oldalán virágkeretes négyszögű szegélyben:

NAGY * SZABO * FERENC
 NAGY * SZABO * MIKLOS
 CZHE • MESTERÉK.

Talpán virágdísz. Ötvösjegye két egymásra fektetett *T* betű közös felső szárral. Sulya $14\frac{1}{4}$ lat. A virágdísz és feliratok aranyozva.

7. Nagy ezüst pohár, felső szegélyén és talpán gazdag virágszegélylyel. Dereán virágkeretű körben körírat:

VASARHELI : SZABOK : CZE : POHARA :

A kör közepén *nyitott olló* jelvény 1651 évszámmal. Talpán :

CZINALTAK * NYIRŐ • SZABO MIKLOS
 ES KONCZ . JANOS
 CZEHMESTERSEGEKBE :

Ötvösjegye egy nagy F alakhoz hasonló jel. Sulya 21 lat, 367 gramm. A díszítmények és feliratok aranyozva.

8. Kisebb fajta ezüst pohár; felső szegélyén dús kivert körvonalas és liliosos díszítményekkel. Dereán virágszegélyű körírata:

M ❖ VASARHELI ❖ SZABOK CZEHAPOHARA ❖

A kör belsejében *nyitott olló* jelvény rózsákkal és 1661 évszámmal. Másik oldalán virágos négyszögletű keretben e felírat:

CISISZAR SZABO MARTON
 UNGVARI SZABO JANOS
 CHEMESTERÉK

Talpán virágdísz; ötvösjegye *HE*; sulya 12 lat, 208 gramm. A díszítmények és feliratok aranyozva.

9. és 10. Egyenlő nagyságú háromszögletű talpú aranyozott ezüst pohár. A pohár körülete 3 mezőre van osztva. Az egyik felső részén kettős körben e körírat: A M. VASARHELYI PRI. EGYESÜLT. MAGYAR. ES. NEMET. SZABO. CZEH. POHARA. 1829. (a körben:) KÉSZÜLT — és *nyitott olló* jelvény s alatta egymásba font *két kéz*. Alatta a következő nevek bevésve (egy sorban egy-egy név):

Soos Ferencz. Fő. Cz. m. Vittkay József, Más. Cz. m.
 Fekete László. Or. Nota. Idsb: Fartzádi Sámuel. Vo. Cz: m.

A második harmadban a következő névsor:

Ertsei Sigmond. V. Aty. m: Bárdi Ferentz. V. Aty. m:
 Szengyörgyi Ferentz. V. Aty. m: Barna Pál. V. Cz. m:
 Szentpéteri Antal. V. Aty. m: Rozenbaum Péter. V. Be:
 Laurensik Márton. V. Be: Szathmári Miklós. Bé. J.

Vas Imre Bójá:

A harmadik harmad névsora egymás alatt álló nevekkal:

Réthy Ferentz. Bé. J.:	Csécsi N: Moses:
Dombrádi Ferencz:	Antokovics Mátyás:
Pap György:	László János:
Nagy András:	Pap Sámuel:
Bálint József:	Sipos Sándor:

A másik 1829-iki, az előbbihez mindenben hasonló czéhpoharan ugyanazon felírat alatt a három első név ugyanaz, a negyedik: Vilman György. Aty. Mester.

A másik szakaszban ez a névsor (egyenként egy sorban):

Suszter József:	Kalivoda Péter:
Baranyai Beniam: Déká:	Gáll Péter:
Kováts Lajos: Dékány:	Dipsai Antal:
Rusintzki Ignázt:	Smisz Kondrát:
Vajvár János:	Steinbach Ferentz:

A harmadik keretben a következő nevek egymás alatt (a hézagok virágalakkal kitöltve):

Várbeli Lajos:	Neherebetzki Antal:
Virág József:	Klassi György:
Varro Imre:	Korondi Lajos:
Stipellát Károly:	Beke Sigmond:
Bányai József:	Ifjb. Fartzádi Sámuel:

Mindkét pohár alján, kívül 13. és Sz L. ötvösjegy.

Ime ezek a m.-vásárhelyi egykori szabó czéh poharai, melyeket ők nemzedékről nemzedékre századokon át gondosan megőriztek s midőn a megváltozott viszonyok következtében megváltak tőlük, az anyagi értékesítést is kellő kegyelettel intézték, midőn az Erdélyi Múzeumnak elővételi kedvezményt biztosítottak.

Szilágyi József ipartársulati elnök urat, kinél a poharak leg-utóbb őriztettek, illeti ezért a legfőbb elismerés.

Az erdélyi Múzeum kegyelettel és hasonló gonddal fogja őrizni azokat, mint ők tették századokon át, miután az egykori virágzó czéh féltett kincsei most már a nemzet közkinésévé váltak.

Szádeczky Lajos.

Erzsébetvárosi történeti emlékek.

„Erdély egy kiaknázatlan kincses bánya“ mondotta nem rég egy kiváló műrégészünk, kivel körutat tettem Erdély egyik vidékén.

Ezek a szavak jutottak eszembe, midőn a pünkösdi ünnepek alatt Erzsébetváros (az utolsó erdélyi fejedelem ősi fészke: a régi Ebesfalva) történeti emlékeit megtekinteni alkalmam nyílt.

Bejártam a régi Apafi-kastély zegét-zugát, a honnan Ali basa futárjai a jó Apafi Mihályt 1661-ben a marosvásárhelyi török táborba vitték, hogy ott nolle velle fejedelemmé tegyék s a hol éppen akkor

született fia, a ki többé már a fejedelemségre nem juthatott, bár választott fejedelme volt Erdélynek.

A kastély jelenleg a törvényszék, ügyészség, járásbíróság, börtön, városi levéltár, a régi Felső-fejérmegye levéltára helyiségeiül szolgál, mostani tulajdonosa, a város által e célra átengedve.

A várkastély falain, udvarán, ajtófelein lépten-nyomon történeti műemlékekre és felíratokra bukkanunk, melyek az Apafi-család másfél-századon keresztül benne lakásuk emlékeiről szólnak.

Az Apafiak ősei ősidőktől, documentálhatóan már a XIV. század elejétől (1305) bírják az *ebesfalvi* birtokot. A mai várkastélyt azonban *Apafi Gergely*, Doboka vármegye főispánja, Martinuzzi udvarmestere, majd János Zsigmond tanácsosa és udvarmestere építteti 1552—1567-ben.

Az ő emlékét több felírat hirdeti a kastély belsejében és falain.

Egy nagy kőből faragott kapu-homlokkövön (mely jelenleg a főkapu alatt hever két faragott oldal oszlopával együtt) az Apafi-czímer felett ez a felírat olvasható:

ME FECIT FIERI EGREGIVS GREGORIUS APPAFFI DE APPANAGIFALWA COMES
COMITATUS DOBOCEN. AC MGR CURIE DNI RNDMI FRIS GEORGII EPI VARADIEN. 1552.

Azaz: Me fecit fieri egregius *Gregorius Appaffi* (így!) de Appanagyfalva, comes comitatus Dobocensis ac magister curie domini reverendissimi *Fratris Georgii* episcopi Varadiensis 1552.¹ (Alatta a szövegtől álló s karddal átszúrt sisakot ábrázoló Apafi-czímer, mellette *A. G.* betűk.)

Ebből világos, hogy a kastély építtetője *Apafi Gergely*, Martinuzzi Frater György váradi püspök s Erdély hírneves kormányzója udvarmestere volt, a mely címet urának 1551 decz. 17-én történt megvilkoltatása után is kőbe vésetett új residentiájában.

A városfelőli (északi) főkapu bejáratában az udvar felől egy díszes, faragott levelekkel ékített kapu-köszlop van befalazva, felfordítva, melyet a kocsikereknek horzsolása erősen kikoptatott alsó (most felső) részén.

A vár építő Apafi Gergely emlékét hirdeti az udvar közepéről balra a földszinti keleti részre bejáró ajtó felett kőbe vésett következő felírat is (mely a közbe eső címerképet körülveszi):

EGREGIVS DO. GREGORIVS MAGISTER CVRIE ET CONSILI PRINCIPIS DOMINI DNI JOAN HVNGARIE ETC. SVMPTIBUS A FUNDAMENTO ERIGENDAM	Az Apafi- címer helye	APAFFI DE APANAGIFALWA ARIVS SERENISSIMI NIS SECVNDI ELECTI REGIS PROPRYS E SOLO ET EDIFICANDAMQUE
CVBAVIT ANNO SALVTIS MDLXIII.		

¹ *Avedik Lukács* erzsébetvárosi plebános „Erzsébetváros monografiája”-ban (Szamosújvárt, 1896. 39 l.) e felíratot tévesen közli: a „*Fris Georgii*” felíratot *Fratris Georgii* helyett *Friderici Georgii*-nek olvasván és „*György*

Azaz: Ezt a házat a nagy jó isten kegyelméből vitézlő apanagy-falusi *Apafi Gergely* a felséges fejedelem II. János Magyarország választott királya udvarmestere és tanácsosa saját költségen alapjából építtette az üdvnek 1564-ik évében.

Az építés tehát — úgy látszik — 1552-ben kezdetett s 1564-ben fejeztetett be; ha ugyan befejezésről lehet szó, mert egyes részlein további építés nyomai és frott emlékei is mutatkoznak.

Maga *Apafi Gergely* is építtet és díszített még rajta tovább is.

A főkapu bejárata alatt hever most egy szép czímeres kő, a melyet *Apafi Gergely* 3-ik nejének *Gerendy Erzsébetnek* emlékére faragtattott ki és tétetett be a kastély délkeleti szögletén emelkedő bástya-torony falába.¹ Ennek már csak azért is érdekes felírata, mert (a mi abból az időből ritkaság számba megy!) magyarul van, a következő:

ÉN APPAFFY GERGELY

AZ ÉN ATTIAMFIANAK GERENDY ERSEBETNEK EMLÉ

KEZETIRE FARAGTATTAM KI

EO CIMERÉT E KEORE A. D. 1567.

A felírat alatt van a *Gerendy*-czímer kifaragva: álló *oroszlán*, két első lábával *koronát* tart, két oldalán *E. G.* betűk. A czímer körülvéve díszesen faragott levél-koszorúval.

A négyszög alakban épített várkastély déli épületrésze alatt a második tágas főkapu vezet ki, melynek külső részén két oldalt egy-egy kőből faragott *oroszlán* nem valami ékesen faragott alakja látható. Ezekhez hasonló *oroszlán* hever az udvaron is, egy ép s egy erősen elkopott. A várkastély északeleti szögletébe is be van falazva egy *oroszlán*-alak, amazoknál újabb munkának látszik, s még primitívebb faragvány, mint a többiek, más (fehérebb) kőből való.

A déli külső falon, mely alatt vízárók s felette felvonó híd volt, falfestmény nyomai és maradványai láthatók, úgy látszik, ezen a részen az egész fal ki volt festve freskókkal.

A várépítés folytatója *Apafi Miklós*, a *Gergely* fia volt.

Az északi rész fölépcsőjén felmenve a keleti folyosó felső végében, a termekbe bevezető díszes kőajtó felett ez a felírat olvasható:

PRO. XVIII.

TURRIS FORTISSIMA

N. A.

NOMEN DOMINI

AD IPSAM CURRIT IVSTVS

Apafi-
czímer.

ET EXALTABITUR

A. 1 5

9 0. D. K 1 G 2)

Frigyes váradi püspöknek²-nek fordítván. — Ugyanő még egy hasonló felíratot közöl (47. l.), mely a szárnyoldal II. emeletén egy hosszú négyszögű teremben vezető ajtó fölött áll. Itt már helyesen *Frater Györgyöt* ír ő is.

¹ A mint *Avedik* leásából kiveszem (45 l.) En már a kapu alatt találtam kivéve.

² Ezt a felíratot *Avedik* (id. m. 46. l.) így közli: „Turris fortissima ad ipsam recurrit justus Nomen Domini et exaltabitur, vagyis: „Legerősebb torony, hozzá folyamodik az igaz és az Úr neve felmagasztaltatik². Csakhogy

A címereképben álló N. A. (*Nicolaus Apafi*) azt mutatja, hogy ezt azt ajtót (s talán az épületszárnyat is) már a vérépítő Gergely fia, *Apafi Miklós* építtette.

A felirat jobb szögletében a kőfaragó monogramja áll: *K. M. G.* betűkből s felette kőfaragó jelvényből összeróva.

A várnak még egy bástyatornya volt a délnyugati sarkon, de ezt lebontották. A még fennálló másik, a délkeleti bástyatornyon egy vasból készült *szél-zászló* állott, mely most a városházánál őriztetik.

A zászló rúdján fent *félhold*, a zászlón áttörve A. M. B. A. betűk, a mi azt mutatja, hogy

Apafi Mihály és Bornemisza Anna tette rá 1684-ben.

Ugyancsak a városházánál őrzik emlékül *Apafi Mihály vas ekéjét*, melylyel az utolsó erdélyi fejedelem szántotta ősei örökét, az ebesfalvi gazdagon termő

fekete földet.

Immár ott nyugsznak a nagy időket látott vár urai a közeli *almakeréki* templomban; ősi várkastélyokban csak a fennebb leírt romladozó feliratok hirdetik emléköket, melyet ezeknél maradandóbban őriz és hirdet a történelem élő emlékezete.

Szádeczky Lajos.

Régi ezüst poharak Erzsébetvárosról.

Erzsébetvároson régi történeti emlékek és műkincsek után kutatván, egyebek közt régi ezüstpoharakat is találtam *Gorove Lajos* kir. ügyész úr szíves közbenjárásával. Olyan poharakra, melyek évekkel ezelőtt kereskedőknél elzalogosítottak s kiválatlanul maradtak.

A poharak közül a történeti vagy műbecsűeket kiválogatván, magammal hoztam az Erdélyi Múzeum-Egyletben bemutatás s esetleg megvétel céljából.

Nyolcz darab régi pohár került így össze, melyek közül 6 darab a XVII. 2. a XVIII. századból való, de ez a kettő is 1623-ban készült czehpoharak átöntéséből származott.

E két (korrendben a legutolsó) sima ezüst pohár *a marosvásárhelyi csizmadiák czehpohara volt*. Eladás útján kerülni magánosok (talán cigányok) kezébe s így rekedtek meg zálogüzletben. A poharak történetét egyik oldalukon nagy koronával és virág szegélylyel díszített körben bevésve így olvashatjuk (mindkettőn ugyanazzal a felírral):

a sorok nem így egymás alá megtördelve, hanem egyfolytában olvasandók a címertől balra és jobbra s így kapjuk a helyes szöveget: *Turris fortissima Nomen Domini, ad ipsam currit justus et exaltabitur; s a helyes értelmet, hogy: a legerősebb torony az Úr neve, ahoz menekül az igaz és felmagasztaltatik.*

1623-at midőn irtak
 Ns eszmdk Czht állítottak
 M.-Vásárhelyt, 's 173 mulva
 5. ó poharait lát 3-ba ujlva
 Öregeb Cz: M: OLAJOS JÁNOSK
 LAKATOS SÁML Cz: M: ifjunak.
 Éltekben, Not: HEGEDŰS MIHK
 Uralkbn a' FERENTZ Csk
 1796.

Mindkét poharan: BJ. 13; ötvösjegye és próba.

A sorozatban a régiség szerint visszafelé haladva 3-ik egy nagyobb-fajta *czápás pohár*, fent és alant aranyozott sima szegélylyel és oldalán aranyozott nemesi czímerrel, mely a paizs mezejében zöld mezőn fél-lábon álló (vagy inkább lépő) *gólyát* (kócsag, vagy daru is lehet?!) ábrázol. Kőrírata elárúlja az egykori tulajdonosok nevét és korát:

ECSEDI. PÉTER* CSEVEL. AVA* 1695.

Ötvösjegye nincs.

4. Korban közel egykorú lehet amazzal egy 3 gömbön álló alacsonyabb *ezüst pohár*, oldalán bepréselt virágdíszekkel. Ötvösjegye Z. 13. W. 5. alatta egy hosszúvonal mindkét oldalán ékekkel (mint-egy fűrészt ábrázolva).

5. Talpas *ezüst pohár* arany szegélylyel aranyozott körkeretben A I. (az egykori tulajdonos nevét jelző) betűkkel. Ötvösjegye nincs.

6. Fedeles és füles kis *czápás kupa* fedele, talpa és füle aranyozva, talpán csinos kettős liliom és rózsza díszítménnyel. Ötvösjegye nincs; de a talpán a helyett be van karczolva írott betűkkel a bizonyára későbbi tulajdonos neve: M. Fronius 1743. Nov.

7. A m.-vásárhelyi szabó céhpoharakhoz hasonlító karcú magas *ezüst kehely*; felső szegélye alatt és alján gazdag aranyozott virágdíszítménnyel. Ötvösjegye MFD (?) monogram (a D visszagörbítve az MF szára alá). Körülötte újabban bekarczott betűk: MENEN ZIGAN, DEK stb. Szép ötvös munka a XVII. század derekáról.

8. Remek vert ezüst aranyozott ezüst öblös *serleg*, oldala végig és kereken remek virágdíszítményekkel felfelé 3 nagy virág alak; *rózsza* és két *tulipán* s közöttök lefelé lógó gyümölcs (körte s alma?) alakok s fent és alant ezekkel egybefonódó igen szép levéldíszek. Igazi remeke a XVII. sz. ötvös művészetnek. Az egész végesvéig erősen aranyozva. Ötvösjegye (sajnos) nincs.

Ezekon kívül régi szász boglárokat, mellre való ezüst csattokat, ezüst mentegombokat találtam ugyanott, melyek az E. K. E. Néprajzi Múzeumában találhatnak legmértőbb otthonra.

Szádeczky Lajos.

Erdély a párisi kiállításon.

A párisi kiállítás magyar történelmi csoportjában a kormány előkelő részt szánt Erdély történelmi műkincseinek a fejedelmi korszakból, annál is inkább, mert a milenniumi kiállításon Erdély kevésbé volt képviselve.

E műkincsek összegyűjtésére külön erdélyi bizottságot alakítottak, a mely első alakuló ülését jun. 11-én tartotta Kolozsvárt gr. Bánffy György v. b. t. t. kir. főajtónállómester elnöklete alatt.

Hegedüs Sándor kereskedelmi m. kir. miniszter szépen jelöli ki a feladatot ama megbízó levelében, melyet a központi és erdélyi bizottság egyik tagjához: *Szádeczky* Lajoshoz intézett.

Az érdekes levél erre vonatkozó része így szól:

„Különös sulyt helyezek arra, hogy az erdélyi részek történelmi multjokhoz méltóan legyenek képviselve a nagy nemzetközi tárlat egyik fénypontját képezendő ezen magyar történelmi kiállításon, mert a külföld előtt is ismeretes, hogy a magyar nemzeti aspirációk egyik leg-erősebb támasza éppen az erdélyi fejedelmek udvara volt, a melyeknek hazafias szellemü politikája fejlesztette a nemzeti művészet speciális vonásait is oly erősekké, hogy azok jelleget kölcsönözhettek az egész országnak.

Ennek a ténynek ki kell domborodnia a magyar történelmi csoport nyújtotta képben a kiváló műbecsü és történelmi nevezetességű gyűjtemények kiállítása által, a mivel dokumentálni óhajtanám a külföld előtt *Erdély régi műveltségének magas színvonalát*, a tudomány, művészet és ipar terén elért harmonikus fejlettségét és a régi műemlékekben való gazdagságát, melyet az ősi tradíciók iránt maiglan élő kegyelet nehéz viszonyok között is megőrzött a főuri családokban.

Kitűzött célunkat azonban csak úgy leszünk képesek elérni, ha Erdély főurai, családjai és egyházai az ezredéves kiállításról ismert történelmi kincseiket az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás céljaira hazafias készséggel nemcsak átengedik, hanem áldozatkész buzgósággal biztosítják a kiállítás számára azokat a műkincseket és történelmi emlékeket is, melyeket ez ideig még kevésbé ismertünk.“ stb. stb.

Budapesten, 1899. május hó 23.

Hegedüs.

Vásárhelyi Daloskönyv. 16—17. századi szerelmi és tréfás énekek. Az erdélyi múzeumegylet kézírattárában levő eredetiből kiadta *Ferenczi Zoltán*. Budapest, 1899. *Franklin-Társulat*, 247 lap. Ára fűzve 1 frt. (Heinrich G.: Régi Magyar Könyvtár XV. kötet.). E rendkívül érdekes gyűjteményt 1670 körül írta össze, valószínűen Sepsi-Szent-Györgyön, Vásárhelyi Jakab, kiről eddig csak annyit tudunk, hogy Bisterfeld tanítványa volt a nagyenyedi collegiumban. A kézirat 132, jobbra szerelmi dalt tartalmaz s *Ferenczi* a legnagyobb gonddal, értékes jegyzetekkel és kényelmes mutatókkal rendezte sajtó

alá. A költemények az 1572 és 1675 közti évekből valók és kétségtelessé teszik, hogy már a XVI-ik században is volt gazdag szerelmi lyránk. Balassától öt dal van e kötetben, de lehetnek tőle nagyobb számmal is, mint a kiadó kísérletet is tesz megállapítani. A dalok hangja és stílje igen változatos: érzékeny, mélabús énekek mellett vannak vidámak, pajkosak, sokszor vastagon érzékiek. Sok a tréfás, gúnyos költemény is. Egyes dalok az ország különböző vidékein található később is, sőt manap is, a mi legjobban mutatja, hogy nálunk is hogyan járta be a kedvelt dal az egész országot. Hogy a gyűjtemény műköltők termékeit tartalmazza, bizonyítja a sok tudós czélzás az ókori mythológiára és korabeli irodalmi termékekre (Euryalus és Lucretia, Boccaccio, Árgirus stb.); de érdekes, hogy e műdaloknak jó része átment a népbe is és részben még ma is él, ha módosított alakban is, népünk ajkán. Persze sok esetben a megfordított viszony is valószínű, hogy t. i. a műköltő egy népdalt vagy népköltészeti motívumokat vett át és dolgozott föl. E kötetben, és ez a legfontosabb, XVI-ik százai lyránk ismerete és méltánylása oly forrást nyert, melynek alapján irodalomtörténetünk e szakasza egészen más, jóval gazdagabb és értékesebb képet fog nyerhetni.

Bessenyei György: Agis tragédiája, 1772. Kiadta dr. *Lázár Béla*. Budapest, 1899. Franklin-Társulat. (Régi Magyar Könyvtár XIII.) Az eredeti 1772-iki kiadás címlapjának hasonmásával. — Újabbkori irodalmunknak e korszakos terméke ma már a legnagyobb ritkaságok egyike, pedig az irodalomtörténeti tanítás mindenütt e darabbal kezdi költészetünk újabbkori fejlődését. Nagyon örvendetes azért, hogy most ez elegánsan kiállított szép fűzetben olcsó áron (60 kr.) mindenkinek, főleg az ifjúságnak is hozzáférhetővé vált. *Lázár Béla* egy 20 lapra terjedő bevezetésben tárgyalja a darab viszonyát forrásaihoz, főleg Plutarchus életrajzához és Gottsched ósdi német színművéhez, melyeket Bessenyei ismert, de nem követett szolgai módon. Azután fejtegeti Bessenyei irodalmi törekvéseit, melyekre a bécsi gazdag színi élet és főleg Sonnenfels munkássága nagy hatással voltak. Végre kiemeli a darabnak azon vonásait, eszméit és stílbeli sajátosságait, melyekkel irodalmunk fejlődésében oly előkelő helyet vívott ki.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet választmányja jún. 7-én tartotta meg június havi rendes ülését gr. Esterházy Kálmán elnöklete alatt. Jelen voltak még dr. Szamosi János alelnök, dr. Szádeczky Lajos titkár, dr. Békésy Károly pénztárnok, Ferenczi Zoltán könyvtárnok, Orbai Lajos ügyész, dr. Lechner Károly szakosztályi elnök, dr. Apáthy István állattári, dr. Richter Aladár növénytári,

dr. Szádeczky Gyula ásványtári örök, dr. Gergely Sámuel, báró Mannsberg Sándor, dr. Szabó Dénes és dr. Udránszky László ig.-vál. tagok.

A rendes folyóúgyeken, pénztárnok, könyvtárnok és titkár havi jelentéseik kívül nevezetesebb tárgyai az ülésnek a következők voltak:

Özv. gr. *Esterházy Jánosné* grófnő megboldogult férje kegyeletes emlékeül s az ő intentionainak megfelelőleg az E. M. E.-nek ajándékozta *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* vasból készült *bölcsőjét*, melyet a grófi család egyik anyai ágon lévő öse, Kornis Antal gróf hozott Erdélybe 1720—30 között Rákóczi születési helyéről a zemplénavármegyei *borsii* kastélyból s azóta a családnál kegyelettel őriztetett. Az Erdélyi Múzeum gondoskodni fog a nagybecsű ereklye tüzetes ismertetéséről. Az adományozó grófnőnek hálás köszönetet szavazott.

Titkár bemutatta a *maros-vásárselyi szabó czéhtől* megvett 10 drb. 1586, 1629, 1633, 1635, 1651, 1661 és 1829-ből származó ezüst czéhpoharakat, melyeket a m.-vásárhelyi szabó czéh századokon át gondosan őrzött s most az E. M. E.-nek eladott.

A titkár újabban Erzsébetvároson is talált 8 drb. régi ezüst poharat, melyeket tulajdonosuk (Szenkovits György úr) megvétel végett felajánlott és felküldött az E. M. E.-nek. A választmány ezeket az érdekes példányokat is megvette régiségtára számára, mely ez újabb vásárlások által szép gyűjteménnyel egészítette ki a régebbi idő óta tulajdonában lévőket.

Papp Ilona úrnő két e század elejéről származó papir-csipke munkát adományozott az E. M. E.-nek, melyeknek a kolozsvári színészet történetére vonatkozó emléküik van. A választmány hálás köszönettel fogadta.

Dr. Széchy Károlyné úrnő b. e. atyja *Lorenz Pál* úr hagyatékából 6 drb. Kossuth-bankót adományozott az E. M. E. Egyletnek. Hálás köszönettel fogadtatott.

Titkár bemutatja *Téglás Gábor* dévai főrealisk. főigazgató levelét, melyben a K.-Monostoron talált római kőbánya conserválására közbenjárást kér. Az intézkedések megtörténtek.

Orbai Lajos ügyész jelentést tett a Kovács Sámuel-féle ballada pályadíj-alapító levél tervezetéről, melynek végleges megszerkesztésére bizottság küldetett ki.

A m.-vásárhelyi Kossuth-szobor bizottság meghívására az E. M. E. a jún. 11. szobor leleplezésére való képviselővel megbízta *Koncz József* tanárt.

Végül a választmány *dr. Lörentey Imre* budapesti egyet. m. tanárnak és *Szolga Ferencz* kolozsvári egyet. tanársegédnek Erdélyben teendő ásványtani tanulmányúttakra segélyt szavazott meg az ásványtár általánából.

Számos folyóúgy került még elintézésre, melyek az E. M. E. ügyforgalmának élénkségéről s a közönség növekedő érdeklődéséről tanuskodnak.